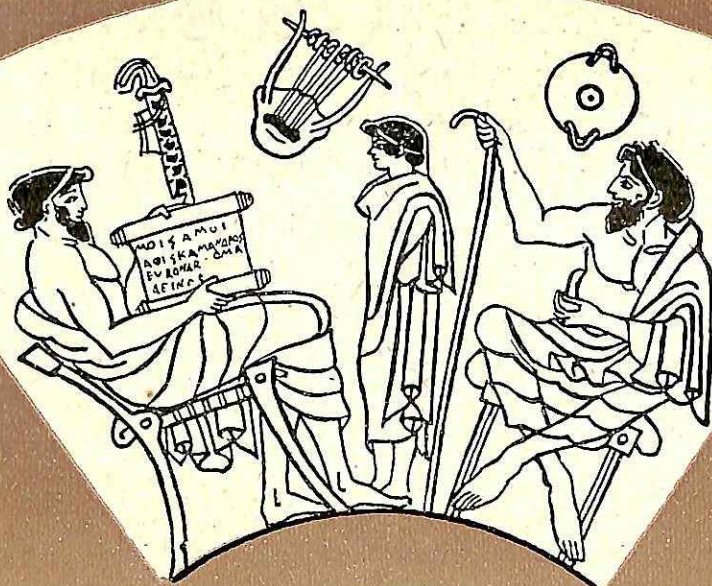

ΠΑΙΔΕΙΑ

ζωή

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1961

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

Τὸ πρόβλημα μὲ λίγα λόγια	Ἡ Διεύθυνση
Τὸ «νέο» Πρόγραμμα	Ε. Π. Παπανούτσος
Ἐπιστήμη καὶ μόρφωση	Ἀγγελίλος Ντόκας
Ἡ κλασικὴ παιδεία	Κ. Ν. Παπανικολάου
Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος (σὰν ἔργο, σὰν ἐπιβίωση, σὰν δίδαγμα) (II)	Δημ. Π. Μάνος
Ἡ πειθαρχία στὸ Νέο Σχολεῖο	François Chatelain
Οἰκτρὲς παραλείψεις	Θεόδωρος Εὐδης
Ἡ διγλωσσία στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο	Θεόφραστος Γέρον
Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς	
Νέα Βιβλία.	

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ι. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ, ΣΤΟΑ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

Τιμὴ τεύχους δρχ. 8

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΕΛΕΤΗΣ - ΕΡΕΥΝΑΣ - ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Εκδίδεται την 2^η εβδομάδα κάθε μηνός.

Διευθυντής: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, Αναγνωστοπούλου 10. Τηλ. 610-796

*Αλληλογραφία και ἐμβάσματα:

Ε. Π. Παπανούτσον, Αναγνωστοπούλου 10 — Αθήνας

*Ετησία συνδρομή (ἀρχίζει την 1^η Ιανουαρίου):

Διὰ τὸ ἔτος 1961 δραχ. 75

*Ἐξωτερικοῦ..... δραχ. 90

Τόμοι προηγουμένων ἐτῶν:

*Απὸ τὸ ἔτος 1947 ἕως τὸ ἔτος 1953 στὸ Βιβλιοπωλεῖο Ζαχαροπούλου
*Αρσάκη 6, Αθήναι.

*Απὸ τὸ ἔτος 1954 ἕως τὸ ἔτος 1960 στὸν ἐκδότη
τῆς «Παιδείας καὶ Ζωῆς»

*Αναγνωστοπούλου 10, Αθήναι.

Τιμὴ τοῦ παρόντος τεύχους
*Οκτωβρίου 1961 δραχ. 8

Διευθύνσεις σύμφωνα με τὸ ἄρθρον 6 § 1 τοῦ Α.Ν. 1092/1938:
Διευθυντὴς καὶ ἐκδ. τῆς «Παιδείας»: Ε. Π. Παπανούτσος, Κατοικία: Αναγνωστοπούλου 10
Προϊστάμενος Τυπογραφείου: Ε. Ροῦμπος, Κατοικία: Σίνα 56

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Μηνιαῖο Περιοδικὸ Μελέτης — Ἔρευνας — Διαφωτισμοῦ

Διευθυντής: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

ΕΤΟΣ Ι'

ΑΘΗΝΑΙ, ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1961

ΤΕΥΧΟΣ 97

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΜΕ ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ

Ἡ συνάρτηση τῆς Παιδείας με τὶς ἄλλες λειτουργίες τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, καὶ ἰδίως με τὴν ἐθνικὴν Οἰκονομίαν, εἶναι ἀμφίπλευρη. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡ καλὴ ἐκπαίδευση, καὶ στὸν γενικὸ καὶ στὸν ἐπαγγελματικὸ τομέα τῆς, εἶναι προϋπόθεση γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας· δὲν ἐννοεῖται βελτίωση τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ, καὶ ἀκόμη λιγότερο ἐκβιομηχάνιση, ἢ καὶ πρόοδος τῆς ὑπάρχουσας βιομηχανίας, χωρὶς γενικὰ καὶ εἰδικὰ ἐκπαιδευμένους φορεῖς τῆς ἐργασίας σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, τοῦ ἐργατοτεχνίτη, τοῦ ὑπάλληλου καὶ τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος πάλι ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος εἶναι προϋπόθεση γιὰ τὴν καλὴ ἐκπαίδευση, γιατί ἡ ἐκπαίδευση στὸν αἰῶνα μας ἔπαψε νὰ στοιχίζει φτηνά· χρειάζεται πολλοὺς καὶ περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε μορφωμένους λειτουργοὺς, ἐξοπλισμὸ με ἐργαστήρια καὶ ὄργανα διδασκαλίας (πολυπλοκώτερα καὶ ἀκριβότερα ἀπὸ τὸ βιβλίον ἢ τὸ χάρτη) καὶ περισσότερους διδασκτικούς χώρους, ἐπομένως ἰσχυρὰ οἰκονομικά μέσα καὶ γιὰ ἐπενδύσεις καὶ γιὰ ἐξοδα λειτουργίας.

Αὐτὴ ἡ ἀμφίπλευρη συνάρτηση Παιδείας καὶ Οἰκονομίας δίνει τὴν ἐντύπωση ἄλυτου λογικοῦ κυκλώματος καὶ εὐνοεῖ τὴ διάσταση τῶν γνωμῶν ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποὺ πρέπει νὰ ἐπιλυθοῦν τὰ ὀργανωτικὰ ἐκπαιδευτικὰ μας προβλήματα: θὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ τὴν καλὴ ἐκπαίδευση γιὰ νὰ φτάσουμε στὴν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας, ἢ θὰ περιμένουμε τὴν οἰκονομικὴ εὐημερία γιὰ ν' ἀποκτήσουμε καλὴν ἐκπαίδευση; Ἡ κάθε ἀποψη ἔχει τὰ ἐπιχειρήματά της· ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ὁδηγοῦν σὲ ἄτοπα, ὅταν ὑποστηρίζονται με ἀποκλειστικότητα καὶ ἀκαμψία. Ἀπὸ κάποιον σημεῖο πρέπει ἐπιτέλους νὰ ἀρχίσουμε, καὶ ἔπειτα νὰ ἀφήσουμε νὰ λειτουργήσει ὁ νόμος τῶν ἀμοιβαίων ἐπιπτώσεων. Καὶ ἀφοῦ ἡ Ἐκπαίδευση προετοιμάζει τὸ μέλλον (ὄχι τὸ ἀπώτερο, ἀλλὰ τὸ ἄμεσο) τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, ἡ φρόνηση λέγει ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ μεριμνᾷ κανεὶς γι' αὐτὸ ἐγκαίρως καὶ προτοῦ οἱ ἐπισωρευόμενες ἀπὸ τὴν ἀμέλεια ζημίες δημιουργήσουν ἀδιέξοδο. Ἡ ἀναβολὴ ἐδῶ δὲν μεταθέτει ἀπλῶς, ἀλλὰ πολλαπλασιάζει τὶς δυσκολίες. Αὐτὸ γίνεται κάθε μέρα καὶ πιὸ αἰσθητὸ στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ὀλιγωρία τῶν μεταπολεμικῶν κυβερνήσεων ν' ἀναπροσαρμόσουν με ἀποφασιστικὰ μέτρα τὴν Ἐκπαίδευση στὶς

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΖΩΗΣ, Οκτώβριος 1961 — 13

Κ Ο Σ Μ Η Τ Ε Ι Α

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΔΩΡΕΑ

ΗΜΕΡΟΜ.

ΑΡΙΘ.

K. Κοχλίδης
20-7-90
44431

νέες ανάγκες τῆς ζωῆς τῆς χώρας καὶ στὸν ἐπίπονο διασκελισμὸ πού πρέπει νὰ κάνει γιὰ νὰ ὑψώσει τὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα σὲ ὑποφερτὸ ἐπίπεδο, πληρώνεται ἤδη πολὺ ἀκριβὰ μετὰ τὴν ὑποαπασχόληση τῶν νέων καὶ τὴν τάση τους πρὸς τὴ μετανάστευση — φαινόμενα πού ἔχουν πάρει ἀνησυχητικὲς διαστάσεις, εἶναι ὅμως εὐεξήγητα, ὅταν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι τὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο (ὄργανο καὶ ἔκφραση ἐνὸς οἰκονομικοῦ σχήματος καὶ μιᾶς κοινωνικῆς διάρθρωσης πού ἀνήκουν στὸ παρελθόν) δὲν ἐξοπλίζει πιά τοὺς νέους γιὰ τὴ σημερινὴ ζωή.

Σὲ μερικὲς χώρες τοῦ κόσμου ἡ ἀνασυγκρότηση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος μετὰ σκοπὸ τὴν προσαρμογὴ του στὶς νέες ἀνάγκες ἄρχισε πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ δεύτερου παγκόσμιου πολέμου. Στὶς περισσότερες ἡ κίνηση αὕτη σημειώθηκε ὕστερα ἀπὸ τὴ λήξη τοῦ πολέμου, καὶ λίγο ὡς πολὺ παντοῦ ἐγέναν ἢ γίνονται ἤδη σημαντικὲς μεταβολές στὴν ὁργάνωση τῶν σχολείων καὶ στοὺς ἐπιδιωκόμενους ἀπὸ τὴ σχολικὴ ἐργασία σκοποὺς. Στὴν Ἑλλάδα τὸ αἶτημα τῆς ἀναπροσαρμογῆς εἶναι καιρὸς τώρα πού διατυπώνεται ἐντονα ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη, δὲν ἔλειψαν μάλιστα καὶ σοβαρὲς μελέτες γιὰ τὶς μεταρρυθμίσεις πού ἐπιβάλλεται νὰ γίνουν στὰ σχολεῖα μας. Δυστυχῶς ὅμως οἱ Κυβερνήσεις, παρὰ τὶς κάθε τόσο ἐπαναλαμβανόμενες ἐπαγγελίες τους, δὲν φαίνονται νὰ ἐμφοροῦνται ἀπὸ τὴν πρόθεση νὰ νομοθετήσουν καὶ νὰ ἐκτελέσουν ριζικὰ καὶ ἀποφασιστικὰ μέτρα σ' αὐτὸ τὸν τομέα. Καὶ ἔτσι ἐξακολουθοῦμε νὰ ἔχομε ἐδῶ ἓνα ἐκπαιδευτικὸ καθεστὼς τυπικὰ χρονολογούμενο ἀπὸ τὴν Ἑκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμιση τοῦ 1929 («Μεταρρύθμιση» πού οἱ ἐχθροὶ τῆς δὲν τὴν ἀφήσαν ποτὲ νὰ ὀλοκληρωθεῖ), οὐσιαστικὰ ὅμως πολὺ παλαιότερο, ἀφοῦ ἀντανάκλᾳ ἰδέες καὶ καταστάσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα μας.

«Ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴ σημερινὴ ἐκπαιδευτικὴ μας κατάσταση εἶναι :
α. Τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο τῶν ἐκπαιδευτικῶν μισθῶν (Στοιχειώδους καὶ Μέσης Παιδείας) πού ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα τοὺς εὐφυεῖς καὶ ἱκανοὺς, καὶ μαραίνει τὸ ζῆλο τῶν ὑπηρετούντων. (Ἄσχετο πρὸς τὸν παράγοντα τοῦτον δὲν εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχει τὰ τελευταῖα χρόνια πέσει ἡ στάθμη τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν ἐλληνικῶν σχολείων).

β. Ὁ ψευτοκλασικὸς τόνος πού δεσπόζει στὴ Μέση μας Ἑκπαίδευση. Τὸ Γυμνάσιο ἔχει γίνῃ ἡ μόνη λεωφόρος γιὰ τοὺς νέους πού ἐπιθυμοῦν νὰ προχωρήσουν πέρα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς παιδείας πού προσφέρει τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Γυμνασίων πολλαπλασιάζεται διαρκῶς, χωρὶς ἀντίστοιχη αὐξηση τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, τῶν διδασκητῶν καὶ τῶν μέσων τῆς διδασκαλίας, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποφοιτοῦν ἀπὸ τὰ γενικὰ αὐτὰ σχολεῖα κάθε χρόνο χιλιάδες νέοι πού δὲν μποροῦν νὰ ἀπορροφηθοῦν ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ τόπου καὶ εἶναι καταδικασμένοι στὴν ὑποαπασχόληση καὶ στὸν παρασιτισμὸ.

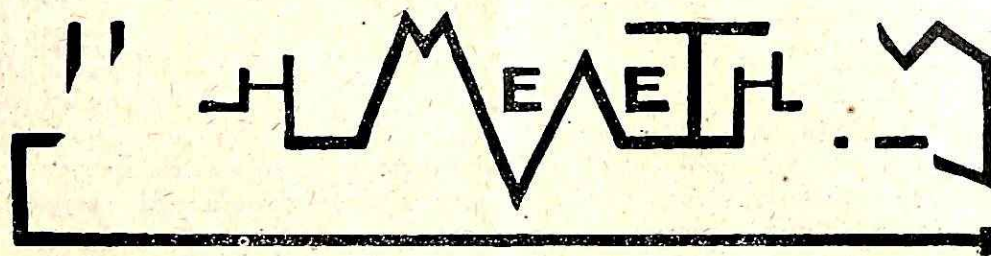
γ. Ἡ ἐμβρυώδης κατάσταση τῆς ἐπαγγελματικῆς καὶ ἰδίως τῆς τεχνικῆς μας Παιδείας (κατώτερης καὶ μέσης). Τὰ ἐπαγγελματικὰ σχολεῖα βρίσκονται κατὰ μέγιστο μέρος σὲ χεῖρα ἰδιωτῶν, ὅχι τοῦ Κράτους, δὲν ἔχουν εἰδικευμένο διδακτικὸ προσωπικὸ καὶ τὶς ἀπαιτούμενες γιὰ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μόρφωσης ἐγκαταστάσεις, καὶ τὸ πρόγραμμά τους εἶναι ἀσυντόνιστο πρὸς τὶς ἀνάγκες τῆς οἰκονομίας μας.

δ. Ὁ φοιτητικὸς πληθωρισμὸς στὰ Πανεπιστήμια καὶ στὶς Ἀνώτατες Σχολές καὶ ὁ ἐλλειπτικὸς τρόπος τῆς ἐπιστημονικῆς μόρφωσης τῶν νέων στὰ ἱδρύματα αὐτά. Αἰτίες : ἔλλειψη ἐπαρκoῦς σὲ ἀριθμὸ διδακτικοῦ προσωπικοῦ (ἰδίως κατώτερου), ἐργαστηρίων καὶ βιβλιοθηκῶν, ἰσχνὴ ἀμοιβὴ τῶν καθηγητῶν πού γιὰ ν' ἀνταποκριθοῦν στὶς βιοτικὲς ἀνάγκες τους δὲν περιορίζονται οὔτε ἀφοσιώνονται στὸ ἀκαδημαϊκὸ ἐπάγγελμα, ἀπουσία ἀξίας λόγου πρόνοιας γιὰ τὸ φοιτητὴ (στέγης, τροφῆς, βιβλίου).

Στὸ βάθος ὅλων τούτων τῶν δυσμενῶν συμπτωμάτων καὶ προφανῶς πηγὴ τῶν δυσχερειῶν εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν οἰκονομικῶν μέσων πού ξοδεύονται γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἑκπαίδευση. Τὸ ποσοστὸ τῶν δαπανῶν τοῦ Κρατικοῦ Προϋπολογισμοῦ, πού προορίζονται κάθε χρόνο γιὰ τὴν Ἑκπαίδευση, δὲν ἔχει ὑπερβεῖ τὸ 8%. (Οἱ προηγμένες στὸν πολιτισμὸ χώρες ξοδεύουν τὰ διπλάσια). Καὶ αὐτὸ ἔχει μεγάλη σημασία, γιατί στὴν Ἑλλάδα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Στοιχειώδη καὶ τὴν Ἀνώτατη Ἑκπαίδευση, τὸ μέγιστο μέρος τῶν σχολείων καὶ τῆς Μέσης (γενικῆς) Παιδείας συντηρεῖται ἀπὸ τὸ Κράτος. (Μετὰ τὸν πόλεμο ἄρχισε νὰ εὐδοκιμεῖ στὴ χώρα μας ἡ ἰδιωτικὴ Μέση Ἑκπαίδευση) ἐξυπηρετεῖ ὅμως μόνο τὶς εὐπορες κοινωνικὲς τάξεις τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων, ὅχι τὴ μεγάλη μάζα τοῦ λαοῦ πού δὲν μπορεῖ νὰ πληρώσει ὑψηλὰ δίδακτρα). Μετὰ τὴ στενότητα οἰκονομικῶν πόρων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχομε ἐπαρκὴ καὶ ὑψηλῆς στάθμης ἐκπαίδευση στὸν τόπο μας. Οἱ προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ ἀναπροσαρμογῆς τῶν σχολείων στοὺς ὅρους τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς ἐφαρμοζόμενες μοιραῖα θὰ ἀστοχήσουν, ἐὰν δὲν ληφθεῖ ἀποφασιστικὴ μέριμνα γιὰ τὴν ἐξεύρεση καὶ τὴ διάθεση τῶν ἀπαιτούμενων γιὰ κάθε οὐσιαστικὴ ἐκπαιδευτικὴ μεταβολὴ οἰκονομικῶν μέσων.

Αὐτὰ τὰ χιλιοειπωμένα καὶ πασίγνωστα πιά πράγματα αἰσθανόμεσθε τὴν ὑποχρέωση νὰ τὰ ὑποβάλουμε στὴν κρίση καὶ μελέτη, στὰ καλὰ αἰσθήματα καὶ στὴν καλὴ θέληση τῆς νέας Κυβέρνησης πού θὰ βγεῖ ἀπὸ τὶς ἐκλογές τῆς 29ης Ὀκτωβρίου. Εἶναι καιρὸς νὰ κινηθεῖ ἀμέσως δραστήρια γιὰ νὰ δώσει στὰ παιδιὰ τοῦ Λαοῦ μας τὴ μόρφωση πού χρειάζεται τὸ ἔθνος γιὰ νὰ ζήσει καὶ νὰ εὐδοκιμήσει. Παρὰ τὶς ἔως τώρα ἐπαγγελίες καὶ « μεταρρυθμίσεις » πού δῆθεν ἐγέναν ἢ πρόκειται ἀμέσως νὰ γίνουν, ἡ Ἑλληνικὴ Ἑκπαίδευση δὲν βρῆκε ἀκόμα τὸ δρόμο της.

ΤΟ «ΝΕΟ» ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ *

Όταν την Τετάρτη 23 Αυγούστου οι πρωινές και έσπερινές έφημερίδες με πα-
χειές τίτλους δημοσίευσαν (σύμφωνα με ταυτόσημη, καθώς φαίνεται, ανακοίνωση
του Υπουργείου της Παιδείας) τις «επαναστατικές» μεταρρυθμίσεις που γίνονται
στο πρόγραμμα μαθημάτων του πρώτου κύκλου των γυμνασιακών σπουδών, όσοι
παρακολουθούμε τα εκπαιδευτικά πράγματα από κοντά τιναχτήκαμε έκπληκτοι
από το κάθισμά μας: «Καταργούνται τα Λατινικά. Περιορίζονται τα Αρχαία και
εισάγονται Μεταφράσεις. Καθιερώνεται η Δημοτική γλώσσα. Διδάσκονται τρία νέα
μαθήματα. Περισσότεροι ώροι διατάσσονται Μαθηματικά...». Θεέ και Κύριε! αναφώνησαν
οι εύλαβέστεροι από μας, είναι δυνατόν; Έγινε επιτέλους τόσο μαλακά, τόσο απροσ-
δόκητα ή επανάσταση που θα δώσει ζωή και φώς — γνήσια ζωή και φώς —
στην άμοιρη ελληνική εκπαίδευση; Δεν πίστευαν τα μάτια μας αυτά που διαβάζαμε
— όποτε έρχεται έμμεσα ή επιβεβαίωση. Νέα είδηση των έφημερίδων: «Η Φιλο-
σοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών συνεδριάζει για ν' αποφασίσει πώς θα
άντιμετωπισθεί το «κίνημα»...». Α, είπαμε τότε όλοι, ασφαλώς τα πράγματα θα είναι
πολύ σοβαρά. Όταν η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών συνέρχεται
έπειγόντως και ετοιμάζεται να εξαπολύσει τους φιλολογικούς μύδρους της έναντι
σχεδιαζομένων εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, κάτι σωστό και γενναίο πάει να γίνει...
Ο δείκτης (το λέει η εκπαιδευτική μας ιστορία των τελευταίων 50 χρόνων) είναι
ασφαλής και αλάθητος. Έσπευσα λοιπόν κ' εγώ να προμηθευτώ το επίσημο κείμενο
του Διατάγματος με τις λεπτομέρειες του αναλυτικού και του ωρολογίου προγράμ-
ματος, που θ' αρχίσει να εφαρμόζεται από το σχολικό έτος 1962—1963 στην πρώτη,
το σχολικό έτος 1963—1964 στη δεύτερη και από το σχολικό έτος 1964—1965 στην
τρίτη τάξη των Γυμνασίων μας, για να μελετήσω και να χαρώ το μέγα γεγονός. Και
τώρα είμαι έτοιμος να καθησυχάσω και τους σοφούς διδασκάλους της Φιλοσοφικής
Σχολής του Πανεπιστημίου των Αθηνών και όσους «λάτρεις της πατρίου παιδείας»
κατά το παράδειγμα ή με την υποκίνηση εκείνων ταράχθηκαν και ετοιμάζουν δια-
μαρτυρίες και ανακοινωθέντα. Ας κατευνάσουν την ίερη όργη τους! Εύτυχως για κεί-
νους και δυστυχώς για όλη την Ελλάδα ή διατυμπανιζόμενη αλλαγή του προγράμ-
ματος αφήνει ανέπαφα τα σεπτά βάθρα του προαιώνιου «κλασικού» μας οικοδομή-
ματος και ουσιαστικά τίποτα δεν μεταβάλλει.

Θα δώσω άμέσως τις αποδείξεις. Προτού όμως τις εκθέσω, θέλω να διαβεβαιώσω
τον κύριο Υπουργό της Παιδείας ότι καμία αίχμη δεν στρέφεται έναντιόν του. Ο κ.
Γεώργιος Βογιατζής είναι άνθρωπος με πρακτικό πνεύμα και καλές προθέσεις.
Γνωρίζω από άμεση αντίληψη τις προσπάθειές του για τη δημιουργία και ανάπτυξη
της επαγγελματικής και τεχνικής παιδείας στον τόπο μας και την ειλικρινή του διά-

* Τρία άρθρα που δημοσιεύθηκαν στο «Βήμα» Αθηνών 31 Αυγούστου, 7 και 14 Σε-
πτεμβρίου 1961.

θεση να δοθεί συγχρονισμένος τόνος στην άγωγή των νέων μας. Αν δεν κατάφερε
ώστωρα να χαράξει τους νέους δρόμους που όλοι οραματιζόμαστε, τούτο οφείλεται
σε δύο κυρίως αιτίες: πρώτα ότι υψηλότερα απ' αυτόν στεκόμενοι κυβερνητικοί
παραγόντες και ο πολιτικός κόσμος που σήμερα κυβερνά δεν ευνόουν αποφασιστικές
μεταβολές, και δεύτερο ότι είναι αίχμάλωτος συμβούλων που δεν είναι σε θέση να
αντιληφθούν ποιές είναι οι ανάγκες της σύγχρονης ζωής και κατά που πνέει σήμερα
ο άνεμος της ιστορίας. Όταν, έδω και κάμποσους μήνες, το λεγόμενο «Ανώτατο
Εκπαιδευτικό Συμβούλιο» του υπέβαλε το Αναλυτικό Πρόγραμμα Μαθημάτων
που είχε επί τέλους συντάξει ύστερ' από μακρά κυοφορία, ο κ. Γ. Βογιατζής έκαμε
μια τίμια και θαρραλέα πράξη: το γύρισε πίσω με την παρατήρηση ότι είναι άσυγχρό-
νιστο, ξένο προς τη ζωντανή μας πραγματικότητα. Όλοι περιμέναμε ύστερ' απ' αυτή
τη χειρονομία ότι κάτι άλλο, πιο φωτισμένο και πιο τολμηρό, θα του έτοιμάζαν οι
συνεργάτες του. Φαίνεται ότι δεν το έκαναν. Και αναγκάστηκε να βάλει την υπογραφή
του κάτω από ένα πρόγραμμα που δεν περιέχει ουσιαστικές, αλλά μικρές μόνο και
άτολμες τροποποιήσεις του υπάρχοντος καθεστώτος.

Ας ιδούμε από κοντά αυτές τις τροποποιήσεις για να εκτιμήσουμε το βάρος και
τη σημασία τους.

Φεύγουν πρώτα οι δύο ώρες των Λατινικών που είχε βάλει το Συμβούλιο στην
τρίτη τάξη με την ανόητη δικαιολογία ότι θα έπρεπε, όσοι πρόκειται να εγκαταλεί-
ψουν τα θρανία με τη συμπλήρωση του πρώτου κύκλου των γυμνασιακών σπουδών,
να γνωρίσουν στοιχειωδώς τη μητέρα των γλωσσών του Δυτικού Κόσμου, τη Λατι-
νική... Ο Νικόλαος Έξαρχόπουλος, ο συντηρητικότερος των παιδαγωγών μας (της
Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών) ζητούσε την όλοσχερή κατάρ-
γηση των Λατινικών από τα Γυμνάσια λέγοντας ότι η ούμανιστική παιδεία μπορεί
άριστα να θεμελιωθεί άπάνω στην πρώτη και κύρια γλώσσα της, την αρχαία ελληνική.
Plus royalistes que le roi οι σημερινοί όπαδοί του έβαλαν τα Λατινικά και στον
κατώτερο γυμνασιακό κύκλο. Όρθα λοιπόν ο κύριος Υπουργός τα έσθισε.

Όρθα επίσης έκανε να αυξήσει τις ώρες διδασκαλίας των Μαθηματικών και
των Φυσικών, καθώς και να δεχτεί την αναδιάρθρωση της διδασκόμενης ύλης, για
να γίνει πυκνότερο το περιεχόμενο και να ύψωθεί ή στάθμη της. Τι αύξηση όμως τους
έδωσε; Μια ώρα την εβδομάδα στο καθένα! Όταν τα γλωσσικά μαθήματα (αρχαία,
νέα, ξένες γλώσσες) πιάνουν τα 40 τοίς εκατό του συνόλου των ωρών, τα Μαθημα-
τικά και ή Φυσική, το μέγα του καιρού μας πνευματικό κεφάλαιο, διεκδικούν μόνο
το 20 τοίς εκατόν. Είναι τούτο «σοβαρή» στροφή της μέσης παιδείας μας προς τις
θετικές επιστήμες;

Τρία νέα μαθήματα εισάγονται στο πρόγραμμα, λέγει ή ανακοίνωση που δημο-
σιεύθηκε στον Τύπο. Τα αναζητήσαμε με άνυπομονησία μέσα στο κείμενο του Δια-
τάγματος. Και τί βρήκαμε; Μια ώρα την εβδομάδα στη Β' τάξη μόνο: «Σπουδή
του περιβάλλοντος», μια ώρα την εβδομάδα στην Γ' τάξη μόνο «Άγωγή του πολί-
του», και μέσα στις ώρες της Γυμναστικής μια ώρα την εβδομάδα στην Γ' τάξη
μόνο «Πρώτες Βοήθειες»... Δυσκολεύεται να πιστέψει κανείς ότι είναι δυνατόν να
εξαγγέλλεται προσθήκη «νέων» μαθημάτων σε μια τέτοια περίπτωση, όπου ελά-
χιστες μόνο ώρες αφιερώνονται για να επισημανθούν άπλως (και βιαστικά) μερικές
γενικότητες σε περιοχές που περιλαμβάνουν πλήθος θεμάτων και άποριών. Προ-
σωπικά δεν θα ήθελα να βρεθώ στη θέση του δασκάλου που θ' αναλάβει να διδάξει σε
παιδιά 14 ετών μέσα σε 28 ώρες όλο κι' όλο (τόσα είναι τα μαθήματα που θα κάνει
ολόκληρο το χρόνο) το «τοπικό περιβάλλον». «Θα εξετασθούν συστηματικώς εν ή πλείονα
ακούσετε τί του ζητεί το πρόγραμμα: «Θα εξετασθούν τα κυριώτερα εκ των επιχωριαζόντων επαγ-
γελμάτων και οι όροι της λειτουργίας των». «Θα εξετασθούν τα ένδεχομένως υπάρ-

χοντα ἐν τῇ περιοχῇ μνημεῖα τοῦ ἱστορικοῦ μας βίου καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς λειτουργίας τῶν ὑπαρχουσῶν ἐν τῷ τόπῳ ξενοδοχειακῶν ἐπιχειρήσεων, καθὼς καὶ ὁργανισμῶν δημοσίων ἢ δημοσίας ὠφελείας». Κοντὰ σ' αὐτὰ ἔχει νὰ κάνει καὶ τις «πρακτικὲς ἀσκήσεις», ποὺ οὔτε λίγο οὔτε πολὺ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι : «Καταρτισμὸς σχολικοῦ μουσείου μετ' προϊόντα τοῦ τόπου». «Ἀσκήσεις εἰς τὴν χρησιμοποίησιν διαφόρων καταλόγων», «Ἀσκήσεις εἰς ταχυτέρας ταχυδρομικὰς ἀποστολὰς πάσης φύσεως», «Ἀσκήσεις εἰς ὁργάνωσιν ἀρχείου μετὰ ταξινομήσεως», «Ἀσκήσεις εἰς καταρτισμὸν προγράμματος ταξιδίων μετὰ προϋπολογισμοῦ δαπανῶν», «Ἀσκήσεις εἰς τὸν καταρτισμὸν πλήρους λεξιλογίου τῆς τεχνικῆς ὁρολογίας τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ἐπαγγέλματος»... Ἀνάλογη ἔκτασις καὶ ὅμοιες ἀπαιτήσεις ἔχει καὶ τὸ μάθημα τῆς «Πολιτικῆς Ἀγωγῆς» ποὺ κι' αὐτὸ πρέπει ν' ἀρχίσει καὶ νὰ τελειώσει σὲ 28 ὥρες διδασκαλίας ὅλο κι' ὅλο. — Ἀσφαλῶς ἐκεῖνοι ποὺ ἔγραψαν τὸ πρόγραμμα αὐτῶν τῶν «νέων» μαθημάτων ἢ δὲν ἔχουν εἶδῃ ἀπὸ σχολεῖο, ἢ τὴν ἐντύπωσιν ἐπιδίωξαν, ὅχι τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴ τῶν προτάσεών τους.

Ὅτι τὸ μάθημα τῆς «σπουδῆς τοῦ περιβάλλοντος» εἶναι πολὺ σημαντικὸ καὶ ἔχει πολλὰ νὰ προσφέρει στὸν ἔφηβο, τόσο γιὰ τὴν ἐνημέρωσιν ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἐπαγγελματικὸν του προσανατολισμὸν, εἶναι βέβαιον. Στὰ σχολεῖα ἄλλων χωρῶν (ἰδιαίτερα στὰ γαλλικά, ὅπως διαμορφώθηκαν μετὰ τὸν πόλεμον, μετ' ἐπανειλημμένες μεταρρυθμιστικὲς ἀποπειρὰς) διδάσκεται συστηματικὰ καὶ ἔχει δώσει πολλὰ καὶ θετικὰ ἀποτελέσματα. Γιὰ νὰ γίνῃ ὅμως στὴν ἔκτασιν καὶ μετὰ τὴν μέθοδον ποὺ πρέπει, χρειάζεται χωρὸς μέσα στὸ πρόγραμμα καὶ ὅχι τὸν πενιχρὸ ἀριθμὸν τῶν δύο δωδεκάδων ὥρῶν. Ἡ τίς βρίζομε τίς ὥρες ποὺ χρειάζονται καὶ κάνομε τὸ μάθημα, ἢ δὲν τίς βρίζομε, καὶ τότε τὸ ἐγκαταλείπομε γιὰ νὰ σώσωμε τὴν σοβαρότητά μας.

— Μὰ ποῦ θὰ τίς βροῦμε, θὰ ρωτήσετε, ἀφοῦ παίρνοντας ἀπὸ δῶ καὶ δίνοντας ἀπὸ κεῖ φτάσαμε σ' ἓνα χρονικῶς ὑπερκορεσμένον ὥρολόγιον πρόγραμμα ποὺ οὔτε λίγο οὔτε πολὺ καθιερώνει τὴν ἐβδομάδα τῶν 36 διδασκτικῶν ὥρῶν στὰ γυμνάσια τῶν ἀρρένων καὶ τῶν 38 διδασκτικῶν ὥρῶν στὰ γυμνάσια τοῦ ἰσχυρότερου φύλου ;

— Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ κύριον πρόβλημα κάθε προγράμματος μαθημάτων. Καὶ λύνεται, ὅχι μετὰ συμβιβασμοὺς καὶ ἐλιγμούς ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἱκανοποιήσουν ὅλες τίς τάσεις καὶ τίς ἀξιώσεις, ἀλλὰ μετὰ μιὰν ἀποφασιστικὴν ἀναθεώρησιν καὶ ἀνακαίνισιν ὁλόκληρου τοῦ συστήματος τῶν παιδευτικῶν ἀξιών. Μόνον μετὰ τέτοιες βαθεῖες τομὲς φτάνομε σ' ἓνα πραγματικὰ νέον πρόγραμμα. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας δὲν ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ ἕως ἐκεῖ, καὶ γι' αὐτὸ οἱ «καινοτομίαι» του εἶναι φαινομενικὲς καὶ ὅχι πραγματικὲς, ὅπως θὰ φανεῖ ἀκόμη καλύτερα, ὅταν παρακάτω ἀναλύσωμε τὸν τρόπον μετὰ τὸν ὁποῖον δοκιμάζει νὰ λύσῃ τὸ ἐπίμαχον καὶ ἐξαιρετικὰ εὐαίσθητον πρόβλημα τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων στὸ Πρόγραμμα ποὺ ἐτοίμασε.

* *

Κάθε φορὰ ποὺ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων μιὰ Κυβέρνησις, μιὰ ἐπιτροπὴ, ἓνας ὑπουργὸς σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸ μακάριο τόπον ἐπιχειροῦν ν' ἀναμορφώσουν τὸ σχολικὸν πρόγραμμα καὶ νὰ τοῦ δώσουν λίγη ζωὴ, ἐμφανίζεται μπροστὰ τοὺς στυγνὸν καὶ ἀπαγορευτικὸν τὸ φοβερὸν ταμποῦ τῆς ἐθνικῆς μας παιδείας : τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά, οἱ Ἀρχαῖοι Πρόγονοι, τὸ Ἀρχαῖον Κλέος — καὶ τοὺς παραλύει. Πῶς νὰ θίξουν τοῦτο τὸ sacrosanctum, ἀφοῦ κινδυνεύουν νὰ τοὺς ποῦν βέβηλους καὶ ἀνόσιους οἱ «ἀρχαιοκράτες», ὅπως ὠραῖα τοὺς ὀνόμασε τίς προάλλες σ' ἓνα χρονογράφημά του ὁ κ. Παῦλος Παλαιολόγος ; Πρῶτα οἱ ὥρες τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἀπάνω-ἀπάνω στὸ πρόγραμμα μετὰ μεγάλα γράμματα, καὶ ὕστερα ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα μοιράζονται τὸ διδασκτικὸν χρόνον ποὺ περισσεύει. Ὅταν ὅμως σ' ἓνα γυμνασιακὸν πρόγραμμα 34 ἄλλοτε, 36 σήμερα ἐβδομαδιαίων ὥρῶν τίς 8 ἢ τίς 9, δηλαδὴ τὸ ἓνα τέταρτον τοῦ χρό-

νου, τίς παίρνει ἓνα μάθημα, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ βροῦν στέγη ὅλα τὰ ἄλλα, ἰδίως τὰ μαθήματα τῶν ἐπιστημῶν ποὺ ὀλοένα ἀποκοτῶν μεγαλύτερη ἔκτασις καὶ βάθος, μεγαλύτερη σημασία στὴ σύγχρονον ζωὴ ; Εἶναι τὸ ἴδιον πρόβλημα ποὺ παρουσιάζεται καὶ κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ μετὰ τίς δυναστευτικὲς ἀσυμπίεστες δαπάναις. Στὴν ἀπλοελληνικὴν : ὁ λογαριασμὸς τοῦ μπεκρῆ... Οἱ ἐννέα δεκάρες τοῦ μεροκάματου δὲν ἔφταναν νὰ καλύψουν τίς ἀνάγκαις τοῦ ὅπως καὶ νὰ ἀυξομοίωσαν τὰ καθημερινὰ ἔξοδα στὸ χαρτὶ τῶν ὑπολογισμῶν του, γιὰτὶ ἀρχίζει κάθε φορὰ τὸ λογαριασμὸν μετὰ μιὰ μαθηματικὴν σταθερὰ : 30 τὸ κρασί...

Ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας κ. Γ. Βογιατζῆς ὁρθὰ σκέφθηκε ὅτι γιὰ νὰ δώσει ἀπὸ τὸ διδασκτικὸν χρόνον κάτι παραπάνω στὰ «διψασμένα» μαθήματα τοῦ προγράμματος, ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην ἀπὸ κάποιον νὰ πάρει μερικὲς ὥρες, ἐκτὸς ἐὰν ἀποφάσιζε νὰ φορτώσῃ περισσότερον τὴν σχολικὴν ἐργασίαν καὶ νὰ ἐξοντώσῃ τὰ παιδιά. Καὶ πῆρε τοῦτο τὸ παραπάνω ἀπὸ τὸ μάθημα, φυσικὰ, τὸ πιὸ εὐνοημένο, τὸ πιὸ «χορτάτο» : τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά. Μὴν ἀκοῦτε ὅμως τίς ὁμοβροντίαις τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Συλλόγου τῶν Ἑλλήνων Φιλολόγων καὶ νομίζετε ὅτι ἔβαλε μαχαίρι καὶ... σκότωσε τοὺς Ἀρχαίους μας Προγόνους. Στὶς δύο πρῶτες τάξεις τοῦ Γυμνασίου ἀπὸ τίς 8 ὥρες τὴν ἐβδομάδα ἐπῆρε... τὴν μίαν. Στὴν τρίτῃ τάξιν ἄφησε καὶ τίς 8 στὰ Ἀρχαῖα, εἶπε μόνον μιὰ ὥρα ἀπ' αὐτὰς νὰ διαβάζουν τὰ παιδιά τοὺς Κλασσικοὺς πάλι ἀλλὰ σὲ μετάφρασιν. Αὕτη εἶναι ἡ «ἀνατροπὴ» ποὺ ἔκαμε. Κατὰ τὰ ἄλλα δὲν ἄλλαξε τίποτα : οὔτε τὰ κείμενα (μένει πάλι ἐκεῖνος ὁ δυσπερίγραπτος «ἐλληνίζων» Ἀρριανός, ἐπειδὴ ἔτυχεν νὰ γράψῃ γιὰ τοὺς πολέμους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου· εὐτυχῶς μόνον ποὺ ἐξοβελίζεται τὸ κακόγουστο Ἀναγνωστικὸν τῆς ἀρχαίας καὶ στὴ θέσιν του μπαίνει Ἀνθολογία ἀπὸ ἀπλὰς σελίδες ἀρχαίων συγγραφέων), οὔτε ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας, οὔτε τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαιογνωσίας, ὁ μορφωτικὸς σκοπὸς ποὺ πρέπει νὰ ἐπιδιώξῃ τὸ μάθημα μέσα σ' ἓνα κόσμον σὰν τὸν σημερινόν, τὸν βαθιὰ ταραγμένον ἀλλὰ καὶ γεμάτον προσδοκίας γιὰ τὸ μέλλον. Τὸ μόνον λοιπὸν ποὺ μπορεῖ νὰ πεῖ ἓνας φρόνιμος ἄνθρωπος γιὰ τὸ κεφάλαιον τοῦτο τοῦ νέου προγράμματος εἶναι ὅτι δὲν ἔχει παληκαριά, εἶναι δειλὸν καὶ συντηρητικόν· μιὰ ὥρα παραπάνω ἢ παρακάτω (στὶς 8) οὔτε κρῖν θὰ φέρῃ οὔτε ζέστη.

Ἄν τουλάχιστον, μετὰ τόσους μόχθους ποὺ καταβάλλουν τόσες ὥρες τὴν ἐβδομάδα, μαθαίνουν τὰ παιδιά μας στὸ σχολεῖον Ἀρχαῖα Ἑλληνικά... Σκοτωνόμαστε γιὰ τοὺς Ἀρχαίους, κραυγάζομε σὲ ὅλους τοὺς τόνους γιὰ τὴν «ἀναντικατάστατην» μορφωτικὴν δύναμιν ποὺ ἔχουν τὰ ἔργα τους, καὶ ποτὲ δὲν ἐθέσαμε στὸν ἑαυτὸν μας τὸ ἀπλὸ ἐρώτημα :

— Γιὰτὶ οἱ ξένοι, μετὰ λιγότερες ὥρες διδασκαλίας, μαθαίνουν Ἀρχαῖα Ἑλληνικά στὰ κλασσικά τους Γυμνάσια καὶ μεῖς, ποὺ ἀκόμη ζεῖ μέσα στὴ γλώσσα μας ἡ γλώσσα τῶν Ἀρχαίων, δὲν τὰ μαθαίνομε ;

Θὰ δώσω μιὰν ὑπεύθυνον ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα τοῦτο, ποὺ φοβοῦμαι ὅτι πολὺ θὰ ξαφνιασῇ καὶ θὰ δυσχερῆσθῃ τοὺς «ἀρχαιοκράτες» μας : Οἱ ξένοι μαθαίνουν Ἀρχαῖα Ἑλληνικά :

1. γιὰτὶ ἐκεῖνοι ξέρουν τὴν σημερινὴν τους γλώσσαν καλὰ, ἐνῶ ἐμεῖς δὲν τὴν ξέρομε·

2. γιὰτὶ ἐκεῖνοι ἔχουν μιὰ γενικὴ στάθμην σπουδῶν στὰ σχολεῖα τους ὑψηλὴν, ἐνῶ ἐμεῖς δὲν ἔχομε· καὶ

3. γιὰτὶ ἐκεῖνοι ξέρουν πῶς νὰ διδάξουν τὰ Ἀρχαῖα Γράμματα, ἐνῶ ἐμεῖς δὲν ξέρομε.

Μὴν ἀπορήσετε γιὰ τὴν αἰτιολογίαν· σὰς τὴν προσφέρει ἓνας ἄνθρωπος ποὺ χρόνια πολλὰ πάλεψε μετὰ τὸ πρόβλημα τοῦτο, ὅχι θεωρητικὰ στὸ γραφεῖον του, ἀλλὰ στὴν πράξιν μέσα στὸ σχολεῖον. Καὶ ἡ γλώσσα ἢ ἑλληνικὴ ἢ ἀρχαία καὶ τὰ ἔργα ποὺ ἔχουν γραφῇ σ' αὐτὴν (τὰ ποιητικὰ, τὰ ἱστορικὰ, τὰ φιλοσοφικὰ) ἔχουν ἄκρα τελειότητα

μορφής και περιεχομένου. Για να τα προσπελάσει λοιπόν ένας νέος άνθρωπος και να δεχτεί την πνευματική τους ακτινοβολία, πρέπει πρώτα και κύρια να έχει κατακτήσει στην εντέλεια το εθνικό γλωσσικό του όργανο, ύστερα να έχει φτάσει με όλη την άλλη, τη γενική του εκπαίδευση (ιδίως με τη γνώση των φυσικών και ήθικων επιστημών) σε κάποια διανοητική και συναισθηματική ωριμότητα, και τέλος να έχει δασκάλους που ξέρουν να διδάξουν την Αρχαία Ελληνική σαν ζωντανή γλώσσα. Και οι τρεις αυτές προϋποθέσεις λείπουν φεύ! από το σημερινό σχολείο μας. Με τη σύγχυση των γλωσσών που αρχίζει από το Δημοτικό μας και με την εγκληματική αδιαφορία μας να δώσουμε στο πρόβλημα της εθνικής μας γλώσσας τη μόνη σωστή και σωτήρια λύση, οι νέοι μας και στο Γυμνάσιο και στο Πανεπιστήμιο είναι γλωσσικά ανάπηροι. Έπειτα, με την περιφρόνηση που δείχνουμε προς τις ανάγκες των σχολείων (να έχουν επαρκές διδακτικό προσωπικό, μικρό αριθμό μαθητών στις τάξεις, βιβλιοθήκες και όργανα διδασκαλίας κτλ. κτλ.) είναι τέτοια η γενική αμορφωσιά των εφήβων μας, που όχι κλασικά κείμενα ύψηλου πνευματικού επιπέδου, αλλά και κοινά έργα, λογοτεχνικά και επιστημονικά, συνήθους διαμετρήματος είναι άνικανοι να τα νιώσουν και να τα αφομοιώσουν. Ός και αυτοί οι δασκάλοι μας (μιλώ για τον μεγάλο αριθμό, όχι για τις λαμπρές εξαιρέσεις που εύτυχως υπάρχουν ακόμη) έχουν καταφέρει να κάνουν βαρετό και επαχθές ένα τόσο πλούσιο σε ιδέες και συγκινήσεις μάθημα, γιατί δεν έμαθαν ή δεν μπορούν να το ζωντανέψουν, να το κάνουν ζεστό και γόνιμο. Βασανίζουν τα παιδιά, βασανίζονται και οι ίδιοι — για να βγει στο τέλος τί;... Ο αρχαίος κόσμος με τους ανεκτίμητους πνευματικούς θησαυρούς του, και μετά τόσους κόπους, εξακολουθεί να είναι για όλους μας χώρα σκοτεινή και ανεξιχνίαστη.

Πολύ όρθα λοιπόν το νέο Πρόγραμμα των τριών πρώτων γυμνασιακών τάξεων παίρνει διδακτικές ώρες από τα Αρχαία Ελληνικά και τις δίνει στα Νέα. Αν όσους κόπτονται, για να μείνουν σταθερά και απαρασάλευτα τα βάθρα του ούμανισμού στη γενική μας εκπαίδευση, είναι ειλικρινείς στις προθέσεις τους, θα έπρεπε όχι να διαμαρτύρονται αλλά να επικροτούν κάθε φορά που γίνεται προσπάθεια να ενισχυθεί ή διδασκαλία της ζωντανής γλώσσας μας στα σχολεία. Ένας τρόπος υπάρχει να πλησιάσουμε τους Αρχαίους: να μάθουμε καλά τη γλώσσα που μιλούμε, να καλλιεργήσουμε και να λεπτύνουμε τη διάνοιά μας, με μια λέξη: να ύψωθούμε, για να φτάσουμε έως το επίπεδό τους. Είναι ματαιοπονία να προσπαθούμε να οικειωθούμε τα νοήματα και τα αίσθηματά που εκφράζουν, ενώσω δεν έχουμε αποκτήσει τα όργανα της υποδοχής: τη γλώσσα και την ψυχή που θα τα χωρέσουν. Γλωσσικά ανάπηροι και πνευματικά καθυστερημένοι άνθρωποι μόνο να παρεξηγούν μπορούν τους μεγάλους κλασικούς και να τους παπαγαλίζουν, όχι να τους έννοούν και να φωτίζονται απ' αυτούς.

Σε περασμένο μου άρθρο μέσα στο περιοδικό τουτο (τεύχος Αυγούστου-Σεπτεμβρίου 1961) έγραφα ότι κάποτε πρέπει να γίνουν για τη συνείδησή μας προβλήματα μερικά εκπαιδευτικά θέσμια που από μακράν έξη μ'ας φαίνονται σήμερα αυτονόητα. Ένα από τα θέσμια αυτά είναι και τα Αρχαία Ελληνικά. Ο συντάκτης του νέου προγράμματος δεν έφτασε έως εκεί. Στάθηκε στην επιφάνεια του ζητήματος, δέ μ'πήκε στο βάθος του. Αν έμπαινε βαθιά, θα καταλάβαινε ότι με το να αφαιρέσει μια ώρα από το μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών και να τη δώσει σε άλλο μάθημα, ουσιαστικά δεν μεταβάλλει τίποτε. Έδω χρειαζόταν να τοποθετήσει ολόκληρο το πρόβλημα σε άλλη, καινούργια βάση. Και τότε θα έβλεπε ότι έπρεπε να κάνει μιά αποφασιστική, μιά γενναία τομή: Θα έλεγε:

Οι τρεις πρώτες τάξεις της Μέσης Παιδείας προορίζονται για δύο κατηγορίες μαθητών: α. Για κείνους που στο 15ο έτος της ηλικίας τους θα εγκαταλείψουν το Γυμνάσιο και ή θα πάνε σε επαγγελματικές σχολές ή θα βγούν στη βιοπάλη. β. Για όσους θα προχωρήσουν στο καθαυτό Γυμνάσιο και έπειτα θα κάνουν σπουδές πανεπι-

στημιακού επιπέδου, θεωρητικές ή τεχνικές. (Η στατιστική λέει ότι περισσότεροι είναι οι πρώτοι από τους δεύτερους).

Οι έφηβοι της πρώτης κατηγορίας δεν θα προλάβουν να μάθουν την αρχαία ελληνική γλώσσα στο βαθμό που θα τους επιτρέψει να επικοινωνούν απευθείας με τα κλασικά κείμενα. Πρέπει όμως να δεχτούν μέσα στην ψυχή τους την αλήθεια και την ομορφιά που υπάρχει στους Αρχαίους Συγγραφείς. Ας τους γευθούν λοιπόν και ως τους χαρούν από δόκιμες μεταφράσεις. (Αλλά τότε, κύριε Υπουργέ της Παιδείας, μιά ώρα τη βδομάδα στην Γ' μόνο τάξη δεν φτάνει: χρειάζονται πολλές, και στις τρεις τάξεις). Οι άλλοι, της δεύτερης κατηγορίας, θα κάνουν το ίδιο. Παράλληλα όμως και σε χωριστές ώρες (όταν οι συμμαθητές τους θ' αποκοτύν άλλες, πρακτικές γνώσεις) θα αρχίσουν να διδάσκονται συστηματικά την Αρχαία Γλώσσα, για να σπουδάσουν αργότερα τους κλασικούς στο πρωτότυπο.

Αυτή η λύση, ή σωστή, ή ριζική, ή γενναία έπρεπε να δοθεί στο πρόβλημα — κι' ας εκήρυτταν το χαρτοπόλεμό τους κατά του Υπουργείου οι Καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου ή οι σύλλογοι του Άλφα ή βήτα εκπαιδευτικού κλάδου. Εμείς για το Έθνος και για το μέλλον του θα νομοθετήσαμε, όχι για 5, 10 ή και 1000 ακόμη επαγγελματίες.

— Μά μιά τέτοια πράξη θα ήταν επαναστατική...

Το είπαμε όμως πολλές φορές και κάποτε πρέπει να το πάρουμε απόφαση: μόνο με μιά επανάσταση αυτού του είδους (και όχι με ήμίμετρα και μικροεπισκευές) θα βρεί ή εθνική μας εκπαίδευση το σωστό δρόμο της.

Μένει να ιδούμε πώς ρυθμίζεται από το νέο Πρόγραμμα το μάθημα των Νέων Ελληνικών.

* *

Είτε θέλομε να το παραδεχτούμε είτε όχι, εμείς οι εκπαιδευτικοί, οι δημοσιογράφοι, οι επιστήμονες, οι πολιτικοί, υπάρχει ένα σοβαρό, δξύ πρόβλημα γλωσσικό που καταδυναστεύει τον εθνικό μας βίο και ταλαιπωρεί κάθε νέα γενιά όταν εκπαιδεύεται για να μπει στο στίβο της ζωής. Και είτε πάλι θέλομε να το παραδεχτούμε είτε όχι, το πρόβλημα τουτο πρέπει να λυθεί, θα λυθεί όπωσδήποτε με τη νίκη της ζωντανής γλώσσας του Έθνους. Δεν είναι δυνατόν να διαγωνιστεί ή με τεχνητά μέσα συντηρούμενη σημερινή κατάσταση της διγλωσσίας που οδηγεί στη γλωσσική και πνευματική ανάπηρία. Λαός που δεν μπορεί μέσα σε λίγα χρόνια, στα χρόνια της εγκύκλιας παιδείας, να κατακτήσει τη γλώσσα του, να ξεπεράσει και να ξεχάσει τις φραστικές δυσκολίες, για να επιδοθεί απερίσπαστος στη μάθηση της ουσίας των πραγμάτων, δε θα προκόψει ποτέ. Και για να γίνει αυτό, πρέπει με αγάπη, με επιμονή, με σύστημα το παιδί να σπουδάσει μέσα στο σχολείο τη γλώσσα που άκουει από τη μητέρα και τον πατέρα του και όχι τα γλωσσικά ιδιοσκευάσματα του φαρμακείου των ψευτολογίων.

Το γλωσσικό μας πρόβλημα θα είχε από χρόνια μακρά λυθεί (με τον τρόπο, το μοναδικό τρόπο που το έλυσαν όλοι οι άλλοι πολιτισμένοι λαοί της οικουμένης), αν ή στενοκεφαλιά και ο σχολαστικισμός δεν είχαν καταλάβει τις καιρίες, τις ήγαιτικές θέσεις μέσα στο εκπαιδευτικό δίκτυο του Κράτους και δεν είχαν έξουσιοδοτηθεί να επιβάλλουν τις μεθόδους που ανέκαθεν εφαρμόζουν για να φέρουν τη σύγχυση, να καταστρέφουν το γλωσσικό αίσθημα των νέων και να ανακόπτουν την ομαλή γλωσσική εξέλιξη της νεοελληνικής κοινωνίας. Είναι πλάνη να πιστεύεται ότι ή καθαρεύουσα συντηρείται από τη «δύναμη του παρελθόντος» ή από τη Νομοθεσία και τον Τύπο: την κρατεί στη ζωή το σχολείο με θυσία της πνευματικής υγείας των παιδιών μας. Όπως είναι πλάνη επίσης να υποστηρίζεται ότι το γλωσσικό ζήτημα έχασε σήμερα την δεύτητά του, γιατί με τον καιρό και την τριβή ολοένα πλησιάζουν ή μιά προς την άλλη, ή καθαρεύουσα και ή δημοτική, για να επικρατήσει στο τέλος το κράμα

τους, ἡ μεικτή. Ἡ δημοτικὴ ἔχει τὴ δική της μορφολογικὴ συγκρότηση (γραμματικὴ καὶ συντακτικὴ) διαφορετικὴν ἀπὸ τὴν ὑφ' ἑαυτῆς ἀρχαίου ἀττικοῦ λόγου, ποὺ τὸ τυπικὸ καὶ τὴ σύνταξί της πηθίζει ἡ καθαρεύουσα. Συγχώνευση λοιπὸν τῶν δύο δὲ μπορεῖ νὰ γίνει· ἡ λεγόμενη «μεικτή», ὅπως καὶ ἡ ἄλλη κουτοπόνηρη ἐπινόηση τῶν δημιουργῶν τῆς γλωσσικῆς ἀναρχίας· ἡ «ἀπλὴ καθαρεύουσα», δὲν εἶναι γλώσσα, ἀφοῦ δὲν ἔχει γραμματικὴ καὶ συντακτικὴν ἐνότητα, ἀλλὰ σύγχυση γλωσσῶν, ἀνεκτὴ μόνον σὲ καιροῦς μεταβατικῶν καὶ ἀστόχαστους σὰν τοὺς δικούς μας.

Ὁ μακρὸς αὐτὸς πρόλογος ἔπρεπε νὰ γίνει, γιὰ νὰ προσδιοριστοῦν με σαφήνεια τὰ μέτρα τῶν κρίσεών μας τώρα ποὺ θὰ ἐξετάσουμε πῶς ἀντιμετωπίζει τὸ καινούργιο πρόγραμμα μαθημάτων τοῦ πρώτου κύκλου γυμνασιακῶν σπουδῶν τὸ ἐπίμαχο ζήτημα τῆς νέας Γλώσσας καὶ τῆς νέας Λογοτεχνίας μας. Τὰ Προγράμματα Μαθημάτων εἶναι σὲ ὅλες τὶς χῶρες τοῦ κόσμου μακρόβια. Τὸ δικό μας λ.χ. σήμερα ἔχει ζωὴ 50 ἐτῶν. Ἐκεῖ γύρω στὰ 1930 ἔγινε μιὰ ἀπόπειρα βαθύτερης ἀλλαγῆς, ἀλλὰ ἡ πολιτικὴ παλίστρια τοῦ 1932 ξανάφερε (με χειροτέρεψη, ὅπως συμβαίνει σὲ ὅλες τὶς ἀναβιώσεις) τὸ παλαιὸ καθεστῶς. Τώρα ἐπιτέλους ἀποφάσισε ἡ Πολιτεία μας νὰ «μεταρρυθμίσει» τὸ «ἰσχύον» Πρόγραμμα. Ἀφοῦ ὅμως ὕστερα ἀπὸ — οὐσιαστικά — 50 χρόνια (καὶ τί χρόνια ; στὸ μεταξύ ἔλλαξε ὁ ρυθμὸς τοῦ κόσμου !) ἐρχόμαστε νὰ δώσουμε Νέο Πρόγραμμα στὰ Νέα ποὺ θὰ δημιουργήσουμε Γυμνάσια, εἶναι ἐντελῶς δικαιολογημένοι ἐκεῖνοι ποὺ περιμένουν νὰ ἰδοῦν μέσα στὶς προτάσεις μας πῶς με τὰ σημερινὰ μάτια, ὕστερα ἀπὸ τὶς μεγάλης κλίμακας «μεταξιώσεις τῶν ἀξιών» ποὺ ἔγιναν καὶ ὁλοένα γίνονται σήμερα, βλέπουμε τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 πρόβλημα τοῦ ἐθνικοῦ μας πολιτισμοῦ : τὸ γλωσσικόν. Ἀκοῦστε λοιπὸν πῶς τὸ λύνει.

Ἀρχίζει θαυμάσια : Νέα Ἑλληνικά. Εἰδικότερος σκοπὸς τοῦ μαθήματος : «Ἡ διὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῶν ἀπὸ τῶν ριζῶν τοῦ νεοελληνικοῦ πνευματικοῦ βίου μέγρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐκλεκτοτέρων μνημείων τοῦ ἐντέχνου καὶ τοῦ δημῶδους λόγου συνειδητοποίησις τῆς ἐνότητος τῆς Ἑθνικῆς γλώσσης καὶ τῆς διαρκοῦς αὐτῆς ἐξελίξεως». Μὴ βιασθῆτε ὅμως νὰ ἐνθουσιασθῆτε. Προσέξτε τὴ φράση : «μνημεῖα τοῦ ἐντέχνου καὶ τοῦ δημῶδους λόγου». Ἡ παγίδα ἔχει κιόλας στηθεῖ. Τί εἶναι «δημῶδης λόγος»; Φανερὰ ἡ γλώσσα ἡ λαϊκὴ καὶ αὐτῆς τῆς γλώσσας μνημεῖα εἶναι τὰ ἀνώνυμα λαϊκὰ τραγούδια, αὐτὰ ποὺ λέμε δημοτικά. Ἡ Λογοτεχνία μας, ἡ ἐπὶ νύμφη, φυσικὰ δὲν ἀνήκει στὴν ἴδια κατηγορίαν αὐτὴ εἶναι ὁ «ἐντεχνος λόγος». Καὶ γι' αὐτὸ παρακάτω ὁ συντάκτης τοῦ Προγράμματος στὴ Β' τάξιν τοῦ Γυμνασίου διδάσκει ὅλη ὁρίζει «νεοελληνικά κείμενα, πεζὰ καὶ ποιητικά, λαϊκὰ καὶ ἐντεχνα». Ἐχομε λοιπὸν μαρτυρημένη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὴν πλήρη συνωνυμία τοῦ «δημῶδους» καὶ τοῦ «λαϊκοῦ». — Καὶ τώρα ἂς προχωρήσουμε. Γλωσσικὴ Διδασκαλία. Στὴν Α' τάξιν τοῦ Γυμνασίου Γραμματικὴ καὶ Συντακτικὸ τῆς «ἀπλῆς καθαρευούσης». Στὴ Β' τάξιν : Γραμματικὴ καὶ Συντακτικὸ τῆς «ἀπλῆς καθαρευούσης» (συνέχεια) καὶ στὸ δεῦτερον ἐξάμηνο τοῦ σχολικοῦ ἔτους : «Συστηματικὴ διδασκαλία τῶν κυριωτέρων φαινομένων τῆς Γραμματικῆς τῆς δημῶδους γλώσσας». Στὴν Γ' τάξιν : «Συστηματικὴ ἀνακεφαλαίωσις τῆς Γραμματικῆς τῆς ἀπλῆς καθαρευούσης ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν τῆς δημῶδους καὶ συστηματικὴ διδασκαλία τῶν κυριωτέρων φαινομένων τῆς συντάξεως τῆς δημῶδους γλώσσας ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τῆς ἀπλῆς καθαρευούσης».

Τί καταλαβαίνετε σεῖς ἀπὸ τὸ ἐπίσημο τοῦτο κείμενο τοῦ Προγράμματος ; Τί θὰ καταλάβει μεθαύριο, ὅταν θὰ τὸ διαβάξει, ὁ φιλόλογος τοῦ Γυμνασίου, ποὺ, πρόκειται νὰ διδάξει τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα στοὺς μαθητὲς του, καὶ ὁ Ἐπιθεωρητὴς ποὺ θὰ μπεῖ στὴν τάξιν του γιὰ νὰ ἐξακριβώσει ἀν ἐφαρμόζεται σωστὰ ἢ ὄχι τὸ «ἐπίσημο» Πρόγραμμα ; Ποιὰ εἶναι, Κύριοι Σύμβουλοι τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας, αὐτὴ ἡ «δημῶδης» γλώσσα, ποὺ ζητεῖτε νὰ διδάχτῃ ἡ Γραμματικὴ καὶ τὸ Συντακτικὸ της ; Ἡ ἀπλὴ, ἀκατέργαστη, πρωτογενὴς γλώσσα τοῦ λαοῦ με τοὺς ἀναπόφευκτους (κατὰ τύπους) διαλεκτικούς ἰδιωματισμούς της ; Αὐτῆς θέλετε νὰ μάθει τὸ παιδί τοῦ Γυ-

μνασίου (σὰ νὰ εἶναι σπουδαστὴς τοῦ Γλωσσολογικοῦ Φροντιστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου) «συστηματικὰ» τὰ γραμματικὰ καὶ τὰ συντακτικὰ φαινόμενα ; Ὁχι ; Δὲν πρόκειται γι' αὐτὴν, ἀλλὰ γιὰ κείνη ποὺ τὴ λέμε Δημοτικὴ ; Ἀπὸ πότε ὅμως ἡ Δημοτικὴ, ἡ βαθιὰ δουλεμένη ἀπὸ τὴ σκέψη καὶ τὸ αἶσθημα κορυφαίων πνευματικῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑθνους, ποιητῶν, πεζογράφων, λογίων καὶ ἐπιστημόνων, με τὴν πλούσια σὲ ἀποχρώσεις νοημάτων καὶ με τὴ θαυμαστὴ γιὰ τὴν ἀκρίβειαν τῶν χαρακτηρισμῶν ἐκφραστικότητά της, ἔγινε δημῶδης, γλώσσα λαϊκὴ ; Καὶ εἶναι λοιπὸν «δημῶδης λόγος» ὁλόκληρη ἡ σημερινὴ Λογοτεχνία καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἐπιστημονικῆς Δοκιμιογραφίας μας ποὺ γράφεται στὴ Δημοτικὴ ; Δὲν συλλογίζεστε Κύριοι Σύμβουλοι τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας, ὅτι ἐπίλεκτα μέλη τῆς Κυβερνήσεως τὴν ὁποία ὑπηρετεῖτε (λ.χ. ὁ Ἀντιπρόεδρος κ. Π. Κανελλόπουλος καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῆς Προεδρίας κ. Κ. Τσάτσος), καὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ποὺ ἐπεξεργάζεται σήμερα τὸ Διάταγμα τοῦ Προγράμματός σας (λ.χ. οἱ κύριοι Μ. Στασινόπουλος, Γ. Παπαχατζῆς, Γ. Ἀγγελίδης, Σ. Πλασκοβίτης κ.ἄ.) ἔγραψαν καὶ γράφουν ὄχι μόνον λογοτεχνικὰ ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικὰ βιβλία στὴ γλώσσα ποὺ με τόση... συγκατάβαση ὀνομάζετε σεῖς δημῶδη ; Οἱ λογοτέχνες Ἀκαδημαῖκοι καὶ πρόεδροι τῶν Λογοτεχνικῶν μας Σωματείων, ποὺ πῆγαν νὰ συγχαροῦν τὸν Ὑπουργὸ τῆς Παιδείας γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ μαθήματος τῶν Νεοελληνικῶν, πῶς δὲν διαμαρτυρήθηκαν ποὺ τὸ νέο Πρόγραμμα κατατάσσει τὰ ἔργα τους στὴν κατηγορίαν τῶν «μνημείων τοῦ δημῶδους λόγου» ;

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐκπαιδευτικὴ μας πρόοδος κατὰ τὰ 50 χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὸ «ἰσχύον» Πρόγραμμα τοῦ... 1911, στὸ κεφάλαιο τῶν Νεοελληνικῶν. Ἡ γλωσσικὴ ἀναρχία καθιερώνεται. Εἰσάγεται ἓνα παράταιρο ἀμάλγαμα : ἡ «ἀπλὴ καθαρεύουσα» με τὴ δικέφαλη Γραμματικὴ καὶ τὸ δικέφαλο Συντακτικὸ της, ἡ ζωντανὴ γλώσσα, ἡ Δημοτικὴ τοῦ ἐντέχνου καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου (ποὺ ὁλοένα εἰσχωρεῖ καὶ κατακτᾷ ἔδαφος στὸν ἡμερήσιο Τύπο, στὶς κυβερνητικὰς διαφημίσεις καὶ ἀνακοινώσεις, καὶ σ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἱατρικὰ καὶ νομικὰ συγγράμματα, δίνοντας, παντοῦ ὅπου μπαίνει, χάρη, φῶς καὶ ἀλήθεια στὴν ἐκφραση σκέψεων καὶ αἰσθημάτων) χαρακτηρίζεται δημῶδης καὶ δασκάλου καὶ παιδιὰ τῶν σχολείων μας καλοῦνται νὰ τὴ μελετήσουν σὰν κειμήλιο τοῦ ἐθνολογικοῦ καὶ τοῦ λαογραφικοῦ μας Μουσείου... Με τέτοιους ὅρους, πῶς μπορούμε, Κύριε Ὑπουργέ τῆς Παιδείας, νὰ ἔχομε ἐμπιστοσύνη καὶ βεβαιότητα ὅτι μέσα στὶς παραπάνω ὥρες, ποὺ καλοπροαίρετα δίνετε στὸ μάθημα τῶν Νεοελληνικῶν, οἱ φιλόλογοι τῶν Γυμνασίων μας θὰ διδάξουν με ἐνθουσιασμό καὶ με γνώση τὰ ἔργα τῆς Νέας Λογοτεχνίας μας ; Οἱ ὁδηγίες ποὺ παρέχει τὸ Πρόγραμμα γιὰ τὴ μεθοδικὴ ἀνάλυση (περιεχομένου καὶ μορφῆς) τῶν κειμένων μας, εἶναι ὀρθές· ὀρθότερη ἀκόμη ἡ σύστασή του νὰ μὴν ἀκρωτηριάξουν οἱ Ἀσβολοὶ οὔτε νὰ διασκευάζουν τὰ λογοτεχνήματα ποὺ θὰ περιλάβουν στὶς συλλογές τους. Ἐκεῖνο ποὺ λείπει καὶ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐμπνευσθεῖ στοὺς φιλόλογους τῶν νέων γυμνασιακῶν τάξεων (γιατὶ δὲν τοὺς τὸ ἔχουν δώσει οἱ ἀρχαιοκράτες) πανεπιστημιακοὺς δασκάλους) εἶναι ἡ πίστη ὅτι καὶ σήμερα τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα ἔχει ζωντάνια καὶ δημιουργικὴ δύναμη, καὶ σήμερα οἱ ποιητὲς καὶ οἱ πεζογράφοι μας δημιουργοῦν ἔργα ποιότητος ποὺ ἀξίζουν νὰ πάρουν θέση μέσα στὸ πρόγραμμα τῆς κλασικῆς παιδείας μας. Ἡ πίστη ὅμως αὐτὴ δὲν μπαίνει οὔτε ἐμπεδώνεται μέσα στὴν ψυχὴ ἐκείνων ποὺ ἀκοῦνε ἀπὸ ὑπεύθυνα χεῖλη ὅτι ἡ γλώσσα τῆς νέας μας Λογοτεχνίας ἀπέχει ἀπὸ τὴν «καθαρὴ» καὶ «ἐπίσημη», ὅπως ὁ δημῶδης ἀπὸ τὸν πειθαρχημένο καὶ καλλιεργημένο λόγο, ἡ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸν κανόνα, καὶ πρέπει νὰ διδάσκεται «ἐν ἀντιπαραβολῇ» πρὸς ἐκεῖνον...

Λυποῦμαι ποὺ κλείνοντας τὴν κριτικὴ τοῦ Νέου Προγράμματος εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἐπαναλάβω ὅ,τι εἶχα τόνισι σὲ παλαιότερα ἄρθρα μου : Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκπαίδευση περιμένει ἀκόμη τὸ Νομοθέτη της.

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΣΗ

“Ολοι ξέρουμε ότι ἡ ἐπιστήμη ἔχει εἰσδύσει, σὰν μορφή τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, πέρα ἀπὸ τὸ στενὸ πεδίο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας, σ’ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς. Καμιὰ ἄλλη δύναμη δὲν ἐπέδρασε στὰ τελευταῖα χρόνια τόσο βαθιὰ στὶς διαφορὲς περιοχὲς τοῦ πολιτισμοῦ (πολιτικές, κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς) καὶ δὲν τὶς μετεμόρφωσε τόσο ριζικὰ ὅσο ἡ ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος εἶναι ἡ συνειδητὴ σκέψη τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, πού βλέπει στὸ διαφωτισμὸ τοῦ νου τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς του καὶ τὸ μοναδικὸ μοῖρο τῆς κοινωνικῆς προόδου. Οἱ ἄνθρωποι μὲ προοδευτικὴ νοοτροπία, τὴν ὁποία τροφοδοτεῖ μιὰ πολυσύνθετη καὶ ρευστὴ πραγματικότητα, ἀγωνίζονται νὰ κατακτήσουν παντοῦ μὲ τὴ γνώση τὴν ἀλήθεια μὲ τὸ ἀπόλυτο κύρος καὶ νὰ ἀσφαλίσουν ἔτσι τὴ ζωὴ τους.

Στὴ νέα ἀντίληψη τῆς ζωῆς εἶναι ἀλλοιώτικη ἡ τεχνικὴ τῆς σκέψης, ἀλλοιώτικη ἡ πραγματικότητα, κι’ ἀλλοιώτικη ἡ σχέση τῆς σκέψης πρὸς αὐτήν. Κι’ ὅταν λέμε πραγματικότητα, δὲν ἐννοοῦμε τίποτα ἄλλο παρὰ τὸν κόσμον, στὸν ὁποῖο ζῇ ὁ ἄνθρωπος, κι’ ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς σκέψης του. Δὲν τὴ γνωρίζει, ὅπως ἡ παλιὰ σκέψη, σὰν στατικὴ ἐνότητα, σὰν λόγο, πού στέκει ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, ἀλλὰ σὰν ποιοτικὴ ποικιλία, ἓνα κόσμον ἀμοιβαίων σχέσεων καὶ ζωντανῆς δράσης, τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποῖου ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ ἀναγνωριστῇ ἔτσι ὅπως εἶναι, μακριὰ ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινη φαντασία, πρόληψη καὶ δεισιδαιμονία, ἀφαλκίδευτο ἀπὸ τὶς «ἐκ καθέδρας» προφητεῖες κι’ ἀπ’ ὅλες, ἀκόμη καὶ τὶς πιὸ εὐγενεῖς, συναισθηματικὲς ἀνάγκες.

Αὕτῃ ἡ μέθοδος τῆς νέας σκέψης δὲν εἶναι ἀσυνάρτητη καὶ χωρὶς παράδοση. Ἡ νεότητά της ἔχει ἡλικία 300 χρόνων. Ἀνήκει στὴ θετικιστικὴ παράδοση, μὲ τὴν ὁποία χωρίζονται οἱ νέοι χρόνοι ἀπὸ τὸ Μεσαίωνα. Μολονότι οἱ ἱστορικὲς μεταβάσεις πραγματοποιοῦνται μὲ μικρὰ βήματα, ὅμως ἓνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὸ πιὸ ἀποφασιστικόν, αὐτὸ πού ἔχει κοσμοϊστορικὴ σημασία καὶ βάζει σύνορα στὶς ἐποχές. Αὐτὸ τὸ ἔκαμε ὁ Γαλιλαῖος. Ἡ ἐναρξὴ τῆς νέας ἐποχῆς φαίνεται πιὸ σωστὸ νὰ τοποθετῇται σ’ αὐτὸν παρὰ στὴν Ἀναγέννηση. Οἱ τρεῖς αἰῶνες μπροστὰ ἀπ’ αὐτὸν ἀποτελοῦν τὴν παρασκευαστικὴ ἐποχὴ. Ἡ ἐπιστήμη ἔχει τὴν πρωταρχικὴ πηγὴ τῆς στὴ μεταστροφή ἀπὸ τὸ Γαλιλαῖο τοῦ ἐρωτήματος γιὰ τὸ τί εἶναι ἓνα πράγμα στὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ πῶς εἶναι. Πρῶτος ὁ Γαλιλαῖος ἔστρεψε τὸ βλέμμα στὶς αἰτιώδεις σχέσεις τῶν γεγονότων κι’ ἀνεκάλυψε αὐτὸ πού λέμε πραγματικότητα. Σὰν συνέπεια αὐτῆς τῆς στροφῆς τοῦ πνεύματος προέκυψε ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ στατικὴ κοσμοθεωρία τοῦ Μεσαίωνα στὴ δυναμικὴ, κινητικὴ τῆς νέας ἐπιστημονικῆς σκέψης, ἡ ὁποία ἀπὸ τότε πραγματοποιεῖται βῆμα πρὸς βῆμα σὲ ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς ζωῆς. Πρὸ τοῦ Γαλιλαίου τὰ προϊόντα τῆς ἐμπειρίας ἦσαν κάτι δευτερεύον, πού δὲν ἀξίζαν τὸ ὄνομα τοῦ πραγματικοῦ εἶναι· γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ μέρους ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος ξεκίναγε ἀπὸ τὴ γενικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου (universalia ante rem), ἀπὸ τὸ ἀκίνητο, αἰώνιο εἶναι. Στὴ λεπτομερῆ παρατήρηση τῶν χωριστῶν γεγονότων καὶ φαινομένων δὲν ἔδιναν μεγάλη σημασία. Ἐπιχειροῦσαν νὰ διατυπώσουν γενικοὺς νόμους γιὰ τὴ φύση καὶ τὸν κόσμον μόνο ἀπὸ τοὺς νόμους τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Πρῶτος ὁ Γαλιλαῖος ἔδειξε στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη τὸ δρόμο τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου, πού εἶναι πάντοτε ἡ ἴδια: ἀπομονώνεται πρῶτα τὸ ἀντικείμενο καὶ συλλαμβάνεται σ’ αὐτὸ ἐπιστημονικὰ καὶ περιγράφεται ἀκριβῶς ἡ συνάρτηση τῶν φαινομένων. Ὁ μοναδικὸς καὶ δικαιολογημένος σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ κατάδειξη καὶ ἐξήγηση τῶν σταθερῶν νόμων μέσα σὸ χάος τῶν φαινομένων· ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος συνίσταται στὴν ὅλο καὶ πιὸ βαθειὰ καὶ τέλεια ἀντανάκλαση τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, σὰν ἐναιόυ

συνόλου, σ’ ὅλο τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἀλληλεπίδραση τῶν φαινομένων του, ἡ τεχνικὴ κατάκτησή του σ’ εὐρύτερη ἐννοια.

Καταλαβαίνουμε καλύτερα τὴν ἀξία τῆς διαφοροποιημένης διακρίβωσης τῆς πραγματικότητας, ἡ ὁποία αὐτὴ καθ’ ἑαυτὴν φαίνεται σὰν ματαιοπονία, σὰν ἀνόητη ἐπίδοση γιὰ νὰ ἐκανοποιηθῇ ἡ περιέργεια, ἀπὸ τὴ θέση πού παίρνει ἡ ἐπιστήμη ἀπέναντι τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Ἡ ἀξία τῆς ἐπιστήμης πραγματοποιεῖται, ὅταν πεδίο ἐφαρμογῆς τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων εἶναι ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα. Ἡ πράξη εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας. Τότε ἡ γνώση γίνεται δύναμη καὶ μόνο τότε φανερώνεται ἡ κοινωνικὴ καὶ παιδευτικὴ ἀξία της.

Ἡ ἀποτυχία τῆς σημερινῆς ἀγωγῆς ὀφείλεται κυρίως στὸ τραγικὸ λάθος τῶν κλασικιστῶν παιδαγωγῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶδαν τὴν ἀγωγή σὰν μιὰ λειτουργία τῆς κοινωνίας, γιὰ νὰ ζητήσουν νὰ προσδιορίσουν ἀπ’ ἐδῶ τὸν χαρακτήρα, τὴ μορφή καὶ τὴν ἀποστολὴ της. Ἀπὸ τὴ μαγία τῆς γενικῆς πρωταρχικῆς μόρφωσης καὶ σὲ πλάτος καὶ σὲ βάθος, διήρουν τὴν ἀποστολὴ τοῦ σχολείου σὲ μιὰ καθολικότητα κι’ ἀπαίτουσαν ἀπ’ αὐτὸ ἓνα παιδαγωγικὸ ὁλοκληρωτισμό, πού νὰ ἀνταποκρίνεται στὸν πρωταρχικὸ του χαρακτήρα. Στὰ προγράμματά του ἐλάχιστα ἀντανάκλαται ἡ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνικὴ πρόοδος. Ἐνῶ τὸ πραγματικὸν σχολεῖο πρέπει νὰ εἶναι ἐλαστικὸ καὶ εὐκίνητο, ἀνάλογο πρὸς τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖο καθορίζει τὴν ἰδιαίτερη παιδαγωγικὴ ἀποστολὴ του, τὸ σημερινὸν σχολεῖο, μὲ τὴν ἀξίωση τῆς καθολικῆς κυριαρχίας, τὸ μονόπλευρο σχολαστικὸν φορμαλισμό, εἶναι ἓνας ὀγκώδης καὶ δυσκίνητος ὀργανισμός, πού χωρίζεται ἀπὸ τὴ ζωὴ μὲ ἀπόλυτα, ἀμετάθετα σύνορα.

Τὸ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς μόρφωσης συνδέεται πάντοτε μὲ τὴ σχέση τοῦ παρόντος μὲ τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον, κι’ ἀκριβῶς σήμερον παρουσιάζεται ἰδιαίτερα ἐπιτακτικὸ τὸ πρόβλημα: πόσο καὶ τί κληρονομικὸ μορφωτικὸ ὕλικον μποροῦμε κι’ ἐπιβάλλεται νὰ πάρουμε ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἀφοῦ ἡ μόρφωση δὲν εἶναι μόνο μιὰ ἱστορικὴ ἐννοια. Ἀπὸ τὴν πείρα ξέρουμε πόσο ἄγονη εἶναι ἡ προσπάθεια πού ξεκινάει ἀπὸ ἓνα ἔτοιμο κλασσικὸ ἰδανικὸ ἀγωγῆς, γιὰ νὰ ἀνασυντεθῇ μὲ τὸ σύνθημα τῆς ἀνανέωσης ἡ παλιὰ πραγματικότητα.

Πιὸ φανερά εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἰδεαλιστικοῦ φορμαλισμοῦ στὴν τέχνη. Ἡ περιφρόνηση τοῦ ἀντικειμενικοῦ περιεχομένου μὲ τὸ μονόπλευρον τονισμὸ τῶν φορμαλιστικῶν - καλλιτεχνικῶν ἀξιών, ὁ «νέος τρόπος αἴσθησης τῆς πραγματικότητας», πού δὲν λαμβάνει ὑπ’ ὄψιν τὶς ὑποχρεώσεις τῆς τέχνης πρὸς τὶς ἄλλες πλευρὰς τῆς ζωῆς, δὲν εἶχε σὰν συνέπεια, ὅπως περίμεναν μερικοί, τὴν πραγματοποίησιν τῆς καθαρῆς ιδέας τῆς τέχνης, ἀλλὰ τὴν παράδοσή της στὴν ἀναρχία τοῦ γούστου, τὴν κυριαρχία τοῦ χυδαίου, τὸν συμφυρμὸ τῶν κριτηρίων τοῦ περιεχομένου, καὶ τελικὰ τὴν ἀμφισβήτηση ἑνὸς οὐσιαστικοῦ ρόλου της στὴ ζωὴ.

Ἡ ἰδεαλιστικὴ παράδοση ἀποτιμᾷ τὴ μορφωτικὴ ἀξία τῆς ἐπιστήμης μὲ τὰ ἴδια ἀκριβῶς μέτρα πού ἀποτιμᾷ τὴν παιδεία καὶ τὴν τέχνη. Βασικὰ φοβᾶται τὴ συνειδητὴ καὶ δυναμικὴ ἀντιμετώπιση τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητας καὶ γι’ αὐτὸ ἐπιδώκει τὴν ἀπομόνωση τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴ ζωὴ. Ὁ κεντρικὸς στόχος τῆς κριτικῆς της δὲν εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς γνώσης, ἀλλὰ ἡ ἐπίδρασή της στὸν πολιτισμό. Ἡ ἐπιστήμη θεωρεῖται ὑπεύθυνη γιὰ τὴν κρίση τοῦ πολιτισμοῦ κι’ ἔτσι ἡ κριτικὴ τῆς ἐπιστήμης περνᾷ ἀπαρατήρητα στὴν κριτικὴ τῶν περιεχομένων τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι βέβαια σωστὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη μᾶς ἔδωσε μιὰν ἀκριβῆ γνώση τῆς πραγματικότητας καὶ τοῦ φυσικοῦ φαινομένου σὲ τέτοια ἔκταση, πού κανεὶς ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ πιά νὰ τὴ μάθῃ. Ὁ τύπος τοῦ «πολιτιστορὸς», πού ὅλα τὰ διάβασε καὶ ὅλα τὰ ξέρει, τὰ ἀπαράμιλλα πρότυπα ὑπέρτατης συνένωσης καλλιτεχνικῆς, ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνικῆς μόρφωσης, ἀπὸ τὸν Ἀρχιμήδη ἕως τὸ Λεονάρδο καὶ τὸν Μιχαὴλ Ἀγγελο, εἶναι ἀδύνατον νὰ βρεθοῦν στὴ σημερινὴ ἐποχὴ. Κι’ αὐτὸ ἰσχύει ὄχι μόνο γιὰ τὴ γενικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς εἰδικούς ἐπιστημονικούς

κλάδους. Ἡ ἐπιστημονικὴ περιοχὴ ποὺ μπορεῖ νὰ κατέχῃ τέλεια ἓνας ἐπιστήμονας γίνεται ὅλο καὶ πὺλ μικρὴ καὶ γι' αὐτὸ ὅσο περισσότερο αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργαζομένων τῆς ἐπιστήμης, τόσο πὺλ γρηγορὰ προχωρεῖ ὁ ρυθμὸς τῆς ἐξειδίκευσης τῆς ἐρευνας, μεγάλωνει ἡ σύμφυτη ροπὴ γιὰ τὴν τελειότερη διαμόρφωση τῶν τόσο χαρκτηριστικῶν μεθόδων ἀκριβείας, γιὰ τὴν τελειοποίηση τῶν ἐπιστημονικῶν συσκευῶν, ποὺ ὅλες ἔχουν τὸ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ διαφωτίσουν τὸν κόσμον τοῦ ἐλάχιστου καὶ νὰ περιορίσουν τὰ λάθη καὶ τὶς ζημιές.

Ὅμως ἐδῶ δὲν θὰ ἰδοῦμε μὴν μεταφυσικὴ ἀντίθεση μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἀλλὰ μὴν ἀναγκαίᾳ κατανομὴ ἐργασίας. Στὶς ἀπλές σχέσεις τῆς πρωτογονικῆς ζωῆς δὲν ὑπάρχει χάσμα μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ ζωῆς καὶ φυσικὰ καμιά τόγουμε ζωῆς δὲν ἐπιδέχεται ἀναγκαίᾳ καὶ ἀρχίζει, ὅταν ὁ ὀρίζοντας τῆς ζωῆς κατανομῇ ἐργασίας. Αὐτὴ γίνεται ἀναγκαίᾳ καὶ ἀρχίζει, ὅταν ὁ ὀρίζοντας τῆς ζωῆς διευρύνεται τόσο, ὥστε νὰ ξεπερνᾷ τὸ σύνορον τῆς προσληπτικῆς ικανότητος τοῦ ἀτόμου. Τότε διαχωρίζεται ἡ ζωὴ σὲ πολλὰς ἰδιαίτερες αὐτοπόστατες περιοχές καὶ προκύπτει τὸ σχῆμα τοῦ ἀντικειμενικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ διάρθρωση σὲ ἀξιολογικοὺς τομεῖς καὶ οἱ τελεολογικὲς σχέσεις μεταξὺ τους. Τὸ ζωτικὸ σπουδαῖο πρόβλημα γιὰ τὴν μόρφωση τότε εἶναι, ἐφόσον θέλουμε νὰ προχωρήσουμε πὺλ μπροστὰ καὶ πὺλ ψηλά, ἡ σύλληψη τῶν σπουδαιότερων πλευρῶν τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ὕψους τῶν ἀτομικῶν μορφῶν του, ὁ βασικὸς προσανατολισμὸς ὁλόκληρης τῆς ὑπαρξὸς τῶν ἀτόμων (νοῦς, βούληση, συναίσθημα) σὲ ὁλόκληρη τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα.

Αὐτὸ εἶναι ἔργο τῆς συνειδητῆς ἐπιστημονικῆς κατανόησης, ποὺ εἶναι ταυτόσημη μετὰ τὴν διεύρυνση τῆς πολιτικῆς συνείδησης πρὸς τὰ διάφορα ἀντικειμενικὰ πολιτιστικά ἐπιτεύγματα, μετὰ τὸ σχηματισμὸ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποψης τοῦ κόσμου.

Μόνον μετὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μόρφωση μπορεῖ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος νὰ ἀποκτήσῃ τὴ σωστὴ σχέση μετὰ ὅλους τοὺς παράγοντες ποὺ προσδιορίζουν τὴ ζωὴ του (κόσμος, φύση, κοινωνία). Χωρὶς νὰ τὰ ξέρῃ ὅλα ἢ νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ εἶναι ἰκανὸς γιὰ πολλὰ, ἔχει τὴ δυνατότητα αὐτὸς ποὺ ἤλθε σὲ ἐπαφὴ μετὰ τὶς βασικὲς ἐννοιες τῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, νὰ σχηματίσῃ μὴν ἀληθινὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου. Μπορεῖ νὰ γνωρίσῃ τὶς μεγάλες ἐπιστημονικὲς ἀλήθειες, νὰ εἶναι ἐνήμερος σὲ ὅλες τὶς ἐπιστημονικὲς ἐρευνες, ποὺ ἔχουν σκοπὸ τὴν ἐξιχνίαση τῶν αἰτιῶν καὶ τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας, νὰ ἐντάσσῃ κάθε τι ποὺ συναντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ σωστὴ θεμελιώδη σχέση του πρὸς τὸν πραγματικὸν κόσμον καὶ νὰ τοῦ δίνη τὴ θέση ποὺ τοῦ ταιριάζει στὸ σύνολο. Τὸ ἐπιστημονικὸν ἀσκημένο μυαλὸ, ποὺ βλέπει μετὰ καθαρὸ μάτι τὴν πραγματικότητα σὲ ἓνα εἰδικὸν τομεῖα, στὸν ὁποῖον κάθε ἐπιτεύγμα συνδέεται μετὰ μὴν ἀνώτερη ἀξία καὶ μὴν ἀνώτερη ὑπευθυνότητα, εἶναι σὲ θέσιν νὰ λύσῃ μετὰ ἐπιτυχία τὰ πὺλ σύνθετα προβλήματα τοῦ πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, μετὰ τὰ ὁποῖα τὸν φέρνει σὲ ἐπαφὴ τὸ ἐπάγγελμα.

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος μετὰ τὴν ὕψους στάθμης μόρφωση ἔχει μὴν περίπλοκη πολιτιστικὴ συνείδηση. Δημιουργικὴ σκέψη καὶ φιλοπονία, συναίσθηση εὐθύνης καὶ πειθαρχία, εὐρύτητα καὶ εὐστροφία πνεύματος, παρατηρητικὴ ικανότητα καὶ δεξιότητα ἀκριβείας εἶναι οἱ πολύτιμες ιδιότητες τοῦ χαρακτήρα του· ὀρθολογισμὸς καὶ κριτικισμὸς εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς νοοτροπίας του. Σύγχρονα ἔχει τὴν ικανότητα νὰ διεισδύῃ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ του σὲ ἀπλές μορφές τοῦ πολιτισμοῦ, ἐνῶ τὸ ἀντίθετον εἶναι ἐντελὼς ἀδιανόητον, δηλ. τὸ μέλος μιᾶς πρωτόγονης κοινωνίας νὰ καταλαβαίνει μὴν διαφοροποιημένη καὶ ἀνώτερη. Ἔτσι ἐξηγεῖται, γιὰ τὴν ἡμεσὰ προηγούμενη γενεὰ δὲν καταλαβαίνει τὴ σύγχρονη νεολαία, ἐφόσον αὐτὴ ἀκολουθεῖ μὴν νέα κατεύθυνση ζωῆς, ποὺ ὅμοια δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ προηγούμενα. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν ἔχει δευτερεύουσα σημασία, ἂν αὐτὴ ἡ νεολαία βρίσκει ἡθικὰ στὴν καθοδικὴ γραμμὴ ἢ ἀναπτύσσει μὴν νέα παραγωγικὴ δραστηριότητα, ποὺ ἔχει τὸν χαρακτήρα μιᾶς νέας διαφοροποίησης τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅταν οἱ νέοι ἀρχίζουν νὰ συμμετέχουν αὐτενεργὰ στὴν πνευματικὴ ζωὴ, ἀποκροῦν τὴ διαμορφωμένη εἰκόνα

τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ εἶναι γι' αὐτοὺς μὴν αὐτονόητη ἱστορικὴ βαθμίδα τοῦ πνεύματος — γιὰ τὴν δὲν ἱκανοποιεῖ τὸν ἐσωτερικὸν του κόσμον — καὶ ἀντιπαράθετον σ' αὐτὴ μὴν ἄλλη νέα, ποὺ ἡ ἀξία τῆς ἐγκρίνεται ἀκριβῶς στὴν ἀντίθεση μετὰ τὸ κατακτημένο. Ἀπὸ τὰ βάθη κάθε ψυχῆς πηγάζει μὴν ὁρμή γιὰ πολιτιστικὴ δημιουργία, καὶ αὐτὴ ἡ λαχτάρα εἶναι ὁ πυρήνας τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς, ἡ κινητικὴ τῆς οὐσίας.

Ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει ἄλλο ὕψυλότερον σκοπὸ, παρὰ νὰ βοηθήσῃ μετὰ τὴν ἀφύπνιση κοινωνικοῦ πνεύματος τὴν ἀνθρωπότητα νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν ὑπέρτατον σκοπὸ τοῦ πολιτισμοῦ : τὸν ἐξευγενισμό τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, δηλ. τὴν τελειοποίηση τῆς πνευματικῆς μορφῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἡθικοποίησίν του. Σὰν ἐπιστήμη τῆς πραγματικότητος εἶναι καὶ ἡθικὴ ἐπιστήμη. Πίσω ἀπὸ κάθε ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα βρίσκεται ἓνα ἡθικὸν ἐλατήριο, ἓνα ὀρισμένο ἰδανικὸν πολιτισμοῦ καὶ ἓνα ὀρισμένο ἰδανικὸν τῆς στάσης τῆς ζωῆς. Θὰ ἦταν λάθος νὰ ἀποδίδουμε στὸ ἦθος τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης, ποὺ ἀναπτύχθηκε πάνω σὲ ἀνθρωπιστικὴ βάση, τὰ συμπτώματα μιᾶς ἡθικῆς χαλάρωσης. Ἀπονάρκωση τῆς ψυχῆς, κατώτερος ἐγωισμὸς καὶ μανία ἀπολαύσεων εἶναι τὰ συνοδευτικὰ φαινόμενα τῆς ἐξέλιξης ποὺ πέφτουν στὸ μάτι, δὲν χαρακτηρίζουν ὅμως τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ποιὸς δὲν ξέρεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει φάση τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης, ποὺ νὰ μὴ χρειαστῇ νὰ ἐξαγοράσῃ ἡ ἀνθρωπότητα μεγάλες προόδους μετὰ τὴν καταβολὴ τιμῆματος, ὅτι ἡ ἀναταραχὴ τοῦ συναισθήματος ποὺ προκαλεῖ μὴν πνευματικὴ ἐπανάσταση ἐπιβραδύνει τὴν ἰσομερῆ ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν περιεχομένων τοῦ πολιτισμοῦ ; Ἐμβαθύνοντας σήμερον ἡ ἐπιστήμη ὁλοένα πὺλ πὺλ στὴν ἡθικὴ σφαῖρα, ἐπιδιώκει νὰ κατακτήσῃ τὴν ἀσταθὴ, ἐξαιτίας τῆς θεωρητικῆς κατασκευῆς τῆς, πραγματικότητας καὶ μετὰ συναισθηματικὲς δυνάμεις, ὅχι μόνον μετὰ τὴν θεωρίαν. Στὸν χαρακτήρα γνήσιας ἐπιστήμης δὲν ἀνήκει μόνον ἡ ροπὴ πρὸς τὸ γενικὸν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ ὁλόκληρον. Ἡ μορφωτικὴ τῆς ἀξία εἶναι τόσο πὺλ μεγάλη, ὅσο οἱ σχέσεις πρὸς ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον, ποὺ ἐμπεριέχονται σ' αὐτὴν, εἶναι πὺλ στενὲς καὶ ποιικίλες. Γι' αὐτὸ δὲν ὑπέρτατον βαθμὸν γενικὰ μορφωμένος εἶναι αὐτὸς ποὺ ἔχει συνειδητοποιήσει τὶς ἐσωτερικὲς συναρτήσεις τοῦ ἀνώτερου πνευματικοῦ μας βίου καὶ ἔχει διεισδύσει, ὅσο τὸ δυνατόν πὺλ πλατιά, στὶς πὺλ βαθτεῖες ρίζες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Κάθε μὴν ἀπὸ τὶς φυσικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐπιστῆμες εἶναι δημιουργικὴ-παιδευτικὴ δύναμις καὶ ὁδηγεῖ στὴ γνήσια μόρφωση. Ἐἴτε ἐφηρμοσμένη εἴτε καθαρὴ λέγεται, ὑπάρχει μὴν ἐπιστήμη, ἓνας σωστός τρόπος διανόησης.

Οἱ νεομεταφυσικοί, ἔχοντας ὑπὸ ὄψιν τὰ σύνθετα προβλήματα ποὺ θέτει στὸν ἄνθρωπον ἡ ἐπιστημονικὴ ἐξέλιξιν τῆς ἐποχῆς μας, ζητοῦν νὰ τὰ ἀντιμετωπίσουν μετὰ ἓνα ὑποβλητικὸν μυστικισμόν, ποὺ στηρίζεται σὲ συναισθηματικὲς δυνάμεις, δηλ. στὴν ἔλλειψιν μεθόδου καὶ στὴν αὐθαρεσία. Μὴν δὲν ζωντανὴ μεταφυσικὴ ἐπιστήμη, ποὺ ἀφετηρία τῆς δὲν εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος οὔτε ἡ λογικὴ, ἀλλὰ ὁποιαδήποτε παραλογικὴ πηγὴ, ὀφείλει νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀνοικτὴ ἐπιστήμην καὶ νὰ μόρφωσιν πρακτικὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀπολυτρώνοντάς τον ἀπὸ τὴν καταλυτικὴν ἐπίδρασιν τοῦ τεχνοκρατικοῦ πνεύματος. Τὴν τεχνικὴν, τὸ δημιουργημὰ τοῦ ἰδίου τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἐξέπλωσε σὲ ἀπίστευτον βαθμὸν τὴν κυριαρχίαν του στὴ φυσικὴς δυνάμεις, ἐπειδὴ φοβοῦνται οἱ κριτικοί τῆς, τὴν περιφρονοῦν καὶ τῆς ἀποδίδουν δαιμονικὲς ιδιότητες, χωρὶς ποτὲ νὰ διερωτηθοῦν τίμια, ἂν οἱ ἴδιοι μποροῦν νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὰ πλεονεκτήματα τῆς σημερινῆς πέρας γιὰ πέρας μηχανοποιημένης ζωῆς. Ἐπιδιώκουν τὴν ἀπομόνωσίν της μετὰ τὴν ἐλπίδα νὰ διατηρηθῇ ἡ ἐνότητα γνώσης καὶ ἀλογικῆς πίστεως, ποὺ γι' αὐτοὺς ἔχει τὴν μεγαλύτερη σημασία.

Ἡ γελοία ἀπαίτησιν, νὰ μεταρρυθμιστῇ ἀπὸ μὴν πολιτικὰ κρίσιμη διάθεση τὸ ὑπέραμνον οἰκοδόμημα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, προβάλλεται ἀπὸ μερικοὺς σοβαρὰ σὰν νὰ πρόκειται γιὰ τὸ πὺλ ἀπλὸ πρᾶγμα. Δὲν καταλαβαίνουν ὅτι τὸ ἀντίθετον μπορεῖ νὰ συμβῇ : νὰ μὴ προκαλέσουν ἐκεῖνοι μετὰ τὸ μετασχηματισμὸν τὸν ἀποπνευκτικὸν θάνατον τῆς ἐπιστήμης μέσα σὲ μὴν σχολαστικὴν ἀτμόσφαιραν, ἀλλὰ αὐτὴ νὰ μὴ

μεταμορφώση χωρίς να τὸ καταλάβουμε σύμφωνα με τὴν εἰκόνα καὶ τὸ πνεῦμα της. "Ολες αὐτὲς οἱ φανερὲς ἢ σκεπασμένες, αὐθόρμητες ἢ προπαρασκευασμένες ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν μορφῶν τοῦ πολιτισμοῦ μας εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς βαθειᾶς ἐσωτερικῆς ἀντίφρασης τοῦ πνεύματος ποὺ ὀριμάζει. Ἡ κοσμοθεωρία τῆς νέας ἐποχῆς εἶναι ἀκόμη πολὺ νέα, γιὰ νὰ ἀντικαταστήσουμε τὰ περιεχόμενά της με τὰ μεσαιωνικὰ κατὰλοιπα, ποὺ μέρα με τὴ μέρα ἀπονεκρώνονται. Ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος θὰ ἐκτοπίσῃ, χωρίς νὰ κινδυνεύσῃ καθόλου ἡ πνευματικὴ ζωὴ, αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ ἐκτοπισθῇ, καὶ πὶο πολὺ θὰ προκαλέσῃ τὴν πτώση πολλῶν ποὺ ζοῦν ἀκόμη μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ἔχουν ἓνα συναισθηματικὸ τόνο. "Οπου ἀκμάζει ἡ ἐπιστήμη, ἐκεῖ δὲν εὐδοκίμοῦν ἡ πρόκληση καὶ ἡ δεισιδαιμονία.

"Ολοι οἱ μυστικιστὲς τῶν διαφόρων ἀποχρώσεων καὶ οἱ ρωμαντικοὶ κατευθύνουν τὸ βλέμμα τους πέρα ἀπὸ τὸ παρὸν καὶ τὶς ἀπαιτήσεις του, στὸν ἰδεαλιστικὰ πραγματοποιημένο κόσμον τους, ἓνα κόσμον πνεύματος χωρίς ὕλη. Ἀπὸ τὴν ἡθικὴ ἀξίωση τοῦ ἰδεαλισμοῦ, νὰ χωρίσῃ τὸ πνευματικὸ καὶ τὸ ὕλικό, πηγάζει τὸ ἀσυμβίβαστο τῆς θεωρίας τους με τὴν πράξη. Ὁ χωρισμὸς πραγματοποιεῖται τόσο αὐστηρά, ὥστε ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, ποὺ εἶναι ἀπαιτήση τῆς πραγματικότητος, νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ. "Ετσι ἡ ἰδεαλιστικὴ σκέψη εἶναι ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὴν ἐργασία, τῆς ἐργασίας ἀπὸ τὸ πνεῦμα. Δὲν θέλουν νὰ κατακτήσουν τὴν πραγματικότητα βῆμα πρὸς βῆμα με τὴ φωτισμένη ἀπὸ τὸ πνεῦμα ἐργασία, ἀλλὰ προάγουν τὸ πρόβλημα τοῦ πολιτισμοῦ σὲ μιὰ πρωταρχικὴ ἀντίθεση μεταξὺ τοῦ γενικοῦ καὶ τοῦ ἰδιαίτερου, τῆς ὁλότητος καὶ τοῦ ἀτόμου, τῆς ψυχῆς καὶ τῆς μηχανῆς κ.λ.π., ἡ ὁποία διαλύεται κατὰ κάποιον τρόπο σὲ μιὰ θεωρητικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου.

Αὐτὴ ἡ ἀντίθεση ὅμως δὲν εἶναι, ὅπως τὴ βλέπει ἡ μεταφυσικὴ ἀντίδραση, πρωταρχικὴ καὶ διαρκὴς, ἀλλὰ καιρικὴ, συμπτωματικὴ. Προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη, ὅπως παρατηρήσαμε, ἱστορικὴ μας κατάσταση, ἀδιάφορο ἂν γι' αὐτὴν εὐθύνεται ἡ ὑπερεκτίμησή ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τῶν ἐκπληκτικῶν ἀνακαλύψεων ἢ οἱ πνευματικὲς συνήθειες δύο χιλιετιῶν, γιὰ τὴν ὑπερνίκηση τῶν ὁποίων εἶναι πολὺ σύντομη ἡ προθεσμία 300 χρόνων. Σὲ τέτοιες ἐξαιρετικὲς ἱστορικὲς καταστάσεις ἡ λύση τοῦ προβλήματος βρίσκεται στὴν ἴδια τὴν ἐπιστήμη καὶ στὸ πνεῦμα της. "Οπου ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται μιὰ νέα ἐμπειρία, μιὰ νέα κατανόηση, παρακινεῖται οἱ ἐπιστῆμες νὰ ἐλέγχουν τὴν ἀξία τῶν ἀντικειμένων τους, γίνονται «φιλοσοφικὲς» καὶ ἀντιμετωπίζουν τοὺς κινδύνους με τὸ πνεῦμα τους. Με τὴν πίστη στὴν ἀλήθεια καὶ στὴ δύναμη τῆς ἀλήθειας, ποὺ εἶναι σύμφυτη στὸν χαρακτήρα της, θὰ βοηθήσῃ ἡ ἐπιστήμη νὰ ὀριμάσουν ἀξίες, ποὺ στὴ γρήγορη ἀνάπτυξή της δὲν συναναπτύχθηκαν, κι' ὅμως εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν προφύλαξη τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὸ μονοπλευρισμὸ τῆς σκέψης, τὴν ἐμβάθυνση καὶ ἐμφύχωση του, γιὰ τὴ συμφιλίωση τοῦ πλούτου τῆς προσωπικότητος με τὴ διαφοροποιημένη ὕψη τῆς κοινωνίας. Δὲν θὰ φτάσουμε ὅμως γρήγορα σὲ μιὰν ἀνώτερη καὶ καλύτερη τάξη τοῦ κόσμου, ἂν στενόκαρδες καὶ ἀπληροχαιώμενες, νεκρὲς καὶ θνησιμαῖες ἡθικὲς καὶ πολιτικὲς ἀντιλήψεις δὲν παραχωρήσουν τὴ θέση τους σὲ μιὰν ἀνώτερη καὶ σαφέστερη ἀντίληψη τοῦ πραγματικοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, ἂν τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα δὲν ἐναρθρωθῇ σὲ ὅλες τὶς περιοχὲς τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ὥστε ὁ καθένας νὰ πληρωθῇ καὶ κινήθῃ ἀπ' αὐτό. Αὐτὸ εἶναι τὸ βασικὸ αἶτημα τῆς ἐποχῆς. Μπροστὰ σ' αὐτὸ ὅλα τὰ ἄλλα προβλήματα εἶναι σχεδὸν ἐπουσιώδη.

ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ ΝΤΟΚΑΣ

Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

I. Τὸ πρόβλημα τῆς κλασικῆς Παιδείας καὶ εἰδικὰ τῆς θέσης της στὸ σχολεῖο δὲν εἶναι τωρινό. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθεῖ κανένας τὸ «Κρυφὸ Σχολεῖον» τοῦ Δελμούζου καὶ τὶς συζητήσεις γύρω ἀπ' τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη λοιπὸν οἱ ἀντίπαλοι τῶν καθαρολόγων ὑποστήριζαν ἀκραῖες θέσεις, ὅπως τὴ διδασκαλία τῶν κλασικῶν κειμένων ἀπὸ μετάφραση ἢ καὶ τὴν κατάργησή τους, ἀργότερα. Ἀπὸ τότε ὅμως πέρασε πολὺς καιρὸς, ἡ νηφαλιότητα διαδέχτηκε τὴ σύγχυση. — ἀποτέλεσμα τῆς πολεμικῆς — κι' οἱ ἀπόψεις ποὺ διαμορφώθηκαν ἀντιμετώπιζαν τὸ πρόβλημα δημοϋργικά. Σήμερα κανένας δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ἀξία τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν — θέλω νὰ πῶ κανεὶς ἀπ' τοὺς «προοδευτικοὺς» Ἕλληνες διανοούμενους, ὅπως τοὺς λένε —, ἡ κληρονομία τῶν κλασικῶν λαῶν θεωρεῖται ἀκριβὸς γκόλφι, εἶναι ὁ στέρεος ἐκεῖνος κόσμος, ὅπου δοκιμάζεται πάντα ὁ ἄνθρωπος κι' οἱ κάθε φορὰ πεποιθήσεις του, εἶναι ἡ ἀστέρευτη βρυσσομάνα ὅπου ξαναγυρίζομε ὅλοι, ὅταν ὅλα γκρεμίζονται γύρω μας, γιὰ νὰ πιοῦμε καὶ νὰ ξεδιψάσουμε στὰ πεντακάθαρα νερά της καὶ νὰ ξαναγίνουμε πάλι ἄνθρωποι.

II. Θ' ἀναφέρω ἐδῶ ἓνα χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο ποὺ ἀφηγεῖται ὁ G. Murray στὸ βιβλιαράκι του *Hellenism and the modern world* (μετ. ἀπὸ μένα, στὸ περιοδ. Παιδεία καὶ Ζωή, στὸ κεφ. IV, τεῦχος Νοεμβρ. 1957, σελ. 229). Εἶχε δεῖ, μᾶς λέει, κάποτε τὸ γράμμα μιᾶς καλλιεργημένης γυναίκας ποὺ ἔκανε φυλακὴ γιὰ πολιτικούς λόγους καὶ ποὺ τὰ κατὰφεράν οἱ φίλοι της νὰ τῆς στέλουν μερικὰ βιβλία κι' ἀνάμεσά τους ἓνα Θουκυδίδη. "Όταν λοιπὸν διάβαζε τὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Περικλῆ σχεδὸν ἐκλαίγε, γιὰτὶ αὐτὴ ἦταν ἡ ἰδεατὴ πολιτεία ποὺ τῆς θύμιζε τὰ ἰδανικά τῆς νιότης της, ὅχι οἱ τωρινὲς πολιτεῖες τῆς Εὐρώπης. Φυσικὰ εἶχε διαβάσει τὸ Θουκυδίδη ἀπὸ μετάφραση.

Θὰ ρωτήσω τώρα πόσοι Νεοῦ Ἕλληνες διαβάζουν τοὺς κλασικοὺς μας συγγραφεῖς, ὅχι ἀπ' τὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ ἀπὸ μετάφραση; Πόσοι φιλόλογοι κινεῖται με ἄνεση στὸν κόσμον αὐτό, ποὺ πρέπει νάναί ὁ δικὸς τους κόσμος; Ποιὰ ἦταν ἡ ἐπίδραση τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἰδανικῶν στὸ νεώτερον κόσμον, ἰδιαίτερα στὴ Γερμανία, ποὺ ἦταν ἡ κοινὴ τὶδα τῶν σπουδῶν αὐτῶν, καὶ σὲ μᾶς ποὺ εἶναι ἡ ἐθνικὴ μας κληρονομία; Ποιὰ εἶναι ἡ στάση σήμερα τῶν μεγάλων πρώτα καὶ τῶν μαθητῶν ὕστερα ἀπέναντί τους; Κι' ἐπειδὴ οἱ ἀπαντήσεις εἶναι γνωστὲς, ὀφείλομε νὰ ρωτήσουμε τί φταίει;

Προτοῦ ὅμως δοκιμάσουμε νὰ δοῦμε τὸ πρόβλημα ἀπὸ τούτῃ τὴ σκοπιά, θὰ ἤθελα νὰ ἀναφέρω α) πὼς ἡ στάση ποὺ καταμαρτυροῦν ὀρισμένοι κύκλοι ὅτι τηροῦν οἱ «προοδευτικοί», ὅπως τοὺς ὀνομάζουν, Ἕλληνες διανοούμενοι καὶ οἱ φιλόσοφοι — ὅσοι φυσικὰ πιστεύουν στὴ δημιουργικὴν ἀνάβιωση τῶν κλασικῶν — δὲν εἶναι φαινόμενο ποὺ παρουσιάζεται μόνο σ' ἐμᾶς, ἀλλὰ καὶ στοὺς ξένους (*The teaching of Classics*, Cambridge 1954, 6 κ.π.)· β) ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ σύγχρονου πνεύματος (ἐπιστήμης) καὶ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι κάτι ὀλοφάνερο κι' ἐδῶ κι' ἄλλοι (P. Chateaubert, *L'humanisme et la science*, Paris 1960)· γ) ὅτι οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ποὺ ὑποστηρίζουν τὴ διατήρηση τῶν κλασικῶν σπουδῶν στὴν κατάστασιν ποὺ εἶναι σήμερα, παραδέχονται τὴ θλιβερότητά της. Τί ἀντιπροτείνουν; δ) ἐμεῖς θὰ πᾶμε πρὸς τοὺς κλασικοὺς ἢ θὰ τοὺς φέρομε κοντὰ μας, ὥστε νὰ συντελεσθῇ ἡ οἰκείωση ἐκείνη, ποὺ θὰ ἐπιτρέψῃ τὴ γόνιμη ἐπίδρασή τους στὴ ζωὴ μας; Τέλος τὴν οἰκείωση αὕτη δὲ θὰ πρέπει νὰ τὴ θεμελιώσουμε στὰ μαθητικὰ χρόνια, γιὰ νὰ χτίσει ἔπειτα ἐκεῖ ἀπάνω ὁ Ἕλληνας πολίτης τὸ σπῆτι τῆς ἀγάπης γιὰ τοὺς Δάσκαλους ἐκείνους; Ἐτσι φτάνομε στὸ πῶς.

Προχωρώντας ἄς δοῦμε γιὰ λίγο ποιὰ εἶναι ἡ σημερινὴ κατάσταση τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν. Ὑστερ' ἀπ' τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον διαμορφώθηκε ὁ τρί-

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ, Ὀκτώβριος 1961 — 14

τος, όπως ονομάστηκε, ανθρωπισμός, που προσπάθησε να ανανεώσει το περιεχόμενο των ανθρωπιστικών σπουδών για να δώσει, τι ουσιαστικότερο, σύμφωνα με τις απόψεις των εισηγητών του, είχε ο κλασικός κόσμος στο νεώτερο άνθρωπο (Κ. Δ. Γεωργούλη, Η μελέτη των Ελληνικών ανθρωπιστικών γραμμάτων, Θεσσαλονίκη 1938). Ο αντίλαλος του κινήματος εκείνου έφτασε ως εμάς καθυστερημένος λίγο πριν απ' το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, κι' ύστερ' απ' αυτόν πολλοί καταπίστηκαν να μάς εξηγήσουν το περιεχόμενό του (ιδιαίτερα ο καθηγητής Κ. Βουρβέρης με τις έργασίες του). Φοβούμαι όμως ότι πάλι μείναμε στην ούρα των γεγονότων. Η τεχνολογική εξέλιξη, σε παγκόσμια βέβαια κλίμακα, μάς ξεπέρασε γι' άλλη μια φορά κι' ενώ εμείς συζητούσαμε μακάριοι, οι άλλοι βρίσκονταν στο κέντρο της δίνης. Το πρόβλημα ξανάμπαινε γι' άλλη μια φορά (επί τάπητος), γιατί η διάσταση ανάμεσα στο σύγχρονο πνεύμα και τις ανθρωπιστικές σπουδές όλο και μεγάλωνε. Απώγχο της κατάστασης αυτής είναι κι' η προσπάθεια μερικών δικών μας ν' αντιμετωπίσουν το ζήτημα. Νοιώθει όμως κανείς ότι το συζητούν με κρύα καρδιά, ή ζωή τους είναι δεμένη με την παλιά «καλήν» εποχή, δε «ζούν» την ώρα έτούτη του συγκλονισμού των ιερών και των δόξων. Γιατί δεν κατάλαβαν ποτέ ότι το ξεκίνημα των ανθρωπιστικών σπουδών στην Ελλάδα ήταν ανάποδο, αφού με την απελευθέρωσή της ένας λαός αγράμματων παληκαριών οδήγηθηκε προς τις πηγές του Ελληνισμού απ' τον πιο δύσβατο δρόμο, σφαγιαστική κυριολεχτικά στο βωμό ενός δασκαλιστικού δράματος, που δεν είχε ούτε ίχνος ρεαλισμού. Ούτε και τώρα όμως καταλαβαίνουν ότι χρέος ανένδοτο επιβάλλει να συνέλθουμε επί τέλους και να σχεδιάσουμε με αγάπη και ψυχραιμία ένα μακροχρόνιο πρόγραμμα αναβίωσης των κλασικών σπουδών, έχοντας μπρος στα μάτια μας τις γενεές των παιδιών που θάρθουν, κι' όχι να μετράμε τον ιστορικό χρόνο με τα όρια της ζωής μας.

Αν θελήσουμε τώρα να δούμε το πρόβλημα από μέσα, πρέπει να προσδιορίσουμε το περιεχόμενο των ανθρωπιστικών σπουδών σήμερα απ' τη μια μεριά και τον τρόπο διερεύνησής τους απ' την άλλη. Και τα δυο θέματα φυσικά είναι συνυφασμένα μεταξύ τους γιατί, αφού ο χαρακτήρας των σπουδών αυτόν είναι καθαρα γνωσιολογικός, η διερεύνησή τους δε συντελείται σε συνάρτηση με τις διάφορες εκδηλώσεις της ζωής, ούτε με τις συνθήκες που βοήθησαν στη δημιουργία και την εξέλιξη του ανθρωπιστικού κινήματος, ούτε και στη σχέση του με το δικό μας τρόπο ζωής και σκέψης. («Ασυναίσθητως» όπως λέει ο ποιητής, και σιγά-σιγά τα οδήγησαν οι ένοχοι εκτελεστές των άγραφων, μα τόσο γνωστών συμφωνιών, προς τους κλειστούς χώρους του «πνεύματος», τα μετέλλαξαν σε μουσειακά κατάλοιπα και τα λιβανίζουν, ακατάπαυστα, αφού τα άχρηστεψαν. Κι' όμως ο δυναμισμός του κόσμου εκείνου είναι τόσος, ώστε τους υπερφαλαγγίζει πάντα, με τη βοήθεια των ανθρώπων που πασκίζουν να τον φέρουν κοντά μας. Διατηρήθηκε λοιπόν μόνο το περίβλημα και σ' αυτό έριξαν όλο το βάρος της προσπάθειας οι γλωσσαμύνητορες, δίνοντάς του ένα σχεδόν «μεταφυσικό» χαρακτήρα και μέσα απ' αυτόν προχωρούν προς το δημιουργό, το μοναδικό κι' ανεπανόληπτο άτομο (Dilthey, Rickert κτλ.), για να παλέψουν μαζί του, κι' αυτό τον αγώνα θεωρούν σαν την καλύτερη άσκηση ή τον πολυτιμότερο κότινο της προσπάθειας. Κοιτάζοντας λοιπόν το δέντρο, λησμόνησαν το δάσος ολότελα.

Στα σχολεία ή κατάσταση αυτή εκφράζεται (επειδή βοηθεί και το χαμηλό επίπεδο της αρχαιογνωσίας γενικά) με τον ακόλουθο τρόπο: λεξικράτεια, γραμματική, σύνταξη και «ολίγη έμβάθυνσις», όπου γίνεται. Η ζωή που σφύζει μέσα τους, γιατί όλα αυτά τα κείμενα ή τα περισσότερα δημιουργήθηκαν σε μιάν εποχή που ή κατάφασή της είναι το ουσιαστικότερο χαρακτηριστικό τους, παραμερίζεται κι' ή ουσία του ανθρωπισμού καταποντίζεται μέσα στη θάλασσα των κενών τύπων. Η μαθητεία των παιδιών κοντά στους πατέρες εκείνους κατάντησε μηχανικός καταναγκασμός με τα γνωστά αποτελέσματα. Η παρουσία λοιπόν των κλασικών είναι ολότελα άφη-

ρημένη, ο «άνεικονισμός» είναι, όπως και στις άλλες εκδηλώσεις του «πνεύματος» της εποχής μας, το κύριο χαρακτηριστικό της, δε δημιουργείται στο παιδί ο συγκλονισμός εκείνος που θα ξεκινήσει απ' την άπορία για να φτάσει ως τη θέαση, γιατί πουθενά δε νοιώθει την παρουσία της πνοής εκείνης που θα του χαρίσει τη βιωματική κατάφαση όχι άφηρημένων καταστάσεων — που τις χαρακτηρίζουν πνευματικές (!) — αλλά συγκεκριμένων, που θα δέσουν τη ζωή του και τα προβλήματά της με την όδηγητική των ανθρωπιστικών ιδανικών.

Έλειψε λοιπόν ή προσπάθεια εκείνη των κλασικών καιμένων σε συνάρτηση με τα φαινόμενα της ζωής, τις συνθήκες που τα βοήθησαν στην εξέλιξη τους και πάνω απ' όλα στη σχέση τους με τη δική μας θεώρηση του κόσμου. Αντίθετα τα τοποθέτησαν κάπου σε κάποιο βάθος σ' να πρόκειται για ταμπού πρωτόγονων που πρέπει να τα προσκυνάμε και να γιορτάζουμε πότε-πότε εκτελώντας άσυζήτητα τις έντολές του ιερατείου που τα «υπηρετεί» αποκλεισμένα μες στο ναό, όπου είναι αδύνατο να μπουν οι «βέβηλοι», μια και δεν κατέχουν το τυπικό της ιεροτελεστίας — τη νεκρή γλώσσα — και γι' αυτό θα περιμένουν πάντα έξω απ' το ναό, όποτε εύρεστούνται οι «επί των άπορρήτων» να τους ανακοινώνουν τις θελήσεις τους. Έξάλλου οι αιώνες που μάς χωρίζουν οδήγησαν τον άνθρωπο σε μορφές ζωής διαφορετικές απ' τις δικές τους, σήμερα αντικρίζουμε το γύρω και το μέσα μας κόσμο με κριτήρια — έξωτερικά ολότελα ελλιώτικα κι' έσωτερικά άρκετά (ο Χριστιανισμός έπηρέασε βαθύτατα την έσωτερική ιστορία του ανθρώπου). Κι' όμως υπάρχουν πλήθος σημεία επαφής ή στοιχεία που προβάλλουν σαν κανόνες ζωής, κι' αυτά όφείλουμε να τα διαχωρίσουμε και να τα ύψώσουμε σε ζωντανούς παραστάτες της ζωής μας. Δε μιλάνε ούτε οι άφηρημένες κατασκευές, ούτε οι «άφ' ύψηλου» θεωρίες, ούτε οι τυμπανοκρουσίες. Ο άνθρωπος είναι από σάρκα και αίμα, το μυαλό του δουλεύει δεμένο με τη ζωή και τις γήινες διαστάσεις της, ή πράξη υπερφαλαγγίζει το «λόγο», με αποτέλεσμα τον πανικό μπροστά στην αλλαγή, που συνέχει όλους τους υπερασπιστές του «λόγου» απ' την εποχή του Πλάτωνα ως τα σήμερα (J. Brun, Platon et l'Académie, Paris 1960, 117 κ.π.).

Ο στόχος λοιπόν των κλασικών σπουδών πρέπει νάναι ή έρμηνεία εκείνη που θα κάνει δυνατή την αντιπαραβολή των αξιών του αρχαίου και του νεώτερου κόσμου, θα πραγματώσει τη σύνθεση της γενικής και της ειδικής μόρφωσης και θα τις προσαρμόσει προς τις ανάγκες του σημερινού ανθρώπου. Δε θα πάμε εμείς προς εκείνους, αυτοί θάρθουν προς εμάς. Ποιό θάναι όμως το περιεχόμενο της προσπάθειας αυτής; Η άλλως ποιά θα είναι τα στοιχεία που θα άποχωρίσουμε για να αποτελέσουν τα θεμέλιά της; Νομίζω πως μια πρώτη θεώρηση θα μπορούσε να διαχωρίσει τα ακόλουθα, σαν ένα πρώτο βήμα προς μια νέαν έρμηνεία — με την προϋπόθεση ότι θα πιστέψουμε μια για πάντα πως το θεμελιακό γνώρισμα του ελληνικού ανθρωπισμού είναι το ότι βλέπει τον άνθρωπο σαν όλο και δε ρίχνει το βάρος σε κανένα από τα στοιχεία που τον συναπαρτίζουν — δηλαδή α) θα επιδιώξουμε πριν απ' όλα την αυτοβελίωση του ανθρώπου «μέσω» των περασμένων γενεών· β) θα κάνουμε συνείδησή μας ότι ή κοινωνική εξέλιξη πραγματώνεται πάντα μόνο με τις προστάθειες όλων, δηλ. απομόνωση και εξαφάνιση του ατομικισμού· γ) θα ξεκαθαρίσουμε ότι ή ευθύνη μας άπέναντι στο σύνολο παραμένει άνυποχώρητα άκέραιη· δ) θα τονίσουμε το αγωνιστικό ήθος των ανθρώπων εκείνων που καταπάλαιψαν τη μοίρα, έδωσαν το πραγματικό ανθρώπινο νόημα των δυνάμεων που «κυβερνοούν» τον κόσμο και διάλυσαν τους μύθους· ε) συνέπεια του αγώνα έτούτου ήταν ή κατάφαση των ανθρώπινων έλευθεριών, με αποτέλεσμα το πρώτο γκρέμισμα των ειδώλων· στ) την άρτίωση της προσωπικότητας· και ζ) την έσωτερική πειθαρχία (πρβ. P. Livingston, Το Έλληνικό πνεύμα και ή σημασία του για μάς, μετ. Β. Τατάκη).

III. Φυσικά οι θέσεις αυτές δεν υπάρχουν σ' όλους τους κλασικούς συγγραφείς.

Θά τους βρεῖ ὁ σύγχρονος ἐξηγητὴς σὰν πίστη πού διαπνέει ὅλο τὸ ἔργο τους, μόνο στὴν προοδευτικὴ παράταξη τῶν Ἑλλήνων πατέρων, ὅχι στοὺς ἄλλους (γιὰ τὸ διαχωρισμὸν αὐτὸ κοίτα τὴν πρώτη μελέτη μου γιὰ τὴν κλασικὴ παιδεία στὸ τεῦχος 94 τῆς «Παιδείας καὶ Ζωῆς»). Καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία αὕτη θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε καὶ τὸ δικό μας χρέος ἀπέναντι σὲ κείνους καὶ τὸν ἑαυτό μας. Δὲ μπορούμε δηλ. νὰ μιλοῦμε γι' ἀνθρωπισμὸ κι' ἀνθρωπιστικὲς σπουδὲς σὰ νὰ πρόκειται γιὰ ἓνα φαινόμενο ξεκομμένο ἀπ' τὴ γύρω μας πραγματικότητα, ἀλλὰ σὰν ἓνα ἱστορικὸ δημιούργημα πού ἀνελίσσεται ἀδιάκοπα κι' ἀντιμετωπίζει τίς κάθε φορὰ ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ δώσουμε ἓνα ξεκαθαρισμένο κι' ἀνθρώπινο νόημα στὸν ὄρο, ἔτσι πού ἡ πράξη νὰ μὴν ἀντιστρατεύεται τῇ θεωρίᾳ, ὅπως γίνεται σήμερ' ἀλλιῶς χτίζουμε πάνω στὴν ἄμμο. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν δὲν εἶναι ἀπλό, ἀλλὰ συνυφαίνεται σ' ὅλες τοὺς ἐκδηλώσεις μὲ τὴν προβληματικὴ τοῦ καιροῦ μας κι' ἀπαιτεῖ λύσεις ριζικὲς καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἀνθρώπινες.

K. N. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ *

(ΣΑΝ ΕΡΓΟ, ΣΑΝ ΕΠΙΒΙΩΣΗ, ΣΑΝ ΔΙΔΑΓΜΑ)

Μερικοὶ ξεκινώντας κυρίως ἀπὸ τὸν γλωσσικὸ τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἀποδίδουν στὸν Κάλβο μὴν ἐσκεμμένη δῆθεν ἀλλὰ καὶ ἀπαράδεκτη ἀρχαιο — ἢ μᾶλλον — προγονο-πληξία. Ὁ Κάλβος, λένε, ἔβλεπε τὸ παρόν, ὅσο ἐνδοξο κι' ἀν ἦταν, ἀνάμεσα ἀπὸ τὸ οἰκειότερο γι' αὐτὸν παρελθόν, τὸ μετροῦσε μὲ παλιὰ ἀξιόλογα μέτρα καὶ αἰσθανόταν τὴν ἀνάγκη νὰ τὸ ντύνη μὲ μορφὴ ἐπίσημη, γιὰ νὰ τὸ νιώσῃ καλύτερα (N. Ἀνδριώτης).

Μιὰ τέτοια ἐπισκόπηση καὶ ἀξιολόγηση τοῦ παρόντος διὰ τοῦ παρελθόντος — πού κατὰ τὴ γνώμη μας καὶ στὴν περίπτωσή τοῦ Κάλβου δὲν περιορίζεται μονάχα στὴ μορφή, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ στὸ περιεχόμενο — ὅχι μονάχα σὰν ψυχολογικὸ φαινόμενο — *Portimisme du passé* — εἶναι θεμιτὴ, ἀλλ' ἐπισημαίνεται ἡ παρουσία τῆς καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴν καρδιὰ τῆς κλασσικῆς παράδοσης. Ὁ I. Θ. Κακρυδιῆς ἐξετάζοντας τὴ σχέση τοῦ ποιητῆ μὲ τὴ μυθική — ἐμεῖς θὰ λέγαμε σήμερὰ τὴν ἐθνική — παράδοση καὶ παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ μεγάλο Ἐπιτάφιο τοῦ Θουκυδίδου-Περικλέους πού τιμητικὰ δίνει τὸ προβάδισμα στοὺς προγόνους, θὰ πῇ: «Ἐνα ἔργο τῆς ἱστορικῆς Ἀθήνας παίρνει ἀξία μόνον ὅταν ἔχη τὴ δύναμη ν' ἀντιμετρηθῇ μὲ τὸ μῦθο τῆς ἡρωικῆς Ἀθήνας» (1). Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν τὸ ἴδιο θὰ μπορούσε νὰ ἰσχύῃ κλασσικώτατα καὶ γιὰ τὸν Κάλβο. Ἐνα ὁποιοδήποτε γεγονός τοῦ 21 κερδίζει σὲ νόημα καὶ σὲ σημασία ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ μπορῇ νὰ σταθῇ κοντὰ στοὺς Μακροθῶνες, στίς Θερμοπύλες κ.τ.δ. (2).

Ὡστε ἡ ἀρχαιοπρέπεια τοῦ Κάλβου δὲν μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ μιὰ συμπτω-ματικὴ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα οἰκειότητα, οὔτε σὲ μιὰ παρεξηγημένη καὶ στεῖρα, ἐσκεμμένη προγονοπληξία, ἐφ' ὅσον εἶναι γνήσια καὶ εἰλικρινῆς καὶ ἐφ' ὅσον οἱ ρίζες τῆς βυθίζονται βαθιά μέσα σ' αὐτὴ τὴν καρδιὰ τῆς κλασσικῆς παράδοσης (3).

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος μας, σελ. 172.

1. Κάτι παρόμοιο γίνεται πολλὲς φορές καὶ μὲ τὴ μυθικὴ πλημμυρίδα τῶν χορικῶν τῆς ἀττικῆς τραγωδίας.

2. Οἱ μνήμες μάλιστα αὐτὲς ἐδῶ δὲν εἶναι μονάχα μέτρα ἀξιολογικά, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κίνητρα. Νά γιατί τὰ νησιὰ ξεδιπλώνουν τίς περγαμινές τους, ἡ Κῶς τοῦ Ἀπελλῆ καὶ τοῦ Ἱπποκράτη, ἡ Σάμος τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Πυθαγόρα κ.ά. Γιατὶ γιὰ τὸν Κάλβο κοντὰ στὸ «νέον καύχημα» πάντα «καλὸν εἶναι — καὶ — τὸ καύχημα τῆς ἀρχαίας δόξης» (Λυρικά, IV, κδ).

3. Ἰσα ἰσα τὸ παράδειγμα τοῦ Κάλβου μαρτυρεῖ πῶς σὲ κάθε ἐποχὴ μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ

Ἵστερ' ἀπὸ τίς δυὸ αὐτὲς βασικὲς ιδιότητες, τὸν ἰδεαλισμὸ καὶ τὴν ἀρχαιοπρέπειά του, ὅλα τὰ ἄλλα τοῦ γνωρίσματα ἀκολουθοῦν σ' ἐκείνες σὰν παράγωγα ἢ παρεπόμενά τους. Ἀπ' αὐτὰ θὰ τονίσουμε ἐδῶ ξεχωριστὰ:

1. Τὸ ὕψος καὶ τὴν ἐπιγραμματικότητά του: Ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ὁμορφιά περισσότερο τὸ ὑπέροχο καὶ τὸ ὑψηλὸ ἀντικρύξεις μέσα στίς ὥδες τοῦ Κάλβου. Αὐτὸ ἄλλωστε συνειδητὰ καὶ ἐπίμονα ζήτησε καὶ ὁ ποιητὴς ἀπὸ τίς Μοῦσες. Ζήτησε «σοβαρὸν καὶ ὑψηλὸν τόνον, ἀστραπὴν καὶ ἥθος νοὸς» (Λύρα VII, α), «καὶ φρενῶν πτέρωμα» (Λύρα VII, γ) γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ «αἰσθήσεις ὑψηλόνους» (Λύρα, V, ια) γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Εἴρει ὅτι οἱ Μοῦσες φιλοῦν — ἀγαποῦν — τὸ «ὑψηλὸν πνεῦμα» (Λυρικά, I, ιη), καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀκριβῶς θαυμάζει τὴν «ὑψηλὴν φύσιν» (Λυρικά, II, κε). Μέσα στὸ ἔργο τοῦ Κάλβου ἀληθινὰ ξεπερνιοῦνται τῶν ὀριζόντων μας οἱ κοινὲς διαστάσεις καὶ ὁ ἀναγνώστης ἢ καλύτερα ὁ ἀκροατὴς γεμάτος θάμβος καὶ δέος γεύεται κάθε στιγμή τῇ μέθῃ καὶ τὸν ἱλιγγο τοῦ ἀπείρου. Ἐδῶ μέσα περι-κλείονται καὶ συνωθοῦνται: ὠκεανοὶ καὶ οὐρανοί, ὄρη πανύψηλα, βουνὰ σκιερὰ καὶ ἡφαίστεια, κρημνοὶ ὑψηλοὶ ἢ κρημνὰ τῆς ἀρετῆς δύσκολα, τύμβοι ἡρώων ὑψηνοὶ καὶ μεγάλα ἐρείπια, ἀετοὶ πού «κτυπάουσιν οἱ πτέρυγές» τους, «τὰ νέφη καὶ τὸν Ὀλυμ-πον ἢ κλαγγή τους σχίζει», τὸ μέγα πρόσωπον ἢ ὁ κόλπος τῆς γῆς καὶ τὸ ἀναπαυ-μένον μέτωπον τῆς οἰκουμένης: ἱερὲς νύκτες κοσμογονικῆς, ὀπτασίης, φαντάσματα καὶ ὑπὲρ φύσιν ὁράματα, λιτανεῖες ψυχῶν καὶ πομπὲς καὶ μαρτύρων καὶ ὁσίων ἀπο-θεώσεις: χιλιάδες ψυχῶν πού περνοῦν σὰν ὁμίχλη πυκνὲς καὶ πού τὰ χέρια τους ἀκόμα στάζουν αἷμα, ἐνῶ τὰ ἐλαφρὰ τῶν Ἑλλήνων πνεύματα πετοῦν κι' ἀστράφτουν σὰν τίς ἀκτίνες τοῦ πρώτου ἡλίου. Σταυρὸ καὶ βάρια κρατάει ὁ πτερωμένος ἄγγελος πού τοὺς ἡγεμονεῖ, ἐνῶ αὐτοὶ — μαρτύρων ψυχῆς — ψάλλοντες ἀναβαίνουν ὑπὲρ τὰ νέφη. Εἶναι οἱ ψυχῆς τῶν νεκρῶν πού πάνω ἀπὸ τὴν ἄπειρὴ θάλασσα τῶν ὀνείρων ἀργοδιαβαίνουν, τῶν ὁσίων τὰ πνεύματα πού «ὡς ἀργυρεὰ ὁμίχλη τὰ ὑψηλὰ ἀνα-βαίνει καὶ εἰς ποταμούς διαλύεται φωτὸς καὶ δόξης». . . Εἶναι μέσα στὸ ἔργο αὐτὸ ὅπου: οἱ ὦρες σὰν πυρὸς σταλάγματα πέφτουν ἀπὸ τὸν ἥλιο στὴ θάλασσα τῶν αἰώ-νων καὶ χάνονται γιὰ πάντα, ὅπου ἓνας ὁλόκληρος κόσμος, τὸ Σύμπαν ἐνωτίζεται, ὅταν ὅλα τὰ σπῆλαια τῆς γῆς ἀντιλαλοῦν Κανάρη καὶ πού ἴσως καὶ τῶν αἰώνων τὰ ὄργανα θέλει ἀντηχήσουν πάντα: Κανάρη. Τέλος εἶναι ἐκεῖ ὅπου ἓνας Θεὸς ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, ἀστράφτει καὶ ἐπισκοπεῖ τῶν χειρῶν του τὰ αἰώνια ἄπειρα ἔργα, τὰ ἔθνη πού κρέμονται ὑπὸ τοὺς πόδας του «ὡς βροχὴ ἔτι ἐναέριος», ἐνῶ «κοιμῶνται οἱ ἀνέμοι τῆς οἰκουμένης. . .»

Εἶμαι βέβαιος πῶς θὰ ζημιώσω ἀνεπανόρθωτα ὅλη τὴ δημιουργημένη ἀπὸ τὰ παραπάνω ἐρασιμμένα στοιχεῖα ἐντύπωση καὶ ἀτμόσφαιρα, ὁ κατ' ἐξοχὴν ὅμως δι-δακτικὸς σκοπὸς τῆς σημερινῆς μου ὁμιλίας μὲ ἀναγκάζει γιὰ τὴ σύλληψη τοῦ ὑψηλοῦ νὰ καταφύγω σὲ πῶ ἀισθητὰ καὶ συγκεκριμένα παραδείγματα.

Ὁ Διονύσιος ἢ Ψευδολογγῖνος ὀρίζοντας τὸ Ὑψηλὸν ὡς «μεγαλοφροσύνης ἀπήχημα», πού θὰ πῇ ἀπήχηση ἢ ἔκφραση ὑψηλῆς σκέψης ἢ ιδέας καὶ πού θυμίζει τὸ καλβικὸ «φρενῶν πτέρωμα», φέρνει τὸ ἐξῆς παράδειγμα ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη:

«Ὅσων δ' ἡρωειδὴς ἀνὴρ ἶδεν ὀφθαλμοῖσιν,
ἤμενος ἐν σκοπιῇ, λεύσσω ἐπὶ οἶνοπα πόντον,
τόσσων ἐπιθρόσκουσι θεῶν ὑψηλῆς ἵπποι (E, 770) (1)

καὶ προσθέτει: «τὴν ὁρμὴν αὐτῶν — τῶν θείων ἵππων — κοσμικῶ διαστήματι κατα-μετρεῖ. Τίς οὖν οὐκ ἀν εἰκότως διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ μεγέθους ἐπιφθέγγαίτο, ὅτι

νὰ σταθῇ ἡ ἀρχαιοπρέπεια πού δὲν εἶναι κενὴ προγονοπληξία. Ἡ ἀρχαιοπρέπεια τοῦ Κάλβου δὲν εἶναι παρασιτικὴ, δὲν εἶναι στεῖρος ἀκαδημαϊσμός ἢ ψευτοκλασσικισμός. Εἶναι ἡ γόνιμη ἀρχαιοπρέπεια πού στὸ γνήσιο ποιητὴ παίρνει τὴ μορφὴ μιᾶς νέας κάθε φορὰ δημιουργίας.

1. Κι' ὅσο σκοπὸς πού κάθεται σὲ ἔσφαιρο καὶ βλέπει | πρὸς τὸ κρασὶ τὸ πέλαγο, σκοτεινο-ἐξωρίζει, | τόσο πηδᾶνε τῶν θεῶν τ' ἀψηλοπῆλαλ' ἄτια. (Πάλλης)

ἀν δὲς ἐξῆς ἐφορμήσωσιν οἱ τῶν θεῶν ἵπποι, οὐκέθ' εὐρήσουσιν ἐν κόσμῳ τόπον»; (1)

Αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει συνεχῶς μὲ τὸν Κάλβο καὶ εἰδικὰ μάλιστα καὶ στὴν περίπτωσιν τῆς ὁρμῆς τῶν δικῶν τοῦ ἀλόγων. Δέστε ἢ μᾶλλον ἀκούστε τὴν ἀχαλίνωτην ῥύμη τους καὶ τὸν ἱλιγγιώδη καλπασμὸ τους :

Ἐλεύθερα, ἀχαλίνωτα
μέσα εἰς τὰ ἀμπέλια τρέχουν
τὰ ἄλογα, καὶ εἰς τὴν ῥάχιν τους
τὸ πνεῦμα τῶν ἀνέμων
κάθεται μόνον (Λυρικά, III, ε).

ἢ

Ἀλλὰ τῶν μακαρίων
σταύλων ἰδοὺ τὰ ἥφα
κάγκελλα ἢ ὧραι ἀνοίγουσιν,
ἰδοὺ τὰ ἀνάμαντα ἄλογα
τοῦ Ἥλιου ἐκβαίνουν.

Χρυσᾶ, φλογώδη, καίουσιν
τοὺς δρόμους τοῦ ἀέρος
τὰ ἀμιλλήτρια πέταλα
τοὺς οὐρανούς φωτίζουν
λάμπουσαι ἢ χαίται (Λύρα, X, στ-ζ).

Κι ἐδῶ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιβλητικὴν μεγαλοπρέπεια τοῦ θέματος, ἔχουμε καὶ τὴν ἱλιγγιώδη αἴσθησιν τῆς ὁρμῆς — ἀμιλλήτρια πέταλα — μιᾶς ὁρμῆς ποῦ δρασκελάει τὸ σύμπαν...

Γιὰ τὴν ἐπιγραμματικότητά δὲν νομίζω πὼς χρειάζονται καὶ πολλὰ λόγια. Γιατί, μιὰ καὶ τὸ ἐπίγραμμα πάει νὰ ἐκφράσῃ κυρίως τὸ χαρίεν ἢ τὸ ὑψηλὸν καὶ σπάνια τὸ ὥραϊον, καταλαβαίνουμε λοιπὸν πὼς δὲν εἴμαστε μακριὰ ἀπ' αὐτό, ὅστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν παραπάνω περὶ ὕψους διδασκαλία. Μονάχα ποῦ κοντὰ στὸ χαρίεν ἢ τὸ ὑψηλὸν καὶ στὴν περίπτωσιν εἰδικὰ τοῦ ἐπιγράμματος, νομίζω πὼς συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἐντύπωση τοῦ unicum καὶ μοναδικοῦ ἢ τοῦ ἁπαξ εἰρημένου, δηλ. ὅτι κάτι γράφτηκε ἔτσι ποῦ νὰ μὴ μπορῇ ἀλλιῶς νὰ ξαναγραφῇ, ὅτι κάτι ἐκφράστηκε ἔτσι μιὰ γιὰ πάντα. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀναγνωρίζει κανεὶς διαβάζοντας καὶ ἀντιπαραβάλλοντας τῶν Ψαρῶν τὴ Δόξα τὴ σολωμικὴ καὶ τὴν καλβικὴ πάλι τῶν Ψαρῶν Ἐλευθερία :

Στῶν Ψαρῶν τὴν δόλομαυρὴν ῥάχιν
περπατώντας ἡ Δόξα μονάχη
μελετᾷ τὰ λαμπρὰ παλινάκια
καὶ στὴν κόμη στεφάνι φορεῖ,
γενναμένο ἀπὸ λίγα χορτάρια
ποῦ εἶχαν μείνει στὴν ἔρημῃ γῇ.

Ἐπὶ τὸ μέγα ἐρείπιον
ἢ Ἐλευθερία δλόρθη
προσφέρει δύο στεφάνους
ἓνα ἀπὸ γήινα φύλλα
κι ἄλλον ἀπὸ ἄστρα (Λυρικά, II, κδ).

2. Τὸ διδακτικὸ καὶ ἀποφθεγματικὸ τοῦ τόνο : Ἀπὸ τῆ μιᾶς ὁ ἰδεαλισμὸς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἀρχαιοπρέπεια τοῦ ἦταν πολὺ φυσικὸ νὰ ὁδηγήσουν τὸν Κάλβο σ' ἓνα κάποιο καλῶς ἐννοούμενὸ διδακτισμὸ, γεμάτο ἀπὸ εὐχὲς καὶ προτροπές, ἀπὸ ἠθικὰ πορίσματα, συμπεράσματα καὶ παραινήσεις. Ὁ διδακτισμὸς ὅμως αὐτὸς δὲν στάθηκε μιὰ αὐτόματη καὶ αὐθόρμητη μονάχα συνέπεια τῆς ἰδεαλιστικῆς καὶ ἀρχαιοπρεπῆς ἰδιοσυγκρασίας του καὶ νοοτροπίας. Στάθηκε συγχρόνως καὶ μιὰ συνειδητὴ ἐπιδίωξις, ἀφοῦ γι' αὐτὸν ἡ ποίηση δὲν εἶναι μιὰ ἀπλή «παραυτίκα τέρψις», ἀλλὰ μιὰ ἱερὴ ἀποστολὴ, ἓνα σοβαρὸ λειτούργημα. Ἡ κάπως ἀριστοκρατικὴ αὐτὴ περὶ Τέχνης ἀντίληψις μαζί μὲ τὴ γενικὴ ἀρχαιοπρέπεια καὶ τὸν ἰδιότυπο ἰδεαλισμὸ τοῦ προσπορίζουν στὸ ἔργον τοῦ ἓνα κάποιο ἀπομονωτικὸ περίβλημα ποῦ, μαζί μὲ τὸ πρόσθετο χάσμα ποῦ δημιουργεῖ εἰδικὰ ἡ γλωσσικὴ μορφή του, συντελοῦν ὥστε αὐτὸ νὰ μὴν προσφέρεται στὴν κοινὴ τῶν πολλῶν ἀνθρώπων παραδοχὴ καὶ ἀπόλαυση, ἀλλὰ στῶν ἀπελπιστικὰ ὀλίγων τὸ θαυμασμὸ καὶ τὴν ἐπιδοκιμασία.

Ἀπὸ τὸ διδακτικὸ ὁ δρόμος ποῦ φέρνει στὸ ἀποφθεγματικὸ εἶναι πιά ὁμαλὸς

1. «Τὴν ὁρμὴν — τῶν θεϊκῶν ἀλόγων — τὴ μετράει μὲ μέτρο τὸ κοσμικὸ διάστημα. Μπροστὰ σ' ἓνα τέτοιο ἀφθαστὸ μεγαλεῖο ποῖός δὲν θ' ἀναφωνοῦσε αὐθόρμητα πὼς, ἀν διὸ φορὲς ἀπανωτὰ πηδῇξουν τὰ θεϊκὰ ἄλογα, δὲν θὰ τοὺς μείνῃ ἄλλος χώρος πάνω στὴ γῇ ;»

καὶ πολὺ σύντομος. Σ' ὅλες σχεδὸν τὶς Ὠδὲς τοῦ Κάλβου εἶναι ἐμφανὲς μιᾶς πλούσιας γνωμολογίας ἡ παρουσία, καὶ νὰ μερικὰ τῆς δείγματα : Ἡ καλυτέρα ἐκδίκησις εἶναι ἡ συμπάθεια (Λυρικά, IX, ιβ). Ψυχὴ ἀνδρική ἀπορρίπτει φρόνημά χαμερπὲς (Λύρα, VII, ιβ). Ἐσφαλὲν ὁ τὴν δόξαν ὀνομάσας ματαίαν (Λύρα, II, α). Τὴν ἐκλογὴν ἐλεύθερον δίδει τὸ θεῖον (Λύρα, IV, η). Θέλει ἀρετὴν καὶ τόλμην ἢ ἐλευθερίαν (Λυρικά, IV, α). Μάθε ὅτι εἰς τοὺς χοροὺς τῶν πολέμων, ὡς ἔδωσεν ἡ ἀνδρεία τὸν στρατιώτην, οὕτω εἰς αὐτοὺς ἡ ὁμόνοια σώνει τὰ ἔθνη (Λυρικά, VII, κγ). Μικρὰν ψυχὴν, κατὰπτυστον, κατὰπτυστον καρδίαν, ἔτυχ' ὅστις ἀκούει τῆς δόξης τὴν παράκλησιν καὶ δειλιάζει (Λύρα, II, γ). Ξερὴ πέτρα τὸ στῶμα, φαρμάκι τὸ ψωμί τῆς δουλείας εἶναι (Λυρικά, X, ζ). Ἐχθαίρουσιν οἱ Ἀθάνατοι τὴν ψυχὴν καὶ βροντᾶουσιν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἀχαρίστων (Λύρα, I, β). Ποτὲ εἰς τὴν γῆν οἱ ἀθάνατοι τοὺς ληστάς δὲν ἀφήνουν ἀτιμωρήτους (Λύρα, VI, ιη) κλπ. κλπ.

3. Τὴ μουσικότητα, αὐτὴν ποῦ εἶναι κάτι ἄλλο καὶ πέρα ἀπὸ τὸ μέτρο καὶ τὴ ρίμα; καὶ ἐμφυτὴ τὴν εἶχε ὁ ποιητὴς καὶ συνειδητὰ καὶ συστηματικὰ τὴν ἐπεδίωξε. Στὴν ἐπισημείωσίν του γιὰ τὴ Μετρικὴ τὸ εἶπε : «Ἡ ἀρμονία τῆς περιόδου εἶναι ἀναγκαία, ὅχι μόνον ὡς ἀποτελεσματικὸν μέρος τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ ἀκόμη ὡς μέσον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐλευθεροῦ ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα τῶν ὁμοιοκαταληξεων». Καὶ δὲν στάματησε ἐδῶ, ἀλλὰ προχώρησε γιὰ νὰ ὀρίσῃ — κάπως ἀτελῶς, φυσικὰ — πὼς ἡ ἔσωτερικὴ αὐτὴ καὶ βαθύτερη ἀρμονία «συνίσταται ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν στίχων, ἐκ τῆς αὐτῶν ποικιλίας καὶ ἐκ τῆς τομῆς τοῦ μέτρου».

Τὴ μουσικότητα αὐτὴ τὴν καλβικὴ δὲν τὴν ἀναγνωρίζουμε μονάχα στὶς πολλὰς καὶ πλούσιες παρηχήσεις του, ἀλλὰ καὶ στὶς εἰκόνες του (1), ποῦ οἱ περισσότερες εἶναι προϊόντα ἀκουστικῆς φαντασίας. Τὴν τελευταία τοῦτη περίπτωσιν ἰδιαίτερα τὴν πρόσεξε μὲ τὴ λεπτὴ ποιητικὴ του εὐαίσθησις ὁ Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης : «Ἐνα μούρμουρισμα — λέει —, ἓνα θρόισμα ἢ πάλι μιὰ ὀργισμένη θύελλα, ἓνας πόντος ἀναταραγμένος, συνοδεύουν ἀδιάκοπα τὶς πράξεις τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 21, συνθέτοντας πότε μιὰ διακριτικὴ καὶ πότε μιὰν ὑποβλητικὴν ὑπόκρουση, ποῦ υπογραμμίζει ὅχι χωρὶς γοητεία, τὶς μεγάλες σκηνὲς τοῦ ὑπαίθρου».

Ἡ διάχυτὴ αὐτὴ μουσικὴ σύγχαρδία ὅσο κι ἂν συχνὰ φαίνεται μονότονη, δὲν παύει νὰ εἶναι πλούσια στὴ μονοτονία τῆς καὶ προπαντὸς ὑποβλητικῆς στὴν ἐπανάληψή της. Γιατί ἡ ἐπανάληψις αὐτὴ καὶ σταθερὴ ὑπόκρουση ἐπενεργώντας κάθε στιγμὴ ὑποβλητικὰ γεννάει μέσα στὴν ψυχὴ τὸ αἶσθημα μιᾶς ἱεροπρέπειας, μιᾶς ἱερῆς τελετουργίας. Ἐτσι δὲν βλέπεις μονάχα, ἀλλὰ κι ἐκστατικὰ ἀκοῦς : «Ἀγρία, μεγάλη τὰ νερά τῆς θαλάσσης» νὰ «τρέχουσι, νὰ ρίπτωνται καὶ σχίζωνται [πόση ἀλλεπαλληλία ρηματικῆς ἐνέργειας καὶ πάθους] βίαια ἐπὶ τοὺς βράχους ἀλβιονεῖους» (Λύρα, I, η). Ἀκοῦς ροῖζους τρομεροὺς κι ἀνατριχιαστικούς, καὶ παρατεταμένους, διαπεραστικούς συριγμούς :

Ὁ μιὰρὸς τὴν μάχαιραν...
Ἀνατριχιάζω, τρέμουσι,
τὰ δάκτυλά μου... μίαν
πρὸς μίαν ἐσύντριψα
τὰς χορδὰς ὅλας (Λύρα, VI, ιστ)

Μόνον ἀκούω τὸ φύσημα
τοῦ ἀνέμου ὅπου περνώντας
εἰς τὰ κατάρτια ἀνάμεσα
καὶ εἰς τὰ σχοινία σχισμένα
βιαίως σφυρίζει (Λυρικά, III, λβ).

Δὲν εἶναι ὅμως μονάχα οἱ συχνὲς παρηχήσεις καὶ οἱ εἰκόνες ἀκουστικῆς φαντασίας ποῦ ἀντηχοῦν ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος μέσα στὴν καλβικὴ Λύρα. Εἶναι γενικὰ ἐκεῖνη ἡ διάχυτὴ ἡχητικὴ γραμμάτων, συλλαβῶν, λέξεων, στίχων καὶ στροφῶν ποῦ μὲ τὴν ἐλεύθερα ἐναλλασσόμενη σύνθεσιν τῶν ἡχῶν τοὺς σὺν περιρρέουσα ἀτμοσφῆρα

1. Οἱ εἰκόνες τοῦ Κάλβου εἶναι πολλές, πλούσιες κι ἀλλεπαλλήλες, καίριες καὶ εὐστοχες, ἀπλές καὶ λιτές, σύντομες καὶ ἀνάγλυφες, ἀρχαιοπρεπεῖς καὶ μυθικὲς καὶ συχνὰ πανοραμτικὲς καὶ μεγαλειώδεις.

πλασιώνουν όλες τις Ὠδές. Ἀς θυμηθοῦμε λίγο κι ἐκείνους τοὺς τέλειους καὶ ἁρμονικοὺς 15σύλλαβους :

Φαίνεται εἰς τὸν ὀρίζοντα ὡσάν χαρὰς ἰδέα (Λύρα, VIII, στ). ἢ
Ὡς μέσα εἰς τὰ πολὺδενδρα δάση τὸ βράδυ εἰσπνέει (Λύρα, VI, β).

Αὐτὴ τὴ μουσικότητα θὰ μᾶς δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ τὴν ἀναφέρουμε καὶ πάλι.

Τελειώνοντας τοὺς χαρακτηρισμοὺς ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ τονίσουμε πῶς ὁ Κάλβος στάθηκε πᾶνω ἀπ' ὅλα ὁ ὁλοκληρωμένος, ὁ εἰλικρινὴς καὶ γνήσιος ποιητής, ὁ ποιητὴς ὁ μέγας.

Ἄν εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὁ λυρικός ποιητής, δὲν τοῦ ἔλειψαν καὶ τὰ ἐπικά καὶ τὰ δραματικά στοιχεῖα. Στὸ Σοῦλι καὶ στὰ Ἡφαίστεια μὲ τις ὀλοζώντανες περιγραφές τῆς μάχης καὶ τῆς ναυμαχίας ἀναγνωρίζεται εὐκολα ὁ ἐπικός καὶ μαζὶ δραματικός, ὅπως στὸ Θάνατο καὶ στὸν Προδότη ὁ έντονος δραματικός του τόνος. Ἔτσι καὶ γιὰ τὸν Κάλβο ἰσχύει ὅ,τι καὶ γιὰ ὅλους τοὺς μεγάλους ποιητές, αὐτὸ δηλ. πού τὸ εἶπε καὶ ὁ Παλαμᾶς στὴν Ποιητικὴ του : «Στὴ σφαῖρα μιᾶς ἀνώτερης κριτικῆς θεωρίας εἶδη καλὰ δὲν ὑπάρχουν ξεχωρισμένα, καθαρὰ, σημαδεμένα μὲ σφραγίδες, καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πού φανερώθηκε τοῦ κόσμου ἡ ποιητικὴ. Τὸ ξεχώρισμα καὶ τὸ σημάδεμα ἔρχονται ὕστερα καὶ γίνονται ἀγάλια ἀγάλια γιὰ τὴν εὐκολία τῶν κριτικῶν ψαξιμάτων καὶ γιὰ τὴν ἀνάλυση. Μόνο πῶς πότε τὸ ἓνα, πότε τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ τρία στοιχεῖα ἀπλώνεται καὶ φαντάζει στὴν προοπτικὴ σὰ νὰ καβαλλικεύῃ ἄλλα, σὰ νὰ κυριαρχῇ. Βρίσκω τὸν λυρισμὸ στὸν Ὀμηρο, τὴν ἐπικότητα ὅλη στὸν Πίνδαρο, τὸ δράμα σ' ἓνα τραγούδι τῆς Σαπφῶς, ὅλα τὰ εἶδη τὰ ποιητικὰ σὲ μιὰ τραγωδία» (Α, σελ. 151).

Εἰλικρινὴς καὶ γνήσιος, εἶπαμε, παρὰ τὴ φαινομενικὴ ἐδῶ κι ἐκεῖ ἐπιτήδευση καὶ τὴ μαρτυρημένη λογιότητά του, μᾶς ἔδωσε ἓνα ἔργο πού εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ ἰδιόρρυθμου καὶ ὑπερήφανου χαρακτήρα του καὶ τῆς ὅλης ἀγωγῆς του. Ὅλες οἱ Ὠδές ἀποπνέουν τὴν ἰδιορρυθμία, τὴν ὑπερηφάνεια, τὴ μεγάλη πικρία καὶ τὴν καρτερικὴ θλίψη, τὴν καθαρτικὰ ξεπερασμένη μελαγχολία του, καὶ ἀναδίνουν τις νοσταλγίες, τις πίστεις, τις εὐχές, τὰ φαντάσματα πού τὸν κυνηγοῦν, τὰ μεγάλα δράματα καὶ τὰ ὄνειρά του. Κι εἶναι σὲ πολλὰ γιὰ τὴν εἰλικρίνεια καὶ γνησιότητά του αὐτῇ, πού μὲ τὰ πιὸ ἀπλὰ μέσα συγκινεῖ καὶ ὑποβάλλει :

Ὡ φιλότατη πατρίς,
ὦ θαυμασία νῆσος,
Ζάκυνθε . . . .

Ποτὲ δὲν σὲ ἐλησμόνησα,
ποτέ. — Καὶ ἡ τύχη μ' ἔρριψε
μακριὰ ἀπὸ σέ' μὲ εἶδε
τὸ πέμπτον τοῦ αἰῶνος
εἰς ξένα ἔθνη. . . (Λύρα, I, α-γ).

Πάνω ὅμως ἀπ' ὅλα — ὅπως εἶπαμε — εἶναι ὁ ποιητής, ὁ μέγας, λεπτὸς καὶ εὐαίσθητος ποιητὴς πού ξέρεи νὰ συλλαμβάνῃ τις φωνές τις ἀσύλληπτες τῶν πραγμάτων, νὰ τις ἐνορχηστρώῃ καὶ νὰ τις τραγουδῇ :

Ἡ λαμπὰς ἡ αἰώνιος
σοῦ βρέχει τὴν ἡμέρα
τοὺς καρπούς, καὶ τὰ δάκρυα
γίνονται τῆς νυκτὸς
εἰς ἐσὲ κρίνοι (Λύρα, I, κ).

Τὰ μυρισμένα χεῖλη
τῆς ἡμέρας φιλοῦσι
τὸ ἀναπαυμένον μέτωπον
τῆς οἰκουμένης' φεύγουσιν
ὄνειρα, σκότος (Λύρα, X, θ).

Ἡ χώρα τότε ἐφαίνετο
ναὸς ἡρειπωμένος,
ὅπου οἱ ψαλμοὶ σιγάουσι
καὶ τοῦ κισσοῦ τὰ ἀτρέμτητα
φύλλα κοιμῶνται (Λύρα, X, ιδ).

(Ἀκολουθεῖ)

ΔΗΜ. Π. ΜΑΝΟΣ

Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ ΣΤΟ ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Ὁ συγγραφέας αὐτῆς ἐδῶ τῆς μελέτης, François Chatelet, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς Γάλλους παιδαγωγοὺς πού ἔχουν ἀσχοληθῇ πολὺ μὲ τὰ ζητήματα τῆς «Νέας Ἀγωγῆς». Συνεργάτης τοῦ καθηγητοῦ τῆς Σορβόννης R. Cousinet ἔχει δημοσιεύσει πολλές ἐργασίες στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεων «École Nouvelle Française». Πρόσφατο δημοσίευσμά του εἶναι ἡ «Discipline dans l'Éducation Nouvelle» (ἀριθ. 10 στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεων τῆς E.N.F.) ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦτο σταχυολογήσαμε καὶ δίνουμε ἐδῶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση τις κυριώτερες σκέψεις καὶ ἀναλύσεις τοῦ Γάλλου παιδαγωγοῦ.

Εἰσαγωγή. Ἐνὰ πολὺ σοβαρὸ πρόβλημα, τόσο γιὰ τὰ παιδιά τῆς σχολικῆς, ὅσο καὶ γιὰ τὰ παιδιά τῆς προσχολικῆς ἡλικίας εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς πειθαρχίας. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐνδιαφέρει τὸ ἴδιο δασκάλους καὶ γονεῖς, καὶ γιὰ πολλοὺς λόγους ἐμφανίζεται σήμερα ὡς θέμα κεφαλαιώδους σημασίας. Κατὰ πρῶτο θὰ ἐξετάσουμε ὅσα σχετίζονται μὲ τὴν πειθαρχία τῶν παιδιῶν στὸ σχολεῖο. Τελειώνοντας θὰ καταλήξουμε καὶ σὲ κάθε τι πού σχετίζεται μὲ τὴν πειθαρχία, τις ἀπαγορεύσεις καὶ τις ποινὲς τῶν παιδιῶν κατὰ τὴν προσχολικὴ ἡλικία.

Ἡ πειθαρχία στὸ σχολεῖο. Ὀλοφάνερο εἶναι πῶς, ἐνῶ ἔχουν ἐξετασθῇ καὶ συζητηθῇ κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τὰ προβλήματα πού ἀφοροῦν τις νέες μεθόδους διδασκαλίας, τὰ προβλήματα πού ἔχουν σχέση μὲ τις μεθόδους τῆς πειθαρχίας δὲν ἔχουν καθόλου καθοριστῇ. Οἱ πρῶτες ἔχουν σὲ πολυάριθμες μελέτες ἐρευνηθῇ καὶ ἔχουν λεπτομερειακὰ περιγραφῇ σὲ πολλὰ δημοσιεύματα γιὰ τις δευτέρες πολὺ λίγες ἐργασίες ὑπάρχουν καὶ σὲ πολλές περιπτώσεις δὲν μᾶς ἔχουν καθόλου ἀπασχολήσει. Συχνότατα παρατηροῦμε σοβαρὲς ἀποτυχίες στὸ θέμα τῆς πειθαρχίας. Φαίνεται πῶς κάτω ἀπὸ τὸ νόημα πού δίνεται στὸ σχολεῖο τῆς ἐποχῆς μας («νέο σχολεῖο» ἢ «νέα ἀγωγή») τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει παρεξηγηθῇ ἢ ἔχει παραμορφωθῇ. Πολλοὶ ἔχουν παραμερίσει τοὺς κανόνες, τις κυρώσεις καὶ τὴν ἐξωτερικὴ πειθαρχία, χωρὶς νὰ ξέρουν μὲ ποιὸν τρόπο νὰ ἀντικαταστήσουν αὐτὰ τὰ μέσα. Κατὰργησαν αὐτὲς τις πατροπαράδοτες ἐνέργειες, χωρὶς νὰ τις ἀναπληρώσουν μὲ ἄλλες τὸ ἴδιο θετικὲς καὶ ἀποτελεσματικές. Θέλοντας π.χ. νὰ ἐλευθερώσωμε τὸ παιδί ἀπὸ ἐξωτερικοὺς φόβους, πέφτομε συχνὰ στὴν πιὸ ἀξιολύπητη ἀμέλεια πού ἀποτελεῖ σοβαρὴ ἀπειλὴ γιὰ τὸ μέλλον τοῦ σχολείου πού θέλομε νὰ χαρακτηρίζεται «σύγχρονο». Ὅποιος πιστεύει στὴ «νέα ἀγωγή» δὲν μπορεῖ νὰ μὴ ἀνησυχῇ πολὺ βλέποντας τὴν κατάστασιν αὐτῇ, γιὰ διδασκαλία καὶ πειθαρχία εἶναι ἀδιαχώριστα πράγματα. Πρέπει καὶ οἱ δύο ὅμοια νὰ προχωροῦν, γιὰτι ἀλλοιωτικά σκοντάφτουν καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη.

Ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ προσθέσωμε καὶ τὸ ἑξῆς : Πρῶτο μέλημα πού πρέπει νὰ ἔχωμε ἐμεῖς οἱ δάσκαλοι εἶναι : νὰ κάνουμε ἀνθρώπους ἐλεύθερους, δηλαδὴ πειθαρχημένους συνειδητὰ μὲ μιὰ ὅσο τὸ δυνατό πιὸ μεγάλη ἠθικὴ ἀξία, ὥστε νὰ ἀντιμετωπίζουν τοὺς σοβαροὺς κινδύνους πού ἀπειλοῦν σήμερα τὴν ἀνθρωπότητα. Σὲ ὅλο τὸν κόσμον ἐλπίδα εἶναι τὸ παιδί, αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ καλύτερα ἠθικὰ ἐξοπλισμένο, πιὸ φιλελεύθερο καὶ ταυτόχρονα πιὸ υπεύθυνο ἀπὸ τὴν περασμένη γενεά. Γιὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτό πῶς θέλει τὸ Νέο Σχολεῖο τὴν πειθαρχία, ποῖο πνεῦμα πρέπει νὰ τὴν διέπῃ

καὶ μὲ ποιά μορφή τὴν ἀπαντοῦμε, πρέπει νὰ ἐξετάσωμε κάπως λεπτομερειακὰ τὴν αὐστηρὴ (καταθλιπτικὴ) πειθαρχία καὶ τὴν πειθαρχία τῆ φιλελεύθερη (τὴν ἐλευθεριαζούσα).

Ἡ καταθλιπτικὴ πειθαρχία. Αὕτῃ εἶναι τὸ εἶδος τῆς πειθαρχίας ποὺ ἐφαρμοζόταν κατὰ γενικὸ κανόνα ἐδῶ καὶ 40-50 χρόνια, ποὺ ἐπικρατεῖ ὅμως σὲ πάρα πολλὰ σχολεῖα καὶ σήμερα ἀκόμα. Χαρακτηριστικὸ τῆς γνώριμα εἶναι οἱ ποινές, ἐξωτερικὲς κυρώσεις κλπ. Συναντᾷ κανένας ἐδῶ ἓνα κανονισμό, ποὺ τὸν ἔχει συντάξει μιὰ ἐξωτερικὴ ἐξουσία καὶ τὸ παιδί ὀφείλει νὰ τὸν ἐφαρμόζη. — Γενικὰ τὸν κανονισμό αὐτόν, δηλ. τὸν σχολικὸ νόμο, τὸν καταρτίζει ὁ δάσκαλος καὶ τὸν ἐπιβάλλει. Ἀποβλέπει στὸ νὰ συγκρατήσῃ, νὰ πειθαρχήσῃ τὴ θέληση τοῦ παιδιοῦ. Οἱ παιδαγωγοὶ παραδέχονταν ὅτι ἔτσι παίρνει τὸ παιδί καλὰς συνήθειες γιὰ νὰ ἐπιβάλλῃ στὸν ἑαυτὸ του σκοποῦς, ὅταν εἶναι ἀνάγκη, νὰ ἐργάζεται κλπ. Θέλουν νὰ ποῦν πὼς μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἀσκεῖται ἡ πειθαρχία ποὺ εἶναι ἡ πιὸ μεγάλη ἀρετὴ τοῦ παιδιοῦ στὸ παλαιὸ σχολικὸ σύστημα.

Γιὰ νὰ συγκρατηθῇ ἡ ὑποταγὴ τοῦ παιδιοῦ (πειθαρχία) στὸν ὥριμο ἄνθρωπο, δηλ. στὸ δάσκαλο, σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμό, οἱ σχολικὲς ἀρχὲς ἐπικαλοῦνται τὴν προσωπικὴ συνείδηση τοῦ παιδιοῦ, τὴ μεγαλοφροσύνη του, τὴν πνευματικότητά του. Προσφεύγουν ἀκόμη σὲ ἀμοιβὲς καὶ σὲ τιμωρίες.

Μέσα στὴ σκέψη τῶν δασκάλων αὐτὲς οἱ κυρώσεις καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ φόβοι (καλοὶ καὶ κακοὶ βαθμοί, γραπτὲς τιμωρίες, κόκκινοι διακριτικοὶ σταυροί, ὄνομα γραμμένο σὲ διακριτικὴ θέση κλπ.) ἔχουν προορισμὸ νὰ βοηθήσουν τὴν ἀδύνατη βούληση, τὴν διστακτικότητά, καὶ νὰ ἐξουδετερώσουν τὴν ἀμέλεια ἢ τὴν ἀκαταστασία τοῦ μαθητῆ. Αὐτὰ ὅλα ὅμως εἶναι μέσα. Ἐντούτοις μέσα στὴν ἀντίληψη τοῦ παιδιοῦ τὰ μέτρα αὐτὰ παίρνουν καὶ κάποια ἀξία καθεαυτά, δηλαδὴ γίνονται σκοποὶ. Οἱ κυρώσεις περνοῦν στὴ συνείδησή του καὶ γίνονται μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ τὸ ρυθμιστικὸ κίνητρο τῶν ἐνεργειῶν του.

Τὸ καθεστῶς αὐτὸ τῆς ὑποταγῆς σὲ κάποιον ἐξωτερικὸ κανονισμό παρουσίαζε πάντοτε στὸ παρελθόν καὶ παρουσιάζει ἀναμφισβήτητα καὶ σήμερα ἀκόμα πλεονεκτήματα γιὰ τὴν ὁργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τῶν σχολείων. Μὲ τέτοιες μεθόδους, ἀδιάφορο ποίος εἶναι ὁ δάσκαλος ποὺ τὶς ἐφαρμόζει, μπορεῖ νὰ συγκρατήσῃ κανεὶς μέσα στὴν τάξη τὴν ἀνάλογη σιωπὴ, νὰ κάνουν οἱ μαθητὲς καλὰ τὰ γραπτὰ τους καθήκοντα, νὰ μαθαίνουν κανονικὰ τὰ μαθήματά τους κλπ. Στὴν ἐντύπωσή μας μιὰ τέτοια τάξη φαίνεται πολὺ καλύτερη, συγκριτικῶς μὲ τὴν ἀναρχία καὶ τὴν ἀμέλεια ποὺ συναντᾷ κανένας σήμερὰ σὲ πολλὰ σχολεῖα. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴ ἀγωγή τὸ καθεστῶς αὐτὸ παρουσιάζει πολλὰ πλεονεκτήματα. Μπορεῖ νὰ διευκολύνῃ τὰ παιδιά στὴν ἀπόκτηση καλῶν συνηθειῶν σχετικὰ μὲ τὴν τάξη, τὴν ἐργασία, τὴν σιωπὴ. Μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ τὸ παιδί νὰ ἀνθίσταται στὰ καπρίτσια του καὶ νὰ ἀπομακρύνῃ τὰ σφάλματά του κ.ο.κ.

Μὲ ὅλα αὐτὰ ὅμως τὸ καθεστῶς αὐτὸ παρουσιάζει πάντοτε κινδύνους ποὺ εἶναι πολὺ σημαντικοὶ γιὰ τὴν καθαρὴ ἠθικὴ μόρφωση. Ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ τῆς πειστικότητος, τὸ καθεστῶς αὐτὸ ἐμφανίζεται πολλὰς φορὲς ὅμοιο μὲ τὸ ἔργο τῆς ἐξημέρωσης τῶν ζώων, ἐφ' ὅσον ἡ ὑπακοὴ τοῦ παιδιοῦ γίνεται πιὸ παθητικὴ, πιὸ ἐξωτερικὴ.

Κίνδυνοι καὶ δυσκολίες τοῦ καταθλιπτικοῦ συστήματος. Ὁ Foerster ἔχει γράψῃ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἓνα ἔργο ἀξιοθαύμαστο. Τὸ ἔχει στηρίξει σὲ ὁμολογίες καὶ θετικὰ διαπιστώσεις, ἀλλὰ καὶ στὴν πραγματικὴ του πείρα. Μὲ αὐτὸ δείχνει τὶς δυσκολίες τοῦ καταθλιπτικοῦ καθεστώτος, τὰ παράπονα ποὺ μπορεῖ κανένας νὰ ἔχῃ ἀπ' αὐτό. Ὅλοι οἱ δάσκαλοι τῆς νέας παιδαγωγικῆς κίνησε εἶναι σύμφωνοι μαζί του πάνω στὸ σημεῖο αὐτό. Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς χτυπάει ἀρχικὰ ἄσχημα εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς χαρακτήρας τῆς πειθαρχίας. Εἶναι ἀρκετὸ νὰ ἀνοικοκλείσῃ γιὰ μιὰ στιγμὴ ἢ θύρα μιᾶς τάξεως, ὅπου ὑπάρχει ἓνα τέτοιο καθεστῶς, καὶ νὰ κἀλέσῃ κανένας ἔξω γιὰ λίγα

λεπτὰ τὸν δάσκαλο, γιὰ νὰ διαπιστώσῃ ἀμέσως τὴν ἀταξία ποὺ ἐπικρατεῖ μέσα σ' αὐτὴν, πρᾶγμα ποὺ δὲν γίνεται ποτὲ σὲ μιὰ καλὴ τάξη ποὺ λειτουργεῖ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς νέας ἀγωγῆς. Μιλοῦμε ἐδῶ ἀπὸ προσωπικὴ μας πείρα περισσότερων ἀπὸ 20 χρόνων. Ὁ δάσκαλος, γυρίζοντας μέσα, ἀποκαθιστᾷ μὲ τὴν παρουσία του τὴν ἡσυχία, ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ ἐξωτερικὴ συμπεριφορὰ. Πίσω ἀπὸ τὸν δάσκαλο τὰ παιδιά ἐξακολουθοῦν νὰ ἀνταλλάσσουν ἀστειότητες, ἐπιδιώκοντας μόνο νὰ μὴ γίνουν αὐτὲς ἀντιληπτές ἀπὸ τὸν δάσκαλο. Ἀκόμα παρατηροῦμε, λέγει ὁ Foerster, ὅτι ἡ καταθλιπτικὴ πειθαρχία ἐννοεῖ ἔμμεσα τὸ ψέμα, τὸν δόλο, τὴν ὑποκρισία. Δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐμποδίσῃ τὰ παιδιά νὰ ψεύδωνται, πρᾶγμα ποὺ τὸ κάνουν κάθε μέρα καὶ ἐπὶ πολλὰ χρόνια. Τὸ ἴδιο τὸ παιδί δὲν νοιώθει σοβαρὸ σεβασμὸ γιὰ τὸ σύστημα τῆς καταθλιπτικῆς πειθαρχίας. Τὸ σύστημα τοῦτο ὄχι μόνο δὲν καλλιεργεῖ τὴν ὁρεξὴ γιὰ τὴν τάξη καὶ τὴν πειθαρχία ποὺ ζητοῦμε, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο ἀναπτύσσει συναισθημὰ ἀποστροφῆς καὶ ἀντιπάθειας γι' αὐτὴν. Οἱ ποινές, ἀκόμη ἀκόμη καὶ οἱ ἐπιδοκιμασίες, κλείνουν μέσα τους κάτι τὸ ταπεινωτικόν. Μιὰ αὐστηρὴ καὶ μικρολόγα ἐπίβλεψη ἐλαττώνει τὴν ἠθικὴ ἰδέα στὸ παιδί. Καὶ ἀπὸ ψυχολογικὴ ἀποψη προστίθενται καὶ οἱ δυσκολίες ποὺ ἔχει μιὰ πειθαρχία στηριγμένη στὸ φόβο. Ἄν κάποιος φόβος μπορῇ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡφέλιμος, ὁ συνεχὴς ἢ ὁ πολὺ ἐντονος φόβος μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ σὲ μερικὰ παιδιά ψυχολογικὰς ἀναταραχές, ἀπὸ τίς ὁποῖες θὰ ὑποφέρουν σὲ ὅλη τὴν ζωὴ. Ἐξ ἄλλου τὸ καταπιεστικὸ καθεστῶς ἔχει χαρακτηρὰ πολὺ ἀτομιστικόν. Παραμελεῖ τὴν μόρφωση τοῦ κοινωνικοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς ὑπευθυνότητος. Στηριγμένο γενικὰ στὴν ἀμίλλα, στὸν ἐγωισμό καὶ στὸ πνεῦμα τοῦ ανταγωνισμοῦ, δὲν ἀναπτύσσει καθόλου τίς ιδιότητες τῆς ἀλληλοβοήθειας καὶ τῆς ἀφοσίωσης, ποὺ εἶναι τόσο ἀπαραίτητα πράγματα γιὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴ. Καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ άτομο, ἂν τὸ ὑπολογίζουμε μεμονωμένον, δὲν θὰ μπορέσῃ ποτὲ νὰ ἐξελεῖξῃ ὅπως πρέπει τίς ἱκανότητες τῆς πρωτοβουλίας, τῆς ἀποφασιστικότητος, τῆς ἐπιμονῆς, ὅταν συνηθίσῃ σὲ μιὰ συνεχῆ ἐξωτερικὴ ὑπακοὴ καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς παιδικῆς του ἡλικίας.

Γιὰ νὰ συνοψίσωμε, ὁ μεγαλύτερος λοιπὸν, ὁ πιὸ πραγματικὸς κίνδυνος ἀπὸ τὴν καταπιεστικὴν, τὴν αὐστηρὴν πειθαρχία εἶναι ὅτι αὕτῃ δὲν φέρνει κανένα καλὸ ἀποτέλεσμα. Ἐπειδὴ ἐπιβάλλεται, τὸ παιδί νομίζει ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸ, γιὰτὶ δὲν τοῦ ἐπιτρέπει τὴ θετικὴ μάθηση καὶ τὴν προοδευτικὴ ἐλευθερία. Ὡστε τὸ σύστημα τῆς αὐστηρῆς πειθαρχίας εἶναι ἀδύνατο νὰ συμβιβάσῃ δύο ἀνάγκας ποὺ ἀπορροῶν ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέρη φύσιν τοῦ παιδιοῦ: τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν τάξη καὶ τὴν πειθαρχία καὶ τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία του.

Ἀνάγκη γιὰ ἀνεξαρτησία καὶ πρωτοβουλία. Εἶναι βέβαιο πὼς ἡ ἀγωγή ποὺ δίδουμε πρέπει ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος νὰ ὑπολογίζῃ τί εἶναι τὸ παιδί καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ τὸ προετοιμάζῃ νὰ προσαρμόζεται στὴν ἐποχὴν του. Ἄς σταματήσωμε μιὰ στιγμὴ στὶς ιδιότητες ποὺ ἔχει τὸ σημερινὸ παιδί. Τοῦτο εἶναι ἓνα πλάσμα ποὺ ἔως ὅτου φτάσῃ σὲ μᾶς ἔχει ἐπηρεασθῇ σημαντικὰ ἀπὸ τὸν σημερινὸ πολιτισμὸ: αὐτὸς τὸ ἐπηρεάζει ἀκόμα καὶ ἔξω ἀπὸ τίς σχολικὰς του ὥρες. Ἀπὸ ὅλικήν ἀποψη τὰ σημερινὰ παιδιά εἶναι ἀρκετὰ χειραφετημένα. Δὲν βλέπομε σήμερα πολὺ μικρὰ παιδιά νὰ κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα στὶς πολυάνθρωπες συνοικίες τῶν μεγαλουπόλεων, νὰ παίρνουν αὐτοκίνητο γιὰ νὰ ἐρθουν στὸ σχολεῖο; Μήπως στὸ σπίτι ἡ ἐργασία καὶ κάποτε ἡ ἀπουσία τῆς μητέρας δὲν ὑποχρεώνει τὰ παιδιά νὰ κάμουν ἀγορές γιὰ τὸ νοικοκυριό, νὰ προετοιμάζουν τὸ γεῦμα, ἢ νὰ ἀσχολοῦνται τὰ μὲν γιὰ τὰ δέ; Εἶναι ἀνάγκη οἱ παιδαγωγοὶ νὰ ὑπολογίζωνται αὐτὲς τίς συνθήκες τῆς ζωῆς. Δὲν μποροῦν νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ μεταχειρίζονται σὰν μικρὸ παιδί ἓνα πλάσμα ποὺ ἔχει συνηθίσῃ νὰ ἀπολαμβάνῃ μιὰ σημαντικὴν ἐλευθερία. Ἡ αὐταρχικὴ μορφή τῆς πειθαρχίας, ὅπως τὴν εἶδαμε, θὰ μποροῦσε νὰ ταυριάζῃ, ἂν ὅλη ἡ ὕψις καὶ ἡ ὁργάνωσις τῆς κοινωνικῆς, τῆς οἰκογενειακῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς στηρίζονταν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν

πειθαρχία καὶ στὴν ὑπακοή. Οἱ καιροὶ ὅμως παρουσιάζονται σήμερον ἀλλαγμένοι. Τὸ παιδί πρέπει ἀπὸ νωρὶς νὰ ἐξοπλισθῇ ἔτσι, ὥστε νὰ μπορῇ μόνο του νὰ καθοδηγηταὶ καὶ νὰ ἀντιστέκεται κατὰλληλα στὰ διάφορα θέληγτρα πὸν τὸ παρακινεῖν. Ὅταν μεθαύριο γίνῃ ὄριμος ἄνθρωπος, προστά στὴ σύγχυση τῶν ιδεῶν πὸν δημιουργοῦν οἱ διάφορες προπαγάνδες, θὰ ἔχῃ ἀνάγκη ὄχι μόνο ἀπὸ ἱκανότητες προσωπικῆς κρίσης καὶ κριτικῆς δξύνουας, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπὸ μιὰ δυνατὴ ἠθικὴ προσωπικότητα. Πῶς χωρὶς τὶς ιδιότητες αὐτὲς θὰ παίξῃ τὸ ρόλο του σὲ μιὰ δημοκρατία; Καθὼς εἶπαμε παραπάνω, ἡ καταθλιπτικὴ πειθαρχία καλλιεργεῖ μονάχα ἓνα ἀλλόφρονα ἀτομικισμό καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σύμφωνη μὲ τὴν κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ζωὴ τοῦ αἵωνα μας.

Τὸ φιλελεύθερο (χωρὶς ἐπέμβαση) σύστημα. Ὡς ἀντίδραση πρὸς τὸ καταθλιπτικὸν σύστημα καὶ διαμετρικὰ ἀντίθετο πρὸς αὐτὸ συναντοῦμε τὸ σύστημα πὸν ἐλευθεριάζει, τὸ σύστημα στὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει ἐπέμβαση. Ὡς τὸ ἐξετάσωμε μέσα στὴν πιδ διὰσημη ἐκδήλωσή του καὶ στὴ χαρακτηριστικὴ μορφή πὸν ἐπῆρε μέσα στὶς σχολικὲς κοινότητες τοῦ Ἀμβούργου. Αὐτὲς δημιουργήθηκαν ὕστερα ἀπὸ τὸν παγκόσμιον πόλεμον τοῦ 1914-1918. Εἶναι ἡ μοναδικὴ εὐκαιρία μέσα στὴν ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς πὸν μᾶς διδάσκει σημαντικὰ πράγματα, πὸν ὅλοι οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ἀγωγῆς θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ ἔχουν ἀδιάκοπα προστά τους. Ἡ ἐξαιρετικὴ αὐτὴ ἱστορία συνοπτικὰ εἶναι ἡ ἑξῆς.

Ἱστορία τῶν σχολικῶν κοινοτήτων τοῦ Ἀμβούργου. Στὸ Ἀμβούργο τὸ 1919, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἥττα τῆς Γερμανίας, περιφνημοὶ παιδαγωγοὶ θέλησαν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἐλευθερία πὸν παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τῆς Weimar, καὶ ὅλοι κατέληξαν στὴν ἴδια ιδέα: Νὰ δώσουν στὰ παιδιὰ μιὰν ἀγωγὴ πὸν νὰ μὴν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἐλεύθερη καὶ αὐτόνομη ἐκκόλαψη τῆς προσωπικότητάς τους. Νὰ τὰ ἀφήσουν νὰ ὑποταχθοῦν ὁλοκληρωτικὰ στὴν παιδικὴ τους αὐθορμησία. Στρηγυμένοι στὶς ἀρχὲς αὐτὲς, ἀποφάσισαν νὰ ἀπόσχουν ἀπὸ κάθε ἐπέμβαση καὶ νὰ ἀφήσουν στὰ παιδιὰ ἀπόλυτη ἐλευθερία. Ἀπαγόρευαν ὄχι μόνο κάθε κύρωση καὶ καταναγκασμό, ἀλλὰ καὶ κάθε διαταγή, κάθε μάλωμα, κάθε ἠθικὴ προτροπή. Γιὰ νὰ μὴ περιορισθῇ ἡ ἐλευθερία τοῦ παιδιοῦ, ἀποφάσισαν νὰ μὴ ἔχουν οὔτε πρόγραμμα στὰ σχολεῖα, οὔτε χωρισμὸ τῶν παιδιῶν σὲ ἀγόρια καὶ κορίτσια, οὔτε χωρισμὸ τῆς διδασκικῆς ὕλης κλπ.

Τὸ 1919 ἄρχισε ὁ πειραματισμὸς σὲ 4 μεγάλα δημοτικὰ σχολεῖα τοῦ Ἀμβούργου μὲ περισσότερα ἀπὸ 600 παιδιὰ τὸ καθένα. Τὰ παιδιὰ προέρχονταν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἐργατικὲς οἰκογένειες καὶ εἶχαν σημαντικὲς ὕλικες ἐλλείψεις ἀπὸ τὸν πόλεμον. Ἀπὸ τὴν πρώτη ἡμέρα οἱ δάσκαλοι ἔκαναν γνωστὸ στὰ παιδιὰ πῶς δὲν ὑπάρχουν πια ποινὲς καὶ κυρώσεις, οὔτε κανονισμοὶ πὸν θὰ μπορούσε νὰ περιορίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τους.

Τὸ πρῶτο ἀποτέλεσμα ἦταν ἓνα ἀπερίγραπτο χάος. Τὸ διδακτήριον, καθὼς γράφει ἓνας ἀπ' αὐτοὺς τὸν δασκάλου, ἀντηχοῦσε ἀπὸ θόρυβον σὰν μιὰ θύελλα νὰ εἶχε ξεχυθῇ μέσα του. Καθίσματα τσακισμένα, τζάμια σπασμένα, ἀντικείμενα κλεμμένα, αἰθούσες λερωμένες, ξεσχισμένα τετράδια, τοῖχοι ἀκατάστατοι κλπ. Ὅλα αὐτὰ τὰ φαινόμενα οἱ δάσκαλοι δὲν τὰ θεώρησαν σὰν κάτι τὸ καταπληκτικόν, ἀλλὰ σὰν μιὰ ἐκκόλαψη τῶν σπόρων πὸν εἶχαν σπαρῇ ἀπὸ τὸ προηγούμενον σχολικὸν σύστημα. Ἐβλεπαν σ' ὅλα αὐτὰ μιὰν ἀναγκαίαν βαθμίδα στὴν ἐξέλιξη τοῦ παιδιοῦ. Σκέπτονταν πῶς λίγο λίγο ἀπὸ τὴν ἀναπόφευκτὴ αὐτὴ ἀταξία θὰ γεννιότανε μιὰ νέα τάξη.

Μερικοὶ μαθητὲς προστά στὴν ἀναρχία καὶ τὴν ὀχλοβοὴ τῶν πρώτων ἡμερῶν ζήτησαν νὰ πάρουν οἱ δάσκαλοι ἀποφάσεις καὶ σοβαρὰ μέτρα γιὰ νὰ ἐγκαθιδουθῇ τάξη καὶ πειθαρχία. Οἱ δάσκαλοι τὸ ἀρνήθηκαν. Πρέπει, ἀπάντησαν, κάθε μαθητῆς νὰ νοιώσῃ μόνος του τὴν ὑποχρέωση νὰ ὑπακούῃ σὲ μιὰ διαταγή, σὲ μιὰν ἠθικὴ

πειθαρχία. Ἐγιναν γενικὲς συνελεύσεις μὲ πρωτοβουλία τῶν παιδιῶν, στὶς ὁποῖες τὰ παιδιὰ ἀλληλοκατηγορήθηκαν γιὰ τὴν ἀταξία καὶ τὴν ἀναρχία καὶ ζήτησαν ὅλα μαζί νὰ βροῦν τὰ μέσα γιὰ τὴν θεραπεία τοῦ κακοῦ. Ἐτσι δημιουργήθηκε ἡ Σχολικὴ Κοινότητα μὲ προορισμὸ νὰ ἐξασφαλίσῃ εὐνοϊκὲς συνθῆκες γιὰ ἐργασία.

Ἀκριβῶς στὴ δημιουργία σχολικῆς κοινότητος ὑπολόγισαν οἱ δάσκαλοι τοῦ Ἀμβούργου. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς διατύπωσε τὴ γνώμη του μὲ τὰ ἑξῆς λόγια: «Ὁ πραγματικὸς παιδαγωγὸς δὲν εἶναι πια ὁ δάσκαλος, ἀλλὰ ἡ κοινότητα». Ὡς σημειωθῇ πῶς οἱ κοινότητες δὲν περιορίζονταν μόνο στοὺς μαθητὲς, ἀλλὰ συμπεριέλαβαν ἀκόμα καὶ τοὺς γονεῖς. Οἱ δάσκαλοι τοῦ Ἀμβούργου ἀνέπτυξαν ἐξαιρετικὴ δραστηριότητα γιὰ νὰ ἐνδιαφεροῦν καὶ οἱ γονεῖς τῶν παιδιῶν στὰ προβλήματα τοῦ σχολείου. Οἱ γονεῖς δέχτηκαν νὰ εἶναι ὁμιλητὲς, θεατὲς καὶ παίχτες στὶς σχολικὲς ἐορτές. Ἡ ἠθικὴ καὶ ὕλικὴ βάση πὸν ἔδωσαν σ' αὐτὰ τὰ σχολεῖα, ὑπῆρξε σημαντικὴ. Στὴν Κοινότητα τῇ σχολικῇ ὁ δάσκαλος παίρνει μέρος καὶ ἔχει ἀπάνω τῆς ἐπίδραση. Ἡ ἐπίδραση ὅμως αὐτὴ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐνέργειά του ὡς δασκάλου, ἀπὸ τὴν ἀνωτερότητά του, ἀπὸ μιὰν ἐξωτερικὴ ἐξουσία, τὴν ὁποία ἐννοεῖ νὰ ἀρνήται, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὴν φιλικὴν του παρουσία. Ἐχει καταργηθῇ ἔδω κάθε ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸ δάσκαλο καὶ στὸ μαθητή. Ὁ δάσκαλος γιὰ τὸν μαθητὴ εἶναι ἓνας σύντροφος. Αὐτὸς ὁ δάσκαλος-συμμαθητῆς εἶναι μόνο ἓνας φίλος, ἓνας μεγαλύτερος συμμαθητῆς. Κι-νεῖται στὸ ἴδιο πεδίο μὲ τὸ παιδί καὶ θέλει νὰ ἐνεργῇ ἀπάνω του μόνο μὲ τὴν συναισθηματικότητα καὶ τὸ παράδειγμά του, ποτὲ μὲ τὴν ἀμεση ἐπέμβασή του.

Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πειραματισμοῦ. Στὶς κύριες γραμμὲς του ἔτσι εἶναι σχηματισμένο τὸ φιλελεύθερο σύστημα. Ἀλλὰ ποιά ἦσαν τὰ ἀποτελέσματά του;

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἀρχικὰ ὅτι ὁ πειραματισμὸς μὲ τὶς σχολικὲς κοινότητες βάσταξε κάμποσα χρόνια. Ἐνα ἀπὸ τὰ 4 κοινοτικὰ σχολεῖα ἐκλείσει γιὰ πολιτικὸν λόγον. Τὰ δυὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα τὰ τρία ἐγκατέλειψαν τὸν πειραματισμὸ τὸ 1925, δηλαδὴ ὕστερα ἀπὸ 6 χρόνια. Τὸ τέταρτον ἐπέμεινε στὸν πειραματισμὸν τοῦ ἔως τὰ 1930, βάσταξε δηλαδὴ 11 χρόνια. Ὅταν ἀποφάσισε νὰ κλείσῃ τὶς θύρας του, δὲν εἶχε περισσότερους ἀπὸ 100 μαθητὲς, ἀντὶ 600, πὸν ἦσαν στὴν ἀρχή.

Ὁ πειραματισμὸς τῶν σχολικῶν κοινοτήτων τοῦ Ἀμβούργου ἔληξε μὲ μιὰ θλιβερὴ ἀποτυχία. Πολὺ γρήγορα ἄλλωστε ἡ ἀρχὴ τῆς μὴ ἐπέμβασης εἶχε ἀποδειχθῇ ἀπραγματοποίητη. Εἶχε χρειασθῇ ἀπὸ τὶς πρώτες ἀκόμα ἑβδομάδες νὰ ἐπιβληθοῦν μερικὲς προτροπὲς καὶ ἀπαγορεύσεις γιὰ νὰ ἀποφεύγονται πιδ σοβαρὰ ἐπεισόδια. Λίγον ἀργότερα χρειάστηκε νὰ ἐπανέλθουν οἱ δάσκαλοι σὲ μερικὲς ὑποχρεώσεις ὡς πρὸς τὸ ὥρολόγιον πρόγραμμα, τὸ χωρισμὸ τῶν μαθητῶν σὲ τάξεις κ.λ.π. Ἀκόμα ἔπρεπε νὰ τεθοῦν σὲ ἐφαρμογὴ μερικοὶ ἐκφοβισμοὶ γιὰ ὅσους μαθητὲς ἔρχονταν ἀργά. Ἐτσι ἐμφανίστηκαν μερικὲς κυρώσεις. Ἐκεῖνο ὅμως πὸν ὑπῆρξε τὸ πιδ λυπηρὸ γιὰ τοὺς δασκάλους τοῦ Ἀμβούργου ἦταν ἡ διαπίστωση ὅτι παρὰ τὴν ἀφοσίωσή τους, τὴν ἀγάπην τους γιὰ τοὺς μαθητὲς τους, τὴν αὐτοθυσίαν τους, τὰ παιδιὰ δὲν προσόδευαν οὔτε πνευματικὰ, οὔτε καὶ ἠθικὰ. Παρουσίαζαν ἀτακτὴ ἐργασία, μέτρια, πὸν τὴν ἐγκατέλειπαν προστά στὶς δυσκολίες καὶ ἦσαν ἀνίκανα γιὰ ὑπομονή. Πρὸ πάντων δὲν κατορθώθηκε ποτὲ νὰ εἶναι ἱκανοποιητικὴ ἡ πειθαρχία. Ὁ θόρυβος, ἡ ἀταξία, οἱ φθορὲς τῶν ἀντικειμένων ὑποχρέωναν τελικὰ τὸ δάσκαλο νὰ ἐπεμβαίνῃ. Ἡ κοινότητα δὲν μπορούσε νὰ δημιουργήσῃ οὔτε τὴν τάξιν, οὔτε τὴν πειθαρχίαν. Εἶχαν λοιπὸν ὑπερεκτιμήσῃ τὴν παιδαγωγικὴν τῆς ἀξίαν.

Ἐξ ἄλλων τὰ παράπονα τῶν γονέων γίνονταν ὅλο περισσότερα καὶ πιδ σοβαρὰ. Ἡ ἐμπιστοσύνη τους πρὸς τοὺς δασκάλους ἐλαττώθηκε λίγο-λίγο καὶ παραχώρησε τὴ θέσιν τῆς σὲ πικρὲς κατηγορίες. Καὶ οἱ ἀριστοὶ δάσκαλοι, οἱ ὑποκνητὲς τῶν σχολικῶν κοινοτήτων, διαφευγμένοι στὶς ἐλπίδες τους καὶ ἀποθαρρυνμένοι ἀπὸ τὸν πειραματισμὸν αὐτόν, ἀποτραβήχτηκαν λίγο λίγο.

(Ἀκολουθεῖ)

FRANÇOIS CHATELAIN
Μετάφρ. Κώστα Λαζαρίδης

ΣΧΟΛΙΑ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Οίκτρες παραλείψεις

Είναι τόσο γνωστό το άπιθανο, το σκληρό μεταχείρισμα, που έγινε και γίνεται σε πολλές περιπτώσεις στη Νέα Ελλάδα, απέναντι σε φυσιογνωμίες που την έτιμησαν και την τιμούν στην πνευματική και την πολιτική διαδρομή της. Πολλούς ξεχωριστούς Έλληνες οι σύγχρονοί τους ή και οι μεταγενέστεροι όχι μόνο δεν τους ανεβάζουν στο βάθρο που τους ανήκει, αλλά συστηματικά τους αγνοούν και τους αρνούνται και πολλές φορές τους πικραίνουν στυγνά. Αν υπήρχε τρόπος να συγκεντρωθούν οι ατέρμονες περιπτώσεις του κατατρομέου που υπέστησαν ή υφίστανται οι έκλεκτοι αυτοί άνθρωποι, θα σχηματιζόταν ένας μακρός θλιβερός κατάλογος, ένα πολύ μελαγχολικό χρονικό.

Ίδου μία πρόχειρη απόδειξη ασυγγώρητης περιφρόνησης προς σημαντικές μορφές της χώρας μας, όπως μάς παρέχεται σε κάποια αλληλόπληθα δημοσιεύματα του καθημερινού τύπου κατά τον προηγούμενο μήνα.

Ένα άρθρο του κ. Γ. Φτέρη στο «Βήμα» της 10ης Σεπτεμβρίου μάς έδωσε για το σπίτι του Σικελιανού στους Δελφούς την απροσδόκητη πληροφορία: «Έγινε άχουρι. Μέσα στο ιερό που έστησαν ο Άγγελος και η Εύα, όπου αγωνιστήκανε και όπου θυσιάσανε το πάλι για να δώσουνε σάρικα και όσα στο εξαίσιο όνειρό τους, υπάρχει μια τρώγλη γεμάτη άκαθαρσία και άσχημια». Είναι περὶ το να θυμίσουμε στον αναγνώστη πως στους Δελφούς στα 1927 και 1930 το ζεύγος Σικελιανού δημιούργησε τις περιλάλητες Δελφικές Έορτές, με την αυθεντική έρμηνεία της αρχαίας τραγωδίας, που είχαν παγκόσμια άπήχηση. Και έξω και μέσα στην Ελλάδα έγινε φανερό με την Προοπάθεια αυτή ότι το αρχαίο τοπίο, η τραγωδία, ο ευγενής αθλητισμός, η λαϊκή τέχνη αναθαφτίστηκαν σε όλη τους τη σοβαρότητα και τη βαθύτητα. Η άπήχηση της Δελφικής Ίδεας υπήρξε μεγάλη και στο μέλλον θα είναι μεγαλύτερη. Γι' αυτό το σπίτι των Δελφών, που συμβολίζει την Ίδεα της αδελφώσεως των λαών, που και σήμερα συγκινεί την παγκόσμια γνώμη, ή οποία αγωνιά για την «ειρήνη του σύμπαντος κόσμου», έπρεπε να τύχει ιδιαίτερης μέριμνας.

Δεν πέρασαν παρά δυο μόνο ημέρες κι ένας επιστολογράφος των «Νέων» της 12ης Σεπτεμβρίου, ο κ. Α. Βαλενστάιν, μάς πληροφορεί για το σπίτι, όπου ήταν το σχολείο του Ρήγα Φεραίου στη Θεσσαλία, τα εξής εξοργιστικά: «Οι πόρτες του σπιτιού είναι κλειστές. Ένα σάπιο

λουκέτο στο ισόγειο υποχωρεί με μιάν ώθηση. Αυτός ο χώρος είναι σήμερα σταύλος γεμάτος κοπριά». Τι να προσθέσουμε σ' αυτά, που φανερώνουν φθορά και κατήφορο; Όταν με τέτοια ύβριστική άδιαφορία απεντίξει ένα έθνος προς τον Πρωτομάρτυρα της Έλευθερίας του, καμιά άλλη λέξη από την κατάπτωση δεν μπορεί να αποδώσει το φαινόμενο αυτό.

Και την επόμενη ακριβώς ημέρα, στα «Νέα» της 13ης Σεπτεμβρίου, άλλος επιστολογράφος, ο κ. Χ. Εὐαγγελάτος, γράφει με τη σειρά του: «Ο διευθυντής των τεχνικών έργων Αιτωλο-ακαρνανίας και ή άστυνομική αρχή εκήρυξαν «έπικινδύνως έτοιμόρροπον» το ιστορικό σπίτι του Κ. Παλαμά στο Μεσολόγγι, όπου μεγάλωσε ο ποιητής κι έγραφε τα πρώτα του ποιήματα. Στον χώρο εκείνο υπήρξε και ή περίφημη Σχολή Παλαμά, που διεδραμάτισε σπουδαίο ρόλο για τον πνευματικό εξοπλισμό του σκλαβωμένου Έθνους».

Σε καμιά κάπως προηγμένη χώρα τέτοια σπίτια δε θα είχαν άφθνη στην τύχη τους για να καταρρεύσουν. Αντίθετα, τα ξένα έθνη συνήθισαν να τιμούν τις πνευματικές και ήθικες μορφές τους με κάθε τρόπο, κι' έτσι δεν λησμονούν και τα σπίτια όπου έζησαν, τα οποία συντηρούν με ιδιαίτερη προσοχή. Αυτά τα σπίτια τα θεωρούν κειμήλια, γιατί ακριβώς είναι οι χώροι, που παρέχουν την ατμόσφαιρα, στην οποία έβίωσαν οι έκλεκτοί τους. Έτσι στο Παρίσι θ' άτενιση ο επισκέπτης σε μουσειακό χαρακτήρα το σπίτι του Ουγκώ, στη Βαϊμάρη το σπίτι του Γκαίτε, κ.λπ.

Όταν αναλογισθί κανέναν ότι με ελάχιστα έξοδα θα μπορούσε να διασωθί από τη φθορά του χρόνου το σπίτι του Ρήγα Φεραίου ή του Παλαμά ή του Σικελιανού (τα ίδια συμβαίνουν και με το σπίτι όπου έμεινε ο Σολωμός στην Κέρκυρα), τότε αισθάνεται αληθινό αποτροπιασμό για ό,τι συμβαίνει.

Ποιοί είναι οι υπεύθυνοι; «Όλοι μας. Το Κράτος, οι Δήμοι, οι Σύλλογοι, τα Σωματεία, ή Εκκλησία, το Σχολείο, οι ιδιώτες, όλοι έχουν ιερό χρέος κι' επιτακτικό καθήκον να προλαβαίνουν αυτές τις οίκτρες παραλείψεις, που φανερώνουν έθνική παρακμή και στιγματίζουν ανεπανόρθωτα την ήθική άντοχή μιάς χώρας. Και ή παγερή ακόμα ούδετερότητα τραυματίζει τον πολιτισμό μας. Τόπος που δεν τιμά τους έκλεκτους του δείχνει ότι βρίσκεται σε κρίση πολύ άνησυχητική για το μέλλον του.

Θέλετε και μιά εκπληκτική συνέχεια; «Αν έχετε την περιέργεια, μπορείτε να περάσετε από

την όδω Θερμοπυλῶν, αριθ. 32. Έκεϊ θα διαβάσετε σε μιάν έντοιχισμένη αναμνηστική πλάκα: «Έν τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγενήθη ὁ Ἀμβρόσιος Πλυτᾶς». Ο κ. Ἀμβρόσιος Πλυτᾶς υπήρξε «διορισμένος» στην περίοδο 1936-1940 Δήμαρχος Ἀθηναίων. ... Τί καλά όμως θα ήταν για τὸν μακάριο τόπο μας, εάν με τὴν ἴδια ζέση καὶ με τὴν ἴδια δραστηριότητα τῶν θαυμαστῶν τοῦ κ. Πλυτᾶ φροντίσαμε καὶ γιὰ τὸν Ρήγα Φεραῖο ἢ τὸν Κωστή Παλαμά ἢ τὸν Ἀγγελο Σικελιανό!

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΕΥΔΗΣ

*

Η διγλωσσία στο Δημοτικό Σχολείο

Ο παιδαγωγός κ. Θεόφραστος Γέρου (Αθήναι, Επιδάμνου 6) έστειλε στους συναδέλφους του Εκπαιδευτικούς της Δημοτικής το παρακάτω Έρωτηματολόγιο, για να τὸν βοηθήσουν με τις άπαντήσεις τους στην έρευνα που κάνει άπάνω στο τραγικό πρόβλημα της διγλωσσίας του Δημοτικού Σχολείου:

«Α. 1. Έχετε παρατηρήσει στα παιδιά δυσκολίες, όταν για πρώτη φορά καταπιάνωνται με το άναγνωστικό της καθαρεύουσας; Είναι μόνο δυσκολίες γλωσσικές ή και πνευματικές και ποιές;

2. Παρουσιάζονται στα παιδιά άνωμαλίες συναισθηματικές ή ήθικες κατά τη μετάβαση από τη μιά γλώσσα στην άλλη; Π.χ. άπογοητεύονται, γίνονται διστακτικά ή δειλά, άποτραβιούνται στον εαυτό τους, χάνουν την όρεξη για διάβασμα, υποκρίνονται κλπ.;

3. Οι δυσκολίες και οι τυχόν αυτές άνωμαλίες σταματούν ή τουλάχιστο λιγοστεύουν όσο προχωρούμε σε άνωτερες τάξεις;

4. Ειδικότερα, σχετικά με τη γλωσσική διδασκαλία, το φυσικό άρχικό άνακάτωμα γραμματικών τύπων της καθαρεύουσας με τύπους δημοτικής, στις κοινές μάλιστα λέξεις, ξεκαθαρίζει με τὸν καιρό στο μυαλό των παιδιών, ώστε να καταλήγουν στο τέλος σε όμοιομορφη γλωσσική μορφή;

5. Το άνακάτωμα αυτό των δυο γλωσσικών μορφών και των δυο γραμματικών, παρατηρήσατε αν έχη άμεσο αντίτυπο πνευματικό ως προς τὴν κρίση των παιδιών; ως προς τὴ σωστή κατανόηση του κειμένου (το καταλαβαίνουν ή μαντεύουν μόνο);, ως προς τὴν προφορική ή γραπτή έκφρασή τους;

6. Το διάβασμα ενός κειμένου από τα παιδιά είναι το ίδιο σε κείμενο της δημοτικής ή της καθαρεύουσας ή παρουσιάζει διαφορά, και ποιά; Είναι το ίδιο σε παιδιά ικανά και μέτρια ή ποικίλλει άνάλογα με τὴν πνευματική τους ικανότητα;

Σε ποιά κείμενα κάνουν περισσότερα λάθη όρθογραφίας, σε κείμενα καθαρεύουσας ή δημοτικής;

Β. Και γενικότερα: Σύμφωνα με τὴν ως

τώρα πείρα σας και τις άντικειμενικές παρατηρήσεις σας, ή εισαγωγή της καθαρεύουσας από τὴν Δ' μπορεί να θεωρηθί ως άναστολή στην όμαλή γλωσσική, πνευματική και ήθική εξέλιξη και άνάπτυξη του παιδιού ή όχι;

Μπορούμε με πειραματισμό να σταθμίσουμε τὴν άναστολή αυτή στην γλωσσική, συναισθηματική και πνευματική εξέλιξη του παιδιού; Έχετε να υποδείξετε σχέδιο πειραματισμού;

α) Η τυχόν αυτή άναστολή μπορεί, κατά τὴ γνώμη σας, να περιορισθί, αν ή καθαρεύουσα μπῆ μόνο στην Ε' και ΣΤ' τάξη, κι εκεί όμως μόνο για δίωρο έβδομαδιαίο διάβασμα, χωρίς καμιά γραμματική διδασκαλία, αλλά με μόνο σκοπό να έχουν πάρει οι άπόφοιτοι κάποια ιδέα από τη γλωσσική αυτή μορφή;

β) Νομίζετε ότι είναι δυνατό, ο μαθητής του εξαίχρονου δημοτικού σχολείου, αν και τὰ έξι χρόνια διδάσκεται μόνο καθαρεύουσα, να μάθῃ τη γλώσσα αυτή έτσι που να μπορῇ να τη μεταχειρίζεται σωστά στις διάφορες άνάγκες της ζωής του, να τη μιλή, να τη γράφῃ κλπ.;

γ) Είναι δυνατή ή συστηματική διδασκαλία των δυο γλωσσικών μορφών, της δημοτικής και της καθαρεύουσας — με όλο το γραμματικό και συντακτικό τους όπλισμό — στα δημοτικά σχολεία;

Σημείωση: «Αν μάς στείλετε γραφτά κείμενα μαθητῶν της Δ', Ε' και ΣΤ' που να δικαιολογούν τις άπόψεις σας, θα τὸ εκτιμήσουμε ιδιαίτέρως, γιατί αυτό θα μάς βοηθήσει στην έρευνα. Αν αναφέρετε συγκεκριμένα παραδείγματα για να στηρίζετε τις άπαντήσεις σας, θα χαρούμε πάρα πολύ, γιατί έτσι θα μπορέσουμε να προχωρήσουμε.

Αν μάς στείλετε εκθέσεις των παιδιών της Γ' τάξης και εκθέσεις των μαθητῶν της Δ', ύστερα από τὴν εισαγωγή της καθαρεύουσας, θα μάς βοηθήσετε να κάνουμε συγκρίσεις. Τὰ κείμενα που θα μάς στείλετε, θα τὰ φυλάξουμε για να σας τὰ επιστρέψουμε».

Η έρευνα του κ. Θ. Γέρου έχει μεγάλη θεωρητική και πρακτική σημασία. Γι' αυτό κάνουμε θερμή σύσταση στους εκπαιδευτικούς — άναγνώστες του περιοδικού μας να τὸν βοηθήσουν με τὴν προσωπική συμβολή τους.

*

Λεξικό της Νέας Ελληνικής

Λάβαμε και ευχαρίστως δημοσιεύουμε τὴν παρακάτω Ανακοίνωση:

«Τὸ Πανεπιστήμιο της Βορείου Ντακότας (Grand Forks, N. Dak., Η.Π.Α.) κατόπιν συμβάσεως με τὸ Γραφεῖο Παιδείας της Κυβερνήσεως των Ἑνωμένων Πολιτειῶν έχει άνάλαβει να δημιουργήσῃ ένα περιεκτικό γενικό νεοελληνο-αγγλικό λεξικό. Η χρηματοδότηση του προγράμματος του Λεξικού γίνεται από τὴν Ἀμερικανική Κυβέρνηση. Θὰ είναι ένα σύγχροنیσμένο γενικό λεξικό της νεοελληνικής,

κυρίως για χρήση των σπουδαστών των πανεπιστημίων και των επιστημόνων έρευνητών. Το έργο είναι προγραμματισμένο να τελειώσει στις αρχές του 1964. Τίτλος του έργου θα είναι: **ΕΛΛΗΝΟ-ΑΓΓΛΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ.**

Το λεξικό προβλέπεται να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του ακαδημαϊκού κόσμου, μεταφραστών, ξεναγών, δημοσιογράφων, προσωπικού του κράτους και άλλων, όσους χρειάζονται να διαβάζουν έργα γραμμένα στη νέα ελληνική ή να έχουν στη διάθεσή τους μια πηγή πληροφοριών λεξιλογικών, σημασιολογικών, γραμματικών και άλλων για τη νεοελληνική γλώσσα, ή όποια έχει τοποθετηθεί μεταξύ των γλωσσών που αξίζουν να καλλιεργηθούν. (Η αξιολόγηση αυτή έγινε από συνέδριο ειδικών για τις γλώσσες της Έγγυς και Μέσης Ανατολής που συνεκλήθη από την Αμερικανική Ένωση Νέων Γλωσσών, τον Οκτώβριο του 1959, υπό την αιγίδα του Γραφείου Παιδείας στην Ουάσιγκτον).

Το βιβλίο σε δύο τόμους θα αποτελεστεί από 2.500 περίπου διστηλές σελίδες με μικρά στοιχεία (σχήματος λεξικού μετρίου μεγέθους) και θα περιλαμβάνει περίπου 50.000 λήμματα, δηλαδή όλες τις λέξεις της κοινής και λογοτεχνικής νεοελληνικής, μ' ένδειξη της προφοράς (στη φωνητική γραφή), της προελεύσεως και των σημασιών, μαζί με τη χρήση στα συμφραζόμενα, δηλαδή παραδείγματα φράσεων, παροιμιών, τραγουδιών και με ιδιωτισμούς, που θα μεταφράζονται με τ' αγγλικά τους αντίστοιχα. Το λεξιλόγιο της νεοελληνικής πεζογραφίας και ποιήσεως θ' αντιπροσωπεύεται πλούσια από τριακόσια περίπου κείμενα νεοελληνικά που αποδελτιώνονται συστηματικά. Θα λείπουν μόνον οι πολύ ειδικοί τεχνικοί και επιστημονικοί όροι, αλλά θα περιληφθούν όλοι οι τεχνικοί και επιστημονικοί όροι (π.χ. φυτών, ζώων, ιατρικοί, νομικοί, κτλ.), όπως και λέξεις που προέρχονται είτε από την λογία παράδοση είτε από τις νεοελληνικές διαλέκτους, εφ' όσον έχουν ενσωματωθεί στην κοινή νεοελληνική γλώσσα.

Γραφείο του Λεξικού λειτουργεί από τον Ιούλιο του 1960 στην Αθήνα ως ιδιαίτερη υπηρεσία του Πανεπιστημίου της Βορείου Ντακότας. Το επιτελείο με τον κ. Δ. Γεωργακά, καθηγητή του Πανεπιστημίου της Βορ. Ντακότας ως διευθυντή του Προγράμματος, την καθηγήτρια κυρία Βαρβάρα Γεωργακά ως υποδιευθύντρια και ειδικούς ως συμβούλους με συμβολές από ειδικότερους κλάδους (φυτολογία, ζωολογία, νομική, ιατρική, λαογραφία, λογοτεχνία, κλπ.) περιλαμβάνει τέσσερεις βοηθούς και έξι φιλόλογους, το δε ύπουργείο της Παιδείας συμβάλλει στην εργασία μ' ένα φιλόλογο ακόμη.

Περιοδικά κλασσικών και νέων γλωσσών, φιλοσοφίας, μελετών της ελληνικής Κοινής, λαϊκών μελετών, νεοελληνικών σπουδών, λογοτεχνίας κλπ. παρακαλούνται να δημοσιεύ-

σουν την παρούσα δεύτερη άγγελία ή με άλλον τρόπο να την κάμουν γνωστή στους αναγνώστες των, για να πληροφορηθεί ο κόσμος των επιστημόνων και να λάβουν οι συντάκτες του Λεξικού τη μεγαλύτερη δυνατή ενημέρωση και συνεργασία στο έργο τους. Στο σημείο αυτό παρακαλούνται ιδιαίτερα γλωσσολόγοι, φιλόλογοι, λαογράφοι, λογοτέχνες και ειδικοί σ' επιστημονικούς κλάδους (ιατρική, βιολογία, νομική κλπ.) να βοηθήσουν το έργο του Λεξικού που θα είναι χρήσιμο και στην επιστήμη και στη διεθνή συνεννόηση. Ανάπτυκα, παλιά και νέα, μελετών του ελληνικού λεξιλογίου, βιβλία, βιβλιογραφικές ενδείξεις κλπ. από συναδέλφους είναι πολύτιμα και ευπρόσδεκτα.

Αντίτυπα της παρούσης και επομένων άγγελιών, που θα γίνουν σχετικά με την πρόοδο του έργου, στέλνονται σ' όποιον ζητήσει. Πληροφορίες μπορούν να ζητούνται από το Γραφείο του Λεξικού ως εξής: Δημήτριον Ι. Γεωργακά, Καθηγητήν, Διευθυντήν Προγράμματος Έλληνο-αγγλικού Λεξικού, οδός Γεωργίου Βεντήρη 2, Φιλοθέη Αθηνών.

«ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

*

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Στυλιανού Μ. Πελεκανίδου, Έφόρου Βυζαντ. Αρχαιοτήτων «Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Πρέσπας», Θεσσαλονίκη 1960.

Χρ. Π. Φράγκου «Η έννοια του χρόνου στα άγρια των δώδεκα χρόνων» (διατριβή επί διδασκαλίας) Θεσσαλονίκη 1961, σελ. 63.

Κώστα Παπαναγιώτου, Γενικού Έπιθεωρητού Μ.Ε. «Άλιεις Άνθρώπων» Αθήνα 1961, σελ. 124.

Ηλία Σ. Παπαλά «Σοφοκλέους Οιδίπους επί Κολωνών» Αθήναι 1961, σελ. 104 (λογοτεχνικές μεταφράσεις).

Μανώλη Α. Λεβεντάκου, Δημοδιδασκάλου «Η τεχνική των Εκθέσεων» τεύχ. Α', για μαθητάς Ε' και Στ' Δημοτικού, Αθήναι, σελ. 109.

Πέτρο Μαρκάκη «Παλαμάς, Παλαμολατρεία και πραγματικότητα» (ανάτ.) Αθήναι 1961.

Ηλία Δ. Κριμπά, Υποδιοικητού Έθνικής Κτηματικής Τραπέζης της Ελλάδος «Ο Τεχνικός, ή μόρφωσίς του και η άνοδος της Οικονομίας» (διάλεξη) Αθήναι 1961, σελ. 15.

Δημήτριου Σ. Λουκάτου «Ο όρθολογισμός του Λασκαράτου από κεφαλληνιακή σκοπιά» (ανάτ.) Αθήναι 1961.

Ν. Ν. Δρακουλίδη «Η ψυχοπαιδαγωγική διδασκαλία υποψηφίων γονέων και δασκάλων» (Ανακοίνωση στο VI Διεθνές Συνέδριο Ψυχικής Υγείας), μετάφρ. Γ. Α. Βασδέκη (ανάτυπο), Αθήναι 1961.

«ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

Πωλούνται σε όλα τα Βιβλιοπωλεία

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

1. ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

Σελ. 455. 3η έκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 120

2. ΗΘΙΚΗ

Σελ. 450. 2η έκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 120

3. ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

Σελ. 443. Δρχ. 120

4. ΠΑΛΑΜΑΣ-ΚΑΒΑΦΗΣ-ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ

Σελ. 277. 2η έκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 45

5. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ

Σελ. 366. Δρχ. 100

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ «ΙΚΑΡΟΣ»,

Βουλής 4, Αθήναι

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

μοναδικό στην Ελλάδα επιστημονικό
παιδαγωγικό περιοδικό, που αντιπροσω-
πεύει την προοδευτική εκπαιδευτική
κίνηση στη χώρα μας, μπήκε στο 15ο
έτος της ζωής της.

— Είσαι 'Αναγνώστης της «Παιδείας και Ζωής»;
'Εξασφάλισέ της ακόμη έναν 'Αναγνώστη
για τὸ 1961.

— Είσαι Συνδρομητής της «Παιδείας και Ζωής»;
'Εξασφάλισέ της ακόμη ένα Συνδρομητή
για τὸ 1961.

Ἔτσι θὰ βοηθήσετε τὸ καθαρά ιδεολογικὸ τοῦτο
περιοδικὸ στὸν πνευματικὸ καὶ ἔθνικὸ ἀγώνα του.

**Νέοι συνδρομητὲς
συμπληρώσετε καὶ ταχυδρομήσετε τὸ Δελτάριο :**

Πρὸς τὴν
«ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»
'Αναγνωστοπούλου 10
Ἀθήνας

Παρακαλῶ νὰ μὲ ἐγγρά-
ψετε συνδρομητὴ γιὰ ἓνα
ἔτος στὸ περιοδικό σας. Τὴ
συνδρομὴ μου θὰ ἐμβάσω
μὲ ταχ/κὴν ἐπιταγὴ ἐντὸς
τοῦ ἔτους.

Ὄνομα .....

Διεύθυνση .....

Ἡμερομηνία .....

Ὑπογραφή .....

